

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ -
ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ, ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ**

Διπλωματική Εργασία

**«Το Brexit καθοδηγήθηκε από την πίστη της υπεροχής της
παγκόσμιας ολοκλήρωσης σε σχέση με την περιφερειακή ή από
την πίστη στον προστατευτισμό;»**

ΤΟΥ

Γεώργιου Δ. Κουτούλα

Επίβλεψη: Δημήτριος Κυρκιλής

**Καθηγητής Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών & Ανατολικών
Σπουδών Πανεπιστημίου Μακεδονίας**

Δεκέμβριος 2021

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Γεώργιος Δ. Κουτούλας

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει την πορεία του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) από την άνοδο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως μοναδική και ηγεμονική παγκόσμια υπερδύναμη, στον περιορισμό της κυριαρχίας της με το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου (Β΄ΠΠ), την παραμονή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) για 40 και πλέον έτη, μέχρι την απόφαση για έξοδο της χώρας από αυτήν. Επιχειρεί επίσης να προβλέψει τις πιθανές επιδράσεις του Brexit στη Βρετανία αλλά κυρίως στην ΕΕ και εν γένει στο Διεθνές Σύστημα.

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η Βορειοατλαντική Συμμαχία είναι σοβαρές και πολύπλοκες. Μεταξύ άλλων περιλαμβάνονται η τρομοκρατία, οι προσφυγικές ροές, οι μεταναστευτικές κρίσεις, οι υβριδικές απειλές, οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο, αλλά και γειτνιάζοντα κράτη πρόθυμα να παραβιάσουν το διεθνές δίκαιο καθώς και άλλες διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες, υπονομεύοντας έτσι την μεταπολεμική παγκόσμια τάξη. Η σημασία της συνεργασίας NATO - ΕΕ αλλά κυρίως των κρατών - μελών που ανήκουν σε αυτά, βασίζεται σε κοινές αξίες και συμφέροντα καθιστώντας την πιο κρίσιμη από ποτέ.

Στην παρούσα εργασία θα αναδειχθεί η πορεία του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΕ μέσω αναφοράς μιας σειράς ιστορικών γεγονότων και εμπειρικών δεδομένων. Η υπόψη πορεία που τελικά εξελίχθηκε σε «διαζύγιο» σοκάροντας την διεθνή οικονομική σκηνή, δεν δείχνει μελλοντικά σημάδια γεφύρωσης των διαφορών ή βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ των δύο μερών.

Εξετάζοντας κάποιος την πολιτική οικονομία του πρώτου 21^{ου} αιώνα και της ισοδύναμης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα θα διαπιστώσει ότι υπάρχουν εντυπωσιακές ομοιότητες μεταξύ τους. Ο λαϊκιστικός εθνικισμός, ο κλιμακούμενος εμπορικός προστατευτισμός και οι δασμολογικοί πόλεμοι, καθώς και η αυξανόμενη δυσaréσκεια για τις επιπτώσεις της διάχυσης της παγκοσμιοποίησης στις ταχέως αναδυόμενες οικονομικές υπερδυνάμεις είναι παράγοντες που διαταράσσουν την παγκόσμια τάξη και χαρακτηριστικά που μοιράζονται οι δύο περίοδοι. Μέσω αυτής της σύγκρισης η παρουσιαζόμενη ιστορική ανάλυση διερευνά ποια διδάγματα και

συμπεράσματα είναι δυνατόν να προκύψουν από το παρελθόν του 19^{ου} αιώνα τα οποία μπορούν να εφαρμοστούν στο σήμερα.

Αναπόσπαστο μέρος αυτής της εργασίας είναι η πεποίθηση ότι ο κόσμος των αρχών του 21^{ου} αιώνα βιώνει ένα παρόμοιο τέλος παγκόσμιων συγκρούσεων, όπως συνέβη περίπου έναν αιώνα πριν. Επανεξετάζοντας το παρελθόν για να κατανοήσουμε καλύτερα το παρόν και το μέλλον, η εργασία αξιολογεί πρώτα εμπειρικές ομοιότητες μεταξύ των εμπορικών πολιτικών οικονομιών και των δύο περιόδων. Στη συνέχεια, εφαρμόζει θεωρίες και έννοιες του οικονομικού εθνικισμού, της παγκοσμιοποίησης και της αλληλεξάρτησης στην ανάπτυξη βαθύτερων συμπερασμάτων και επιχειρημάτων. Το Brexit, ο ρόλος των ΗΠΑ και οι ιστορικές παραλληλίες τους εξυπηρετούν ως κύρια σημεία εστίασης σε αυτή τη μελέτη.

Η Ευρώπη βρίσκεται αυτή τη στιγμή στα πρόθυρα της χειρότερης πολιτικής της κρίσης μετά τον Β΄ΠΠ. Το ΗΒ έγινε η πρώτη χώρα στην ιστορία που αποχωρεί από την ΕΕ, θέτοντας έτσι για πρώτη φορά σε αμφισβήτηση τη συνοχή της. Χωρίς αμφιβολία, η οριακή αλλά ωστόσο ικανή πλειοψηφία του δημοψηφίσματος για έξοδο του ΗΒ από την ΕΕ αναγκάζει την χώρα να αναζητήσει τη χαμένη της αίγλη και την κυριαρχία της άλλοτε ισχυρής Βρετανικής Αυτοκρατορίας στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Η Μεγάλη Βρετανία¹ θα πρέπει τώρα να αναζητήσει νέες στρατηγικές συμμαχίες, έχοντας ωστόσο πολλά και σοβαρά θέματα σε εκκρεμότητα, όπως οι διαπραγματεύσεις πριν και μετά εξόδου από την ΕΕ (εφεξής Brexit) με ό,τι αυτό συνεπάγεται για διάφορους κρίσιμους τομείς της χώρας.

Οι επιπτώσεις του Brexit φαίνεται ότι δεν περιορίζονται μόνο εντός του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά επηρεάζουν τόσο το εμπόριο, την οικονομία, την Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ) της ΕΕ, όσο και την διατλαντική συνεργασία εμπλέκοντας τις ΗΠΑ και την Βορειοατλαντική Συμμαχία. Είναι προφανές λοιπόν ότι το Brexit θα επιφέρει ανακατατάξεις στο υφιστάμενο Διεθνές Σύστημα.

Λέξεις κλειδιά: Διεθνείς Οργανισμοί Ασφαλείας, Brexit, παγκοσμιοποίηση, περιφερειακή ολοκλήρωση, προστατευτισμός.

¹ Το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας είναι γνωστό και ως Μεγάλη Βρετανία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	5
Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΒΡΕΧΙΤ	5
1.1 Η ΜΕΤΑ Β΄ΠΠ ΕΠΟΧΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ	5
1.2 ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ	8
1.3 Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΗΝΗ	16
1.4 Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ «ΚΡΙΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ» ΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ.....	18
1.5 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΟΡΦΩΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΥ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	30
Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΕΧΙΤ.....	30
2.1 ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ	30
2.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ	35
2.3 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	54
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΒΡΕΧΙΤ	54
3.1 ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΓΙΑ ΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ	54
3.2 ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΧΩΡΙΣ ΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ.....	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	63
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	63
4.1 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	63
4.2 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	67
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	69
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	70

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: ΣΧΗΜΑ ΜΕ ΤΗΝ ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Α.
MASLOW..... 36

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Στη ζωή, το θέμα δεν είναι να κρατάς καλά χαρτιά,
αλλά να παίζεις καλά ένα άσχημο φύλλο».

Ρόμπερτ Στήβενσον

Το τέλος του Β΄ΠΠ και εν συνεχεία του Ψυχρού Πολέμου έφερε την Ευρώπη αντιμέτωπη με μια νέα τάξη πραγμάτων. Η διεθνής ανησυχία έχει προκαλέσει μεγάλο αριθμό κρατών να επιδείξουν ενεργό ενδιαφέρον στο να συμμετάσχουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ. Οι διευρύνσεις των Διεθνών Οργανισμών Ασφαλείας, η δημιουργία και ενδυνάμωση καθεστώτων συλλογικής ασφάλειας όπως είναι η ΚΕΠΠΑ² και ειδικότερα ο ρόλος ΝΑΤΟ - ΕΕ διαμορφώνουν δυναμικά τις σχέσεις των κρατών - μελών τους. Για τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης η ενσωμάτωσή τους στους δυτικούς θεσμούς αντιμετωπίζεται ως ένα ενιαίο σύνολο που περιλαμβάνει τόσο την ΕΕ όσο και το ΝΑΤΟ. Η ΕΕ είναι σημαντική για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους, αλλά οι υπόψη χώρες θεωρούν ότι μόνο το ΝΑΤΟ μπορεί να καλύψει το πρόβλημα ασφάλειας. Οι νέες αυτές προκλήσεις επέβαλαν στο ΝΑΤΟ να ανταποκριθεί. Έτσι, με ένα ταχύ και ευέλικτο τρόπο, υιοθέτησε νέα πολιτική - στρατηγική αντίληψη και προχώρησε προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της Συμμαχίας με την επίσημη πρόσκληση νέων χωρών προκειμένου να γίνουν κράτη - μέλη. Σημαντικός όμως στην όλη διαδικασία είναι και ο ρόλος της Ρωσίας, η οποία αν και δεν έχει εγκαταλείψει τις παραδοσιακές γεωπολιτικές βλέψεις της δεν είναι σε θέση να ανταπεξέλθει στο βάρος μιας σοβαρής αντιπαράθεσης με τη Δύση. Ως εκ τούτου προωθεί τους εξωτερικούς στόχους της στο πλαίσιο μιας συνεργασιακής σχέσης με τη Δύση, από την οποία ελπίζει να προσκομίσει μεταξύ άλλων συμμαχίες και απτά οικονομικά οφέλη ώστε να ενισχύσει την αναπτυξιακή προσπάθεια της.

Παράλληλα η διεύρυνση της ΕΕ αποσκοπεί να προσδώσει νέα δυναμική στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η Ένωση παραμένει αποφασισμένη να αποφύγει την εμφάνιση νέων διαχωριστικών γραμμών στην Ευρώπη και να προωθήσει τη σταθερότητα και την ευημερία εντός και πέραν των νέων συνόρων αυτής. Η απόφαση της Κοπεγχάγης τον Δεκέμβριο του 2002 για την ένταξη, εντός του 2004,

² Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας

της Κύπρου, της Τσεχίας, της Εσθονίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας, της Σλοβενίας, της Λετονίας, της Λιθουανίας, της Μάλτας, και της Σλοβακίας, όπως και αργότερα το 2007 και 2013 της Βουλγαρίας, Ρουμανίας και Κροατίας, αντίστοιχα, σηματοδοτεί αυτή την προσπάθεια. Οι προοπτικές της αυτόνομης αμυντικής ικανότητας και παρουσίας της Ευρώπης στον σημερινό κόσμο, που ενισχύονται από τη διεύρυνση της ΕΕ, καθώς και οι πρόσφατες εξελίξεις των διευθετήσεων ΕΕ - NATO - ΗΠΑ, αποτελούν ένα ακόμη βήμα προς την κατεύθυνση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας.

Το NATO όμως, ως μεγαλύτερος και ισχυρότερος οργανισμός ασφαλείας, στον πλανήτη, συνεχίζει να κυριαρχεί παγκοσμίως, τα τελευταία χρόνια, διασφαλίζοντας τα συμφέροντα των χωρών - μελών και αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες έναντι οποιασδήποτε απειλής κατά της συμμαχίας. Με την διεύρυνση του NATO επιτυγχάνεται η προαγωγή των σχέσεων καλής γειτονίας μεταξύ των χωρών του NATO, αλλά και των χωρών του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενδυναμώνεται η Διατλαντική συνεργασία, ενισχύονται οι προσπάθειες για την επίτευξη της συλλογικής άμυνας και επιτυγχάνονται οι διαδικασίες εκδημοκρατισμού των Ανατολικών χωρών, ενώ οι ΗΠΑ εξακολουθούν να διατηρούν τον ηγετικό τους ρόλο στους κόλπους της Συμμαχίας.

Από την πλευρά της ΕΕ, η ΚΕΠΠΑ έχει τη δυνατότητα μελλοντικά να γίνει το άρμα εξόδου της ΕΕ από την ηγεμονία των ΗΠΑ και του NATO στον τομέα της άμυνας. Επί του παρόντος η ΕΕ μπορεί να αναπτύξει αυτόνομη δράση και να αναλάβει επιχειρήσεις διαχείρισης κρίσεων μόνο στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες το NATO αποφασίζει να μην εμπλακεί. Με τον τρόπο αυτόν αναγνωρίζεται ο πρωταρχικός ρόλος της Συμμαχίας, δεδομένου μάλιστα ότι το NATO εξακολουθεί να αποτελεί τον αποκλειστικό φορέα της ευρωπαϊκής συλλογικής άμυνας. Ταυτόχρονα και οι δύο διαδικασίες διεύρυνσης έχουν οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές επιπτώσεις που επηρεάζουν διαφορετικά τα συμφέροντα των κρατών - μελών.

Επί του παρόντος το NATO είναι αδιαφιλονίκητα ο ισχυρότερος οργανισμός ασφαλείας στην Ευρώπη. Η ΕΕ, μέσω της ΚΕΠΠΑ, αποσκοπεί μελλοντικά να μετατραπεί σε μια παγκόσμιας εμβέλειας δύναμη, μέσα από τη θεσμική

αναθεώρησή της με τα κράτη - μέλη να συμβάλουν με όλες τους τις δυνάμεις προς την κατεύθυνση αυτή.

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η διερεύνηση του Brexit ως προς τα κίνητρα οικονομικής φύσης που ώθησαν τους βρετανούς πολίτες στην απόφαση αυτή και ο εντοπισμός του βαθμού επηρεασμού μιας φαινομενικά περισσότερο πολιτικής απόφασης, από αίτια οικονομικού χαρακτήρα.

Περιορισμοί – Πηγές: Οι βασικότεροι περιορισμοί αφορούν στη δυνατότητα προσδιορισμού των κινήτρων πίσω από το Brexit, οι οποίοι ανάγονται εν μέρει στις προσδοκίες και στην πίστη των υποστηρικτών του.

Για τη συγγραφή της υπόψη εργασίας λόγω της δυναμικής εξέλιξης και του πρωτοφανούς χωρίς προηγούμενο, για τα χρονικά γεγονότος, πραγματοποιήθηκε κυρίως έρευνα στο διαδίκτυο σε αναγνωρισμένες ως αξιόπιστες πηγές και για διαθέσιμη βιβλιογραφία.

Προϋποθέσεις – Παραδοχές – Ιδιαιτερότητες: Οι βασικότεροι τρόποι με τους οποίους αναμένεται να επιδιωχθούν οι οικονομικοί στόχοι της βρετανικής πολιτικής ηγεσίας, όπως αυτοί αναδεικνύονται από την επικράτηση της ψήφου υπέρ της εξόδου από την ΕΕ, αναζητούνται μέσα στο πλαίσιο των προσδοκιών (πίστης) των πλεονεκτημάτων της επιλογής είτε της παγκόσμιας ολοκλήρωσης είτε του προστατευτισμού της εθνικής οικονομίας.

Μεθοδολογία – Δομή: Αρχικά, θα πραγματοποιηθεί μια ιστορική αναδρομή από το τέλος του Β΄ΠΠ, ακολουθώντας την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης του ΗΒ και της ένταξής του στην ΕΕ. Θα αναφερθεί η ορολογία και θα αναπτυχθεί το περιεχόμενο και η διαχρονική εξέλιξη των όρων της «παγκόσμιας - περιφερειακής ολοκλήρωσης» και του «προστατευτισμού» και στη συνέχεια θα συνεκτιμηθούν ερμηνευτικά οι κυριότεροι λόγοι που οδήγησαν στην ψήφο αποχώρησης, με ιδιαίτερη μνεία στις αφορμές και στις πραγματικές αιτίες. Βασική επιδίωξη μέσα από αυτή την ανάλυση είναι να γίνει μια προσέγγιση στα βασικά επιχειρήματα που οδήγησαν το ΗΒ σε μία τόσο μεγάλη απόφαση.

Αναλυτικότερα, αφού ήδη πραγματοποιήθηκε ως εισαγωγή μια περιγραφή του γενικότερου πλαισίου του θέματος με έμφαση στους Διεθνείς Οργανισμούς

Ασφαλείας και ιδιαίτερα στην ΕΕ σε συνάρτηση με το Brexit, αναφέρθηκε ο σκοπός της εργασίας, το ειδικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει, καθώς και οι περιορισμοί και οι παραδοχές στους οποίους υπόκειται. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η δομική διάρθρωση και η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιήθηκε για την συγγραφή της.

Στο πρώτο κεφάλαιο ακολουθεί μια ιστορική αναδρομή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και της ενταξιακής πορείας της Μεγάλης Βρετανίας, της κυριαρχίας των ΗΠΑ στην διεθνή οικονομική σκηνή, μέχρι και το Brexit, με παράθεση των κυριότερων και σημαντικότερων γεγονότων στη πορεία της ιστορίας. Κατόπιν γίνεται παρουσίαση και συγκριτική ανάλυση του προστατευτισμού και της παγκόσμιας - περιφερειακής ολοκλήρωσης ως των κυριότερων επιλογών των πολιτών του ΗΒ.

Ακολούθως στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η ερμηνεία της ψήφου των οπαδών του Brexit, υπό το πρίσμα των τελικών επιδιώξεων, οι οποίες υλοποιήθηκαν μέσα από μια σειρά αφορμών και αιτιών που έρχονται σε συνάφεια με την όλη πορεία των διαπραγματεύσεων.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνονται προβλέψεις βάση των εξεταζόμενων γεγονότων για το μέλλον του ΗΒ αλλά και της ΕΕ μετά το Brexit, καθώς και οι παγκόσμιες επιπτώσεις που συμπαρασύρει. Στη συνέχεια στο κεφάλαιο τέσσερα παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας, όπως αυτά προκύπτουν από την εξέταση των δεδομένων των προηγούμενων κεφαλαίων και διατυπώνονται προτάσεις σχετικά με τα κρισιμότερα σημεία διαμόρφωσης της βρετανικής και της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής στο εγγύς μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ BREXIT

1.1 Η ΜΕΤΑ Β΄ΠΠ ΕΠΟΧΗ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ

Αμέσως μετά τον τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι στενοί σύμμαχοί τους³ αναλαμβάνουν την οικοδόμηση της σύγχρονης διεθνούς οικονομίας. Βασική παράμετρος καθοριστικού ρόλου είναι ότι το διαμορφούμενο διεθνές οικονομικό περιβάλλον διαφέρει από το αντίστοιχο του μεσοπολέμου. Στην πορεία αυτή κομβικό ρόλο έχουν οι συμφωνίες του Bretton Woods το 1944, με στόχο την σταδιακή απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων. Η οικονομική τάξη, η οποία στη συνέχεια επικράτησε σταδιακά σε ολόκληρο σχεδόν τον κόσμο, είχε ως βάση τις οργανωτικές αρχές που ενσωμάτωναν τα οδυνηρά διδάγματα του προστατευτισμού τις προηγούμενες δεκαετίες σε συνδυασμό με τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων της εποχής. Η εξωστρέφεια, η συναλλαγματική σταθερότητα και η οικονομική συνεργασία των χωρών αποτελούσαν πλέον την επιθυμητή τάση στη διεθνή οικονομική σκηνή (Frieden 2019).

Το ίδιο χρονικό διάστημα, τα ευρωπαϊκά κράτη βρίσκονται αντιμέτωπα με τεράστια και δύσκολα να επιλυθούν προβλήματα. Ο πόλεμος με την τεράστια καταστροφική του έκταση, είχε χαράξει βαθιά τα σημάδια του σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο και όλες οι ενέργειες πλέον των κρατών αφορούσαν στην εδραίωση της ειρήνης και της ασφάλειας, προκειμένου να οδηγηθούν στην οικονομική ανάκαμψή τους. Απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνει αυτό ήταν η ειρηνική συνύπαρξη υπό συνθήκες ασφάλειας και συνεργασίας, προκειμένου να επιτευχτεί η ανάπτυξη στενών εμπορικών και οικονομικών δεσμών μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες θα μείωναν τον κίνδυνο μιας νέας ένοπλης σύρραξης (Henig 1997).

Την ίδια περίοδο ξεκινά η αρχή μίας νέας εποχής, με σημαντικές επιπτώσεις στο διεθνές γεωπολιτικό σκηνικό, με σημαντικότερη την αλλαγή των παγκόσμιων συσχετισμών ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, καθώς και

³ Μεγάλη Βρετανία και Σοβιετική Ένωση.

την μετεξέλιξη του Διεθνούς Συστήματος από πολυπολικό σε διπολικό (Χατζηβασιλείου 2001). Με αυτή τη μετεξέλιξη η Ευρώπη αποτέλεσε τον άξονα μιας νέας ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ δύο νέων πόλων των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ, πλην όμως διαφορετικό σε σχέση με την κεντρική γεωπολιτική θέση που κατείχε προπολεμικά.

Με ιδιαίτερη έμφαση στη Γερμανία, το μεταπολεμικό κλίμα μεταξύ των πρώην αντίπαλων κρατών στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη καχυποψία,. Η Αμερική ασκεί πιέσεις για την ανάπτυξη της συνεργασίας και την αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων χρησιμοποιώντας ως μοχλό την οικονομική βοήθεια του σχεδίου Marshall⁴. Η τελωνειακή ένωση Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου (Κάτω Χώρες) που πραγματοποιήθηκε το 1948, αποτέλεσε την πρώτη ενοποιητική κίνηση ευρωπαϊκών κρατών.

Στο ίδιο πλαίσιο συνεργασίας τρία χρόνια αργότερα, το 1951, μετά από πρόταση του Υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας Ρομπέρ Σουμάν, ιδρύεται με την Συνθήκη των Παρισίων η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), με τη συμμετοχή της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Δυτικής Γερμανίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου. Αμέσως το επόμενο έτος η συνθήκη τίθεται σε ισχύ αποτελώντας μία από τις πρώτες υπερεθνικές συμφωνίες μεταξύ ευρωπαϊκών θεσμών που τελικά μετεξελίχθηκαν στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο σκοπός ίδρυσης της ΕΚΑΧ ήταν διττός. Αρχικά, η δημιουργία μιας νέας βάσης για την παραγωγή και εμπορία των βασικών πρώτων υλών της πολεμικής βιομηχανίας, δηλαδή του άνθρακα και του χάλυβα, υπό κοινή διαχείριση των κρατών, απομακρύνει το ενδεχόμενο χρήσης τους σε ενδεχόμενους μελλοντικούς στρατιωτικούς σκοπούς. Δευτερευόντως, ενίσχυε την εμπιστοσύνη και την αλληλεγγύη μεταξύ Γαλλίας - Γερμανίας, προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο ενός νέου πολέμου.

⁴ Με τον όρο σχέδιο Marshall εννοείται η οικονομική ενίσχυση κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου, αποκύημα της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της αντίληψης ότι η επικράτηση του κομμουνισμού θα αποτελούσε κίνδυνο για τα συμφέροντα και των Ηνωμένων Πολιτειών. Πήρε το όνομά του από τον υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ Τζορτζ Μάρσαλ.

Στο μεγάλο αυτό εγχείρημα η Μεγάλη Βρετανία, παρόλο που προσκλήθηκε, για δικούς τις λόγους που θα αναφερθούν στη συνέχεια, αρνήθηκε να συμμετάσχει, ενώ όλα έδειχναν ότι είχαν σταδιακά αρχίσει να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις και οι συνθήκες για μια μεγαλύτερη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Η μεγάλη απήχηση που είχε η λειτουργία της ΕΚΑΧ, οδήγησε στη συνέχεια τις έξι χώρες που την απάρτιζαν στη δημιουργία μίας κοινής αγοράς όλων των προϊόντων, με αποτέλεσμα την 25^η Μαρτίου 1957 να υπογραφεί στη Ρώμη η συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και η συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ). Σύμφωνα με τις υπόψη συνθήκες, τέθηκε υπό κοινό έλεγχο η ειρηνική χρήση της ατομικής ενέργειας και καθιερώθηκε η πρώτη μορφή τελωνειακής ένωσης, μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν, με βάση τις ελεύθερες διασυνοριακές συναλλαγές αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και ανθρώπων. Για άλλη μια φορά η βρετανική κυβέρνηση από την πλευρά της αρνήθηκε να προσυπογράψει τις συνθήκες. Οι τρεις παραπάνω «Κοινότητες» (ΕΟΚ, ΕΚΑΕ και ΕΚΑΧ), συγχωνεύτηκαν στις 8 Απριλίου 1965 με την Συνθήκη περί ιδρύσεως ενιαίου Συμβουλίου και ενιαίας Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, περισσότερο γνωστή ως η «Συνθήκη συγχώνευσης των εκτελεστικών οργάνων» (Consilium.europa.eu. 2020).

Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις συνεχίστηκαν τη δεκαετία του 1970 και πραγματοποιήθηκε η έναρξη των δημοσιονομικών μεταρρυθμίσεων, με την Συνθήκη του Λουξεμβούργου (1970) για την τροποποίηση ορισμένων δημοσιονομικών διατάξεων και τη Συνθήκη των Βρυξελλών (1975) για την τροποποίηση ορισμένων χρηματοοικονομικών διατάξεων. Ακολούθως την 22 Ιανουαρίου 1972 υπογράφηκε η Συνθήκη Προσχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου, της Δανίας και της Ιρλανδίας στην ΕΟΚ και την ΕΚΑΕ, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1973. Παρόλα αυτά όμως ανακόπηκαν προσωρινά οι διαδικασίες διεύρυνσης και ολοκλήρωσης, λόγω της υψηλής ανεργίας, του πληθωρισμού και της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης που χαρακτήριζε την συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Οι διαδικασίες ολοκλήρωσης συνεχίστηκαν με εντατικούς ρυθμούς σε πρώτη φάση με την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (ΕΕΠ) το 1986, όπου δόθηκε κίνητρο προώθησης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, διασφαλίζοντας

έτσι την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, ατόμων, υπηρεσιών και κεφαλαίων και ανοίχτηκε ο δρόμος για την πολιτική ολοκλήρωση και την οικονομική και νομισματική ένωση.

Την δεκαετία του '90 Οι διαδικασίες συνεχίστηκαν με την ένταξη και άλλων κρατών στην ΕΟΚ, ενώ κύριο χαρακτηριστικό της εποχής είναι η λήξη του Ψυχρού Πολέμου και η επανένωση της Γερμανίας. Παράλληλα τα κράτη του πρώην Σοβιετικού μπλοκ, στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς, κάνουν τα πρώτα βήματα προς τον εκδημοκρατισμό την προσαρμογή των οικονομιών τους στην ελεύθερη αγορά της Δύσης. Σε δεύτερη και σημαντικότερη φάση ακολούθησε η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ) με την Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992, που θεωρείται και η ιστορικότερη συνθήκη της ευρωπαϊκής ηπείρου, με την οποία ξεκινά ένα νέο κεφάλαιο στη διαδικασία εμβάθυνσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πλέον γεγονός, το οποίο βασίστηκε και διαρθρώθηκε σε τρεις πυλώνες, ήτοι τις τρεις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΚ), την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) και τη συνεργασία στους τομείς της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών Υποθέσεων (ΔΕΥ). Ως επακόλουθο προέκυψε η ανάγκη για την υιοθέτηση ενός κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος (ευρώ) και εισήχθησαν τα κριτήρια ένταξης στη ζώνη του ευρώ (Bank 2020). Οι μετέπειτα εξελίξεις στη σχέση μεταξύ ΗΒ και Ευρωπαϊκής Ένωσης θα αναφερθούν στη συνέχεια.

1.2 ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ

Στο ψυχροπολεμικό κλίμα που διαμορφώθηκε στην δεκαετία του 1950, βλέπουμε ότι οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν αρχίζει δειλά μια διαδικασία ολοκλήρωσης μέσω της ΕΚΑΧ αρχικά και της ΕΟΚ στη συνέχεια. Το ΗΒ απέναντι σε αυτές τις διεργασίες έδειξε πολύ επιφυλακτική στάση. Παρόλο που ο Ουίνστον Τσώρτσιλ υπήρξε θερμός υποστηρικτής στην ιδέα μιας ενοποιημένης Ευρώπης, κατά βάθος δεν πίστευε ότι η Βρετανία θα έπρεπε να ήταν μέρος αυτής της Ένωσης. Η απροθυμία της βρετανικής πολιτικής ηγεσίας αποτυπώνεται στην άρνηση του ΗΒ να συμμετέχει τόσο στην ΕΚΑΧ όσο και στην ΕΟΚ, μερικά χρόνια αργότερα (Kenny 2018).

Το περιορισμένο ενδιαφέρον του ΗΒ την χρονική αυτή περίοδο σχετικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, γίνεται καλύτερα αντιληπτό αν εξεταστεί υπό το πρίσμα των εξελίξεων της εποχής, μέσα από την οπτική του βρετανικού πολιτικού κατεστημένου. Οι σημαντικότεροι παράγοντες που αποδίδεται η βρετανική στάση έχουν να κάνουν με τις αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στη σκέψη των πολιτών του ΗΒ όσον αφορά την υπερέχουσα οικονομική αλλά και γεωπολιτική ισχύ της χώρας, καθώς και τις διαφορές στις εμπορικές τους προτεραιότητες (Gowland, Turner και Wright 2010).

Πρώτιστος, η πορεία της εξέλιξης του Β΄ ΠΠ, που χαρακτηρίζεται από την αποτυχημένη αντίσταση και την ολοκληρωτική ήττα των συμμαχικών κρατών, είχε εδραιώσει ένα κλίμα ανερχόμενης απομάκρυνσης, αποσύνδεσης και δυσπιστίας στη συνείδηση του βρετανικού κοινού και στους κύκλους της πολιτικής ηγεσίας της χώρας. Η Ευρώπη το υπόψη χρονικό διάστημα θεωρείται πηγή πολέμων και αναταραχών με ένα σύνολο αδύναμων χωρών και ο φόβος αναβίωσης της Γερμανίας κυριαρχούσε στις σκέψεις της κοινής γνώμης αλλά και στις πολιτικές ελίτ. Από την άλλη πλευρά το ΗΒ συγκαταλεγόταν στις νικήτριες δυνάμεις, καθόσον δεν είχε υποστεί κατάληψη ή κατοχή εδαφών, πράγμα που επιβεβαίωνε την βρετανική αντίληψη της κουλτούρας υπεροχής, της ηγετικής τους γεωπολιτικής θέσης και της αξίας της εθνικής κυριαρχίας. Αυτός ο τρόπος σκέψης των Βρετανών και οι αντιλήψεις σχετικά με την Ευρώπη δημιουργούσαν δυσπιστία στους πολίτες και αποδυνάμωναν το ενδεχόμενο συμμετοχής στη διεύρυνση της ηπειρωτικής ευρωπαϊκής οικογένειας (Gowland, Turner και Wright 2010, 42).

Η Βρετανία αν και υπερχρεωμένη από τα κατάλοιπα του Β΄ΠΠ, βρισκόταν σε πλεονεκτικότερη θέση λόγω των εκτεταμένων αγορών και πόρων της Κοινοπολιτείας και των βρετανικών αποικιών, καθόσον υπήρχε διαφορά ανάμεσα στους πόρους μεταξύ αυτής και της ηπειρωτικής Ευρώπης. Εξίσου σημαντικό ήταν και το γεγονός ότι η Βρετανία διέθετε ισχυρές ένοπλες δυνάμεις και είχε αναπτύξει με τις ΗΠΑ στενή αμυντική συμμαχία. Όλα τα παραπάνω στοιχεία αποδεικνύουν ότι το ΗΒ εξακολουθούσε να αποτελεί παγκόσμια δύναμη, με τα συμφέροντα του να βρίσκονται εκτός ευρωπαϊκού κύκλου. Εξάλλου όπως είχε αναφέρει ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, η διατλαντική συνεργασία με τις ΗΠΑ ήταν πιο σημαντική από τα ευρωπαϊκά ζητήματα και το όραμα του Τσόρτσιλ για την

Βρετανική Αυτοκρατορία επηρεάστηκε από την προοπτική του παγκόσμιου ηγέτη (Troitino, Kerikmae και Chochia 2018).

Περισσότερο από όλα τότε την βρετανική κυβέρνηση απασχολούσε η θέση και η επιβίωση του ΗΒ ως παγκόσμια δύναμη αλλά και η διαχείριση της Κοινοπολιτείας βάζοντας την Ευρώπη σε δεύτερη μοίρα, αφού δεν φαινόταν να αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο για την ανάκαμψη της μεταπολεμικής οικονομίας της Βρετανίας. Αντιθέτως η οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισής της φάνηκε μάλλον να υποβαθμίζει σε κάποιο βαθμό τα συμφέροντά της, με αποτέλεσμα το ΗΒ να μην λαμβάνει ιδιαίτερα σοβαρά υπόψη τις εξελίξεις στην ηπειρωτική Ευρώπη (Berger 2012, 1-43).

Η αντίληψη της εποχής σε σχέση με τον Β΄ΠΠ ήταν ότι η σχέση Βρετανίας - Ευρώπης δεν έχρηζε λόγο αναθεώρησης, πράγμα το οποίο διατυπώθηκε και από τον Ουίνστον Τσόρτσιλ το 1947, δηλώνοντας ότι η Βρετανία ήταν μια «παγκόσμια δύναμη», η οποία κατείχε μια μοναδική θέση ως ένας από τους τρεις αλληλοσυνδεόμενους κύκλους: Αυτοκρατορία, Ηνωμένες Πολιτείες και Ευρώπη (Forster 2002, 11). Ως επακόλουθο, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απορρίφθηκε από το ΗΒ, διότι ερχόταν σε σύγκρουση και υπονόμει τις παραδοχές του «μεγαλείου» που στήριζαν την αυτοπεποίθηση των βρετανικών ελίτ (Taylor 2017, 2).

Η οικονομική και διπλωματική παρακμή όμως τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, σε συνδυασμό με την από-αποικιοποίηση που παίζει πλέον ουσιαστικό ρόλο, γίνεται ολοένα και πιο φανερό και τα οικονομικά δεδομένα της Βρετανίας αρχίζουν να δημιουργούν προβληματισμούς και να είναι ανησυχητικά. Με κατεστραμμένες υποδομές από το μένος του πολέμου, η οικονομία της χώρας προσπαθεί με δυσκολία να ορθοποδήσει και η ανάπτυξη παραμένει στόχος μακρινός και δύσκολος. Όσον αφορά το πολιτικό επίπεδο, η ατυχής παρέμβαση της Αμερικής που απογοήτευσε τους Βρετανούς στην κρίση του Σουέζ το 1956 και στη συνέχεια η παραίτηση του τότε βρετανού πρωθυπουργού Άντονι Ήντεν, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες διπλωματικές ήττες στον 20^ο αιώνα για το ΗΒ. Είναι σαφές πλέον ότι η Μεγάλη Βρετανία έχει απολέσει την θέση και την ισχύ που κατείχε στον κόσμο και ότι δεν μπορούσε πια να διατηρήσει τον παγκόσμιο ρόλο της, πράγμα που επιβεβαιώνεται εξάλλου και από τις έντονες ανησυχίες για την

σχέση ΗΒ - ΗΠΑ, η οποία φαινόταν να εξασθενεί (Gowland, Turner και Wright 2010).

Η εξέλιξη των γεγονότων έφερε στην επιφάνεια ξανά το ενδεχόμενο συμμετοχής στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης παρά την πολιτική αντιπαράθεση που υπήρχε στο ΗΒ. Οι Βρετανοί έχουν να επιλέξουν από την μία την ένταξη στις χώρες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που δείχνουν ταχύτερη ανάπτυξη (με εμφανή αποτελέσματα στην πρόσβασή τους σε μια μεγαλύτερη και ενιαία αγορά) και από την άλλη την ανυπαρξία εναλλακτικής λύσης, καθώς η Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), που είχε δημιουργηθεί ως αντίμετρο στην ΕΟΚ, είχε πολύ περιορισμένη επιτυχία. Η ΕΖΕΣ ήταν ένας διακυβερνητικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1960 από επτά ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ αυτών και το ΗΒ, με σκοπό την προώθηση του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομικής ολοκλήρωσης, οι περισσότερες από τις οποίες εντάχθηκαν σταδιακά αργότερα στην ΕΟΚ - ΕΕ (Consilium.europa.eu. 2020).

Ο κίνδυνος μιας επιτυχημένης ευρωπαϊκής ενοποίησης, η οποία θα υποβάθμιζε το ρόλο της Βρετανίας στην παγκόσμια πολιτική σκηνή, καθιστά την συμμετοχή του ΗΒ στις τρεις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΟΚ – ΕΚΑΧ - ΕΚΑΕ) όχι μόνο επιτακτική οικονομική ανάγκη αλλά και ελκυστική γεωπολιτική επιλογή. Έτσι ο τότε επικεφαλής της Συντηρητικής Κυβέρνησης, Harold Macmillan, υποβάλει τον Ιούλιο του 1961 αίτημα για ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, το οποίο όμως συναντά εμπόδιο με την άρνηση και άσκηση «βέτο» της Γαλλίας, το 1963.

Η Γαλλία με τον στρατηγό Σαρλ ντε Γκωλ ήταν αρνητική με την υπόψη ένταξη, φοβούμενη πιθανή μελλοντική απώλεια της ηγετικής θέσης που κατείχε η ίδια στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και για ενδεχόμενη πιθανή αλλαγή χάραξης κοινής αγροτικής πολιτικής, λόγω διαφορετικής πολιτικής της Βρετανίας στο συγκεκριμένο τομέα. Επιπλέον, οι Βρετανοί κατηγορήθηκαν από τη Γαλλία για την βαθιά εχθρότητα που έδειχναν να διατηρούν για την υπόλοιπη Ευρώπη και για την εξωτερική τους πολιτική που ήταν προσανατολισμένη στην Αμερική. Το αίτημα του ΗΒ για ένταξη επαναλήφθηκε το 1967 με το τιμόνι της χώρας αυτή τη φορά στον πρωθυπουργό Χάρολντ Ουίλσον του Εργατικού κόμματος, με τα ίδια όμως αποτελέσματα λόγω της αρνητικής στάσης εκ μέρους της Γαλλίας και του στρατηγού Ντε Γκωλ (Χατζηβασιλείου 2001).

Καθώς πια διανύουμε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, με τον τερματισμό του καθεστώτος των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και τη συνακόλουθη συναλλαγματική αστάθεια, το πλαίσιο πλέον της ΕΟΚ με την ασφάλεια, συνεργασία και τις επενδυτικές ευκαιρίες που προσφέρει γίνεται πιο ελκυστικό στον οικονομικό χώρο. Η Βρετανία θα καταφέρει τελικά να γίνει δεκτή στην μεγάλη οικογένεια της Ευρώπης το 1972, με την υπογραφή της Συνθήκης Αποδοχής, εκμεταλλευόμενη την παραίτηση του Ντε Γκωλ το 1969 και τον θάνατό του ένα χρόνο αργότερα. Η επίσημη ένταξη του ΗΒ στις ΕΚ το 1973 σημαίνει ταυτόχρονα και την υποχρεωτική αποδοχή ολόκληρου το κοινοτικού κεκτημένου των συμφωνιών, πολιτικών, κανόνων, καθώς και των δημοσιονομικών διαδικασιών που είχαν ήδη θεσπιστεί από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (Goldsmith και Farrell 2017).

Καθώς το κόμμα των «Συντηρητικών», το οποίο βρίσκεται την εξουσία δίνει τη σκυτάλη την επόμενη χρονιά το 1974 στους «Εργατικούς» του Χάρολντ Ουίλσον, η νέα πλέον κυβέρνηση δίνει υποσχέσεις για επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων ΗΒ - ΕΚ και προμηνύει δημοψήφισμα με το ερώτημα της συνέχισης παραμονής ή όχι στις ΕΚ, το οποίο και πραγματοποιείται το 1975 (δύομιση μόλις χρόνια μετά την είσοδο στην Ένωση). Οι λόγοι που οδήγησαν τη Βρετανία στο δημοψήφισμα αφορούν τόσο σε εσωκομματικές αντιδράσεις, όσο και σε ευρύτερες πολιτικές πιέσεις που υπήρχαν από τα δύο πολιτικά άκρα.

Ορισμένες αριστερές απόψεις θεωρούσαν ότι η ΕΟΚ ερχόταν σε σύγκρουση με το εθνικό συμφέρον, καθώς αποτελούσε τροχοπέδη στην ανάπτυξη μιας ανεξάρτητης σοσιαλιστικής Βρετανίας και εμπόδιζε την έκφραση ενός ριζοσπαστικού και δημοφιλούς βρετανικού εργατισμού, ενός εξειδικευμένου εθνικισμού που δημιουργήθηκε μέσω του οικουμενικού λόγου του «σοσιαλισμού» (Nairn 1973, 67-73). Η ακροδεξιά πλευρά υποστήριζε πως η ένταξη στις ΕΚ θα καταστρέψει τη βρετανική κυριαρχία και θα αποτρέψει την αναβίωση της εθνικής ταυτότητας (Forster 2002, 39). Παρόλο που υπήρξε ευρεία επικράτηση υπέρ της παραμονής με 67,2%, αυτό θεωρήθηκε ως το σημείο όπου γεννήθηκε ο ευρωσκεπτικισμός στους κόλπους των πολιτικών κομμάτων της Βρετανίας (Πισσαρίδης 2017).

Ο ευρωσκεπτικισμός θα κάνει την εμφάνισή του αργότερα, με διάφορες εκδοχές, μέσω της πολιτικής που άσκησε η βρετανίδα πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ, σύμφωνα με την οποία δεσμεύτηκε για το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο και την ελευθέρωση των διεθνών αγορών, ταυτόχρονα με την αντίθεση σε υπερεθνικούς θεσμούς και τον φεντεραλισμό - υπερεθνικισμό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁵. Η πρωθυπουργός Μάργκαρετ Θάτσερ κυριαρχεί στο προσκήνιο της πολιτικής σκηνής τη δεκαετία του 1980 με την οικονομική της πολιτική να σημαδεύεται από την απελευθέρωση των αγορών, τη ριζική μείωση του κρατικού παρεμβατισμού, την προώθηση της επιχειρηματικότητας και τις ιδιωτικοποιήσεις.

Το 1979 η Θάτσερ, σχετικά με την ΕΟΚ, επιδιώκει τη μείωση της εισφοράς της χώρας της στον Κοινοτικό προϋπολογισμό και την αλλαγή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, πράγμα το οποίο καταφέρνει το 1984. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το ΗΒ από το τρίτο φτωχότερο μέλος της Κοινότητας που ήταν τότε, να γίνει η χώρα με την μεγαλύτερη καθαρή συνεισφορά κερδών στον προϋπολογισμό της ΕΕ. Ο κύριος λόγος που έγινε αυτό ήταν το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο ως κράτος είχε σχετικά μικρή γεωργία και ως επακόλουθο απορροφούσε σχετικά μικρό μερίδιο γεωργικών επιδοτήσεων, που αποτελούσαν τότε περισσότερο από το 70% του προϋπολογισμού της ΕΕ (Wind 2017).

Πλέον για το ΗΒ η ΕΟΚ ερμηνεύεται ως ένας τρόπος προώθησης του οικονομικού φιλελευθερισμού σε όλα τα επίπεδα της οικονομίας της χώρας, πλην όμως υπάρχει πλήρης αντίθεση σε οποιαδήποτε θεσμική αλλαγή των συνθηκών που θήγει τα συμφέροντα και υπονόμει την κρατική κυριαρχία. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν και αρκετά ευρωπαϊκά κράτη, καθώς χώρες όπως η Δανία και η Ελλάδα εξέφραζαν παρόμοιες απόψεις, ασκώντας βέτο όταν θίγονταν πολύ σημαντικά εθνικά συμφέροντα (Moravcsik 1991, 19-56).

Το ίδιο χρονικό διάστημα, τα κράτη - μέλη της ΕΟΚ προωθούν και ισχυροποιούν την οικονομική ολοκλήρωση, με τη δημιουργία της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς (ΕΕΑ)-(European Single Market-ESM) και λίγο αργότερα το 1979 δημιουργείται το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ)-(European Monetary System-EMS) που έχει ως σκοπό να καθιερώσει ένα Μηχανισμό

⁵ Μέσα από αυτήν την ιδεολογία κατά την περίοδο που προηγήθηκε του δημοψηφίσματος και με την ρητορική του Κόμματος Ανεξαρτησίας του ΗΒ (UKIP) ο ευρωσκεπτικισμός θα ανακάμψει και θα οδηγήσει τελικά στην απόφαση για έξοδο του ΗΒ από την ΕΕ το 2016.

Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ)-(Exchange Rate Mechanism-ERM) για να σταθεροποιήσει τη συναλλαγματική ισοτιμία μεταξύ των κρατών - μελών ως προετοιμασία για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και την εισαγωγή του ευρώ ως ενιαίου νομίσματος. Το ΗΒ εντάχθηκε στον παραπάνω μηχανισμό μόλις το 1990, όπου και παρέμεινε για ένα μικρό χρονικό διάστημα έως την 16 Σεπτεμβρίου 1992 (Consilium.europa.eu. 2020). Η εν λόγω ημερομηνία έμεινε γνωστή στην ιστορία ως η «Μαύρη Τετάρτη» και ήταν αποτέλεσμα της αδυναμίας του ΗΒ να διατηρήσει την συναλλαγματική ισοτιμία της στερλίνας εντός των τιθέμενων ορίων του ΜΣΙ, εξαιτίας και των έντονων κερδοσκοπικών πιέσεων που ασκούσαν οι αγορές.

Η πρώτη Διακυβερνητική Διάσκεψη εγκαινιάστηκε υπό την Προεδρία της Ιταλίας στις 9 Σεπτεμβρίου 1985 και κορυφώθηκε με την έγκριση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης (ΕΕΠ) την 28 Φεβρουαρίου 1986 στις Βρυξέλλες. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη επέφερε τροποποιήσεις στις Συνθήκες για την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και καθιέρωσε την ευρωπαϊκή πολιτική συνεργασία. Όταν τέθηκε σε ισχύ η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, ο τίτλος «Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο» (τον οποίο η Συνέλευση χρησιμοποιούσε από το 1962) έγινε επίσημος. Η ΕΕΠ καθιέρωσε την ευρωπαϊκή πολιτική συνεργασία και αύξησε επίσης τις νομοθετικές αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΕΚ) μέσω της θέσπισης των διαδικασιών συνεργασίας και σύμφωνης γνώμης, κυρίως όμως επέκτεινε τις προοπτικές για πολιτική ολοκλήρωση, διευκολύνοντας τη θεσμοθέτηση ευρωπαϊκών νόμων και την ανάληψη κοινών ευρωπαϊκών εξωτερικών και εσωτερικών πολιτικών (Consilium.europa.eu. 2020).

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου τον Νοέμβριο του 1989, σηματοδοτεί το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την επανένωση της δυτικής με την ανατολική Γερμανία. Το φάντασμα μιας ισχυρής Γερμανίας οδηγεί σε προβληματισμό τους ηγέτες των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών με αποτέλεσμα να διατυπωθούν προτάσεις, κυρίως από τον Γάλλο πρόεδρο Μιτεράν, για την άμεση έναρξη των διαπραγματεύσεων για την πολιτική ένωση της Ευρώπης (Vanthoor 1999, 125-126).

Ο εφιάλτης των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών μιας ανεξάρτητης και πανίσχυρης Γερμανίας ικανής να επαναλάβει τα μαξιμαλιστικά όνειρα και τις

θηριωδίες του Β΄ΠΠ, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μέσω μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας κρατών, σύμφωνα με τα λεγόμενα του τότε προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζακ Ντελόρ που υποστήριζε πως η δημιουργία μιας ευρύτερης πολιτικής ένωσης αποτελούσε τη μοναδική αποδεκτή απάντηση στο γερμανικό ζήτημα. Το επόμενο βήμα που τέθηκε για μια ενωμένη πολιτικά Ευρώπη, μετά την υπογραφή της ΕΕΠ, ήταν ο στόχος της νομισματικής ένωσης, η πραγματοποίηση του οποίου ήταν ένα από τα κύρια μέσα που οδηγούσαν στην επίτευξη της Ένωσης (Baun 1995, 605).

Η πλειοψηφία των κρατών - μελών των Κοινοτήτων τάσσονταν υπέρ της πρότασης του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζακ Ντελόρ, παρόλα ταύτα η Θάτσερ δεν είχε την ίδια άποψη και το ΗΒ αντιτάσσεται σθεναρά στη λογική της ενδυνάμωσης των κοινοτικών θεσμικών λειτουργιών, καθώς αυτή ερχόταν πλήρως σε αντίθεση με την πάγια βρετανική πολιτική ρητορική περί εθνικής κυριαρχίας. Η λύση που πρότεινε η βρετανίδα πρωθυπουργός, ήταν μια διευρυμένη γεωγραφικά Ευρώπη αντί μιας εμβάθυνσης των θεσμών της, με την πεποίθηση ότι όσα περισσότερα ήταν τα κράτη που την απαρτίζουν, τόσο δυσκολότερο θα ήταν για την Γερμανία να επιβάλλει την γραμμή και τις πολιτικές της (Baun 1995, 624).

Η συντηρητική βρετανική κυβέρνηση είχε αντιρρήσεις που αφορούσαν στα σχέδια για τη δημιουργία της νομισματικής ένωσης και παράλληλα κατ' επέκταση του κοινού τραπεζικού συστήματος το οποίο προωθούνταν (Lewis 1993, 158). Οι εξελίξεις όμως προχωρούσαν ραγδαία, στην πρώτη φάση τουλάχιστον της ένταξης στη νομισματική ένωση και την απελευθέρωση δηλαδή κίνησης των κεφαλαίων, με την Βρετανία να παραμένει αναποφάσιστη στο όλο εγχείρημα. Τελικά, ύστερα από αρκετές πιέσεις, το 1990 η Θάτσερ οδηγήθηκε στην παραίτησή της και η Βρετανία αποφάσισε τη συμμετοχή της χώρας στο πρώτο στάδιο (Vanthoor 1999, 146). Φτάνουμε λοιπόν στο 1992, στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας, όπου πραγματοποιήθηκε η υπογραφή της σημαντικότερης συνθήκης στην ιστορία της ευρωπαϊκής ηπείρου, της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) ή ευρύτερα γνωστή σε όλους ως «Συνθήκης του Μάαστριχτ». Λίγα χρόνια αργότερα οι συνθήκες του Άμστερνταμ το 1997, της Νίκαιας το 2001 και της Λισαβόνας το 2009 εδραίωσαν και επισημοποιήθηκε η περαιτέρω πολιτική και οικονομική ολοκλήρωση της Ένωσης.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ θέτει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σε ένα νέο στάδιο με την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ενισχύονται σημαντικά οι λειτουργίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και για πρώτη φορά εισάγεται η έννοια της «Ευρωπαϊκής Ταυτότητας», προκειμένου να γίνει μια προσπάθεια ώστε να νιώσουν οι πολίτες των κρατών που συμμετείχαν μέλη μια ενιαίας κοινότητας αλλά και δίπλα στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Έχουμε την ίδρυση της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και ξεπροβάλλει στο κοντινό μέλλον η υιοθέτηση ενός ενιαίου κοινού νομίσματος μέσω μίας διαδικασίας τριών σταδίων⁶ (Βοσκόπουλος 2009, 87).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο ο τότε πρωθυπουργός, Τζον Μέιτζορ, δυσκολεύτηκε αρκετά να παρουσιάσει τη Συνθήκη του Μάαστριχτ θετικά στην εσωτερική πολιτική σκηνή της χώρας, παρά το γεγονός ότι δεν διεξήγαγε σχετικό δημοψήφισμα. Η γενική ιδέα της ενοποίησης και ο ισχυρότερος βαθμός που την πρεσβεύει η συνθήκη βρήκε μεγάλη αντιστάση στο πολιτικό κατεστημένο της Βρετανίας, έχοντας ως αποτέλεσμα, το ΗΒ να εξαιρεθεί από το 3^ο στάδιο, δηλαδή από το ενιαίο νόμισμα και το «κοινωνικό κεφάλαιο» της συνθήκης. Σημαντικό ρόλο στην όλη έκβαση έπαιξε και η στάση της Δανίας, η οποία μετά από δημοψήφισμα που προηγήθηκε καταψήφισε την συνθήκη, πράγμα που φάνηκε να επηρεάζει τη γνώμη των Βρετανών (Forster 2002).

1.3 Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΗΝΗ

Σε αυτό το σημείο της εργασίας κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια μικρή, πλην όμως σημαντική, αναφορά στην παγκόσμια πολιτική και οικονομική σκηνή με τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής στα διεθνή δρώμενα από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και μετέπειτα. Δεδομένου ότι η Αμερική κατέχει τη «μερίδα του λέοντος» στο τρίπτυχο ΗΠΑ - Κίνα - Ρωσία, το οποίο κινεί τα νήματα στην παγκόσμια αγορά, κάθε θέμα οικονομικής φύσεως που άπτεται παγκόσμιας εμβέλειας, όπως είναι το Brexit, σίγουρα επηρεάζεται από τους οικονομικούς κολοσσούς όπως και τους επηρεάζει, αντίστοιχα.

⁶ Τα τρία στάδια μετάβασης από τα εθνικά νομίσματα στο ενιαίο νόμισμα, περιλαμβάνουν τη σύγκλιση των οικονομικών πολιτικών, την απελευθέρωση των κεφαλαίων και τέλος την κυκλοφορία το 1999 του ενιαίου νομίσματος (ευρώ) με την δημιουργία ενιαίας κεντρικής τράπεζας

Σύμφωνα με τον καθηγητή Ηλία Κουσκουβέλη, για τους μελετητές των Διεθνών Σχέσεων οι σημαντικές ημερομηνίες συνδέονται με τη γένεση ή τις μεταβολές στην κατανομή ισχύος του κρατικογενούς διεθνούς συστήματος και είναι ελάχιστες, ήτοι τα έτη 1648, 1815, 1945 και φυσικά 1989. Η τελευταία ημερομηνία συμβολίζει, πρωτευόντως, την κατάρρευση ενός εκ των δύο πόλων του διεθνούς συστήματος, δευτερευόντως, την υποχώρηση ενός ισχυρού κράτους και τριτευόντως, αυτήν ενός πολιτικού συστήματος (Κουσκουβέλης, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία 2009, 26-39).

Η υποχώρηση της ΕΣΣΔ δημιούργησε ένα τεράστιο κενό ισχύος, το οποίο μοιραία ήρθαν να καλύψουν οι ΗΠΑ. Έτσι, αμέσως μετά το 1989, στο διεθνές σύστημα εμφανίζονται: μία, σύμφωνα με όλα τα κριτήρια υπερδύναμη, οι ΗΠΑ, μία άλλη, στρατιωτική μόνο λόγω των πυρηνικών της υπερδύναμη, η Ρωσία, δύο αναδυόμενες μεγάλες δυνάμεις, η Κίνα και η Ινδία και μία οικονομική υπερδύναμη, η ΕΕ.

Εν τω μεταξύ, η ευρωπαϊκή ενοποίηση προχώρησε. Ωστόσο, οι εσωτερικές διαιρέσεις δεν επιτρέπουν στην ΕΕ να αναλάβει διεθνώς δυναμικό ρόλο. Η μόνη πιθανότητα για να διαδραματίσει η ΕΕ κάποιο ρόλο, εκτός της οικονομικής σφαίρας, φαίνεται να είναι η ενοποίηση διαφορετικών ταχυτήτων, με την «Ευρώπη του πυρήνα» να αναλαμβάνει τις ευθύνες της και τις πρωτοβουλίες.

Σήμερα, τριάντα και πλέον χρόνια μετά, φαίνεται πως οι ΗΠΑ θα διατηρήσουν και θα συνεχίσουν την ηγεμονία τους. Στην Ιστορία, καμία δύναμη δεν εγκατέλειψε την ηγεμονία. Ο μόνος τρόπος απαγκίστρωσής της από αυτήν είναι, στο πλήρωμα του χρόνου, είτε η εξουθένωσή της, είτε η ανατροπή της από άλλη ηγεμονική δύναμη. Η μη άσκηση ή εγκατάλειψη της ηγεμονίας μπορεί να λειτουργήσει αποσταθεροποιητικά για το σύστημα και κυρίως μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες για τον ίδιο τον ηγεμόνα: «από την ηγεμονία σας αυτή να παραιτηθείτε σήμερα δεν μπορείτε, το να την αποκτήσει κανείς θεωρείται άδικο, αλλά το να την αφήσει επικίνδυνο» (Θουκυδίδης, Ιστορία Β.63).

1.4 Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ «ΚΡΙΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ» ΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ

«Η Μεγάλη Βρετανία έχει χάσει μια αυτοκρατορία αλλά δεν έχει βρει ακόμα ένα ρόλο» (Brinkley 1990).

Περισσότερα από 50 χρόνια έχουν περάσει από τότε που ο Dean Acheson, υπουργός εξωτερικών της αμερικανικής κυβέρνησης Truman, παρουσίασε σε μία δημόσια ομιλία του τη Μεγάλη Βρετανία ως μια έκπτωτη αυτοκρατορία, η οποία αναζητά ακόμα το ρόλο που έχει να παίξει στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Η δήλωση αυτή, η οποία το 1962 προκάλεσε μια θύελλα αντιδράσεων, είναι τόσο ακριβής σήμερα όσο ήταν και τότε. Το ιστορικό δημοψήφισμα της 23^{ης} Ιουνίου αποτελεί μία ακόμη έκφανση αυτής της αβεβαιότητας της Μεγάλης Βρετανίας για τη θέση που οφείλει να έχει στον κόσμο. Η ηγεμονία της χώρας ως μια σύγχρονη οικονομική υπερδύναμη, η οποία διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο εντός της Ευρώπης, της Βρετανικής Κοινοπολιτείας και του αγγλόφωνου κόσμου δεν επιτεύχθηκε ποτέ, παρά την επιμονή των πολιτικών ηγετών της (Patrick και Sanders 2017). Αποτέλεσμα αυτής της αποτυχίας και μιας εκ νέου αναζήτησης του Βρετανικού ρόλου είναι το Brexit και οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις που αυτό θα έχει στον κόσμο (Σερέτη 2019).

Για να καταλάβουμε όμως πως οδηγήθηκε ως αυτό το σημείο το ΗΒ, θα πρέπει να πάμε μερικά χρόνια πίσω. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ με την πολιτική ολοκλήρωση που έφερε, άνοιξε παράλληλα τον κοινό δρόμο για το ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, η υιοθέτηση του οποίου ανάγκασε τα κράτη - μέλη της ΕΕ να διασπαστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στον πυρήνα που αποτελείται από τις χώρες που χρησιμοποιούν το ενιαίο νόμισμα το ευρώ και στην περιφέρεια που απαρτίζεται από χώρες που διατηρούν τα νομίσματά τους. Η διαφοροποίηση αυτή παρουσιάζει περαιτέρω δυσκολίες και οδήγησε σε τριβές την ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο, κυρίως σχετικά με την παροχή χρηματοοικονομικών υπηρεσιών εκτός της Ευρωζώνης. Επιπρόσθετα, η Βρετανία φάνηκε να κωλυσιεργεί και να χάνει τις ευκαιρίες ανάπτυξης που προσέφερε η ένταξη στην ΕΕ, λαμβανομένου υπόψη και του αργού ρυθμού οικονομικής ολοκλήρωσης της τρέχουσας δεκαετίας (Alabrese και Becker 2018).

Παράλληλα όμως άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους και οι πρώτες αντιδράσεις σχετικά με τις αλλαγές της νέας μορφής που αποκτά του ευρωπαϊκό οικοδόμημα και κυρίως ό,τι έχει να κάνει με την αυξημένη διακυβερνητικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η υπογραφή της συνθήκης από τα κράτη - μέλη έδειξε ότι από την μία ότι ήταν έτοιμα να προχωρήσουν σε πιο σύνθετες μορφές οικονομικής ολοκλήρωσης, από την άλλη όμως όχι στον ίδιο βαθμό και πολιτικής. Μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο, οι αποφάσεις για το μέλλον της Ευρώπης παίρνονταν κυρίως μεταξύ των αρχηγών κρατών - μελών, μέσω διαπραγματεύσεων. Κατόπιν όμως ιδρύσεως της συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και λόγω των σημαντικών και πολύπλοκων γιναζιών λειτουργίας της, η Δανία και η Γαλλία, αναγκάστηκαν εκτός της πλειοψηφίας των κοινοβουλίων τους να καταφύγουν επιπλέον και στην επιβεβαίωση, μέσω δημοψηφισμάτων, της γνώμης των πολιτών τους, ως ένα επιπρόσθετο μέσο επικύρωσής της. Τα αποτελέσματα των δημοψηφισμάτων ήταν οριακά και μη αναμενόμενα, καθώς οι Δανοί ψήφισαν με 50,7% «όχι» και οι Γάλλοι οριακά «ναι» με 51,05% (Βοσκόπουλος 2009).

Το παραλίγο ναυάγιο αναδुकνύει νέες πολιτικές πτυχές της συνθήκης της ΕΕ. Παρατηρείται ότι, όσο μεγαλώνει το εύρος της ευρωπαϊκής ενοποίησης, τόσο αυξάνεται αντίστοιχα ο βαθμός ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών για το περιεχόμενό της και ανακαλύπτονται νέα δεδομένα. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ προωθούσε αλλαγές, κυρίως οικονομικές, που επηρέαζαν συναισθηματικά τους πολίτες και καθόριζαν την συμπεριφορά τους, μελετώντας τις επιπτώσεις που θα επέφερε η μετάβαση σε ένα ενιαίο νομισματικό σύστημα στη ζωή των πολιτών και στις κοινωνικές ομάδες που ανήκαν (Hooghe και Marks 2005, 419-443).

Η είσοδος μιας χώρας στην ΕΕ είχε αυστηρές προϋποθέσεις, μεταξύ των οποίων περιορισμούς στο κράτος πρόνοιας, εφαρμογή πολιτικών λιτότητας αλλά και σε άλλους τομείς όπως της υγείας, δημόσιας ασφάλειας, πολιτισμού και εκπαίδευσης, πράγμα το οποίο προκάλεσε αρνητικές αντιδράσεις στους πολίτες, καθόσον επηρέαζε εθνικές παραδοσιακές πολιτικές, την εθνική τους ταυτότητα και γενικά τον πολιτισμό (Eichenberg και Dalton 2007). Πιο απλά, οι πολίτες των κρατών - μελών της ΕΕ βρέθηκαν εγκλωβισμένοι σε ένα φαύλο κύκλο που άρχιζε να κάνει την εμφάνισή του με οικονομικές ανισότητες και να αισθάνονται μακριά από τις αποφάσεις της πολιτικής τους ηγεσίας, πράγμα που επιβεβαιώθηκε στη

συνέχεια με την απόρριψη της Συνταγματικής Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση από τη Γαλλία και την Ολλανδία, ύστερα από δημοψήφισμα⁷.

Το όλο κλίμα δυσαρέσκειας και αρνητικότητας που επικρατούσε την εποχή, ευνοεί την ανάδειξη πολιτικών δυνάμεων που είναι αντίθετες ή επιφυλακτικές σχετικά με τις μελλοντικές προθέσεις της ΕΕ, θέτοντας έτσι τα θεμέλια για τον λαϊκισμό που θα αναπτυχθεί αργότερα στα ευρωπαϊκά κράτη, με αποκορύφωμα λίγο αργότερα την οικονομική κρίση του 2008, που θα δώσει τροφή σχολιασμού στους κύκλους των επικριτών.

Σε συνέχεια του ευρωπαϊκού παροξισμού της εποχής την 1^η Μαΐου 2004, οκτώ χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και επιπλέον Κύπρος και Μάλτα έκαναν την είσοδό τους στην πολλά υποσχόμενη Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρόλο που οι οικονομίες των υπόψη χωρών διαφέρουν αρκετά από τη νοοτροπία της δυτικής Ευρώπης, γεωπολιτικοί λόγοι που έχουν να κάνουν με την σταδιακή αποχώρηση της Ρωσίας από το προσκήνιο συντελούν σε αυτή την απόφαση.

Το μεταναστευτικό που ακολούθησε στη συνέχεια από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προκάλεσε φόβο για ενδεχόμενες πιέσεις στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας και στις αγορές εργασίας σε αρκετές χώρες της ΕΕ. Για την αντιμετώπιση του μείζονος αυτού θέματος οι χώρες άσκησαν πιέσεις με επιτυχία για τη σταδιακή είσοδο κρατών - μελών που θα απορροφούσαν νέες θέσεις εργασίας. Αυστρία και Γερμανία, έδειξαν να χειρίζονται πιο ορθολογικά το ζήτημα, επιβάλλοντας μέγιστη δυνατή μεταβατική περίοδο των επτά ετών από την ημερομηνία προσχώρησης, περιορίζοντας με αυτό τον τρόπο την απότομη απορρόθμιση της αγοράς εργασίας από τις αυξημένες ροές μεταναστών.

Από την άλλη το ΗΒ βαδίζοντας σε ένα άλλο μήκος κύματος, ήταν από τις λίγες χώρες που επέτρεψε απεριόριστη πρόσβαση από την αρχή στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προς την βρετανική αγορά εργασίας, η οποία από το 1992

⁷ Το Σύνταγμα συμφωνήθηκε από τις κυβερνήσεις των 25 κρατών - μελών και υπογράφηκε σε μια τελετή στην Ρώμη στις 29 Οκτωβρίου 2004. Πριν να μπορέσει να εφαρμοστεί ωστόσο, έπρεπε να επικυρωθεί από όλα τα κράτη-μέλη. Η επικύρωση πήρε διαφορετικές μορφές σε κάθε κράτος-μέλος, ανάλογα με τις παραδόσεις, συνταγματικές ρυθμίσεις και πολιτικές διαδικασίες της κάθε χώρας. Το 2005 οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί ψηφοφόροι απέρριψαν το Σύνταγμα σε δημοψηφίσματα και παρόλο που η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών είχαν επικυρώσει το Σύνταγμα, κυρίως με βουλευτική επικύρωση (η Ισπανία και το Λουξεμβούργο είχαν δημοψηφίσματα), έγινε ξεκάθαρο ότι δεν μπορούσε να εφαρμοστεί. Αυτό οδήγησε σε μια «περίοδο περισυλλογής» και στο πολιτικό τέλος του Συντάγματος.

έως το 2008, βρισκόταν σε άνθηση, με χαμηλά ποσοστά ανεργίας και πληθωρισμού, καθώς και σημαντική ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας. Η σταδιακή αύξηση του αριθμού των εισερχόμενων οικονομικών μεταναστών, η οποία φαινόταν αρχικά να επιδρά θετικά στην βρετανική οικονομία δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα, καθώς η συνέχεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008 οδήγησε σε περαιτέρω ραγδαία αύξηση της μετανάστευσης προς το ΗΒ και όχι μόνο. Ο συνδυασμός των παραπάνω μαζί με τις αντίστοιχες πολιτικές λιτότητας και περιορισμού των κρατικών δαπανών που εφαρμόστηκαν είχε ως αποτέλεσμα να δώσει μεγάλη τροφή για σκέψη στον ευρωσκεπτικισμό που υπόβοσκε από καιρό στην πολιτική σκηνή και στην κοινή γνώμη της χώρας.

Παρά το γεγονός ότι τις δεκαετίες του '80 και '90, που θεωρούνται και οι πιο επίμαχες, ο ευρωσκεπτικισμός είχε να κάνει με την πολιτική ιδεολογία κυρίως των δεξιών Συντηρητικών, που είχε έντονη αρνητική άποψη για την συνέχεια της ευρωπαϊκής ενοποίησης, μετά την αρχή του 21^{ου} αιώνα και μετέπειτα παρατηρούμε τους θεσμούς της ΕΕ να αποτελούν τον κύριο λόγο που η κατάσταση στο ΗΒ έχει επιδεινωθεί. Στα παραπάνω έρχεται να προστεθεί και η αυξανόμενη δυσφορία για την εισοδηματική ανισοκατανομή, η περιθωριοποίηση που βιώνουν τμήματα της βρετανικής κοινωνίας από την αδυναμία προσαρμογής στις οικονομικές εξελίξεις και η αγανάκτηση της μεσαίας και κατώτερης τάξης των Βρετανών προς τις επιχειρηματικές ελίτ.

Έτσι δίνεται ευρύ πεδίο δράσης στον λαϊκισμό που παίρνει θέση στην πολιτική αρένα, χάρη στην κοινωνική δυσφορία και οικονομική δυσπραγία που επικρατεί στη Βρετανία. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν θα μείνει ανεκμετάλλευτο από ορισμένες πολιτικές δυνάμεις, με διαφορετική ιδεολογία και αντιφατικούς σκοπούς. Το εν λόγω φαινόμενο δεν έχει να κάνει μόνο με το ΗΒ, καθώς βλέπουμε στο σύνολο σχεδόν των κρατών - μελών της ΕΕ, μεγάλη άνοδο ακροδεξιών κομμάτων στο όνομα του ευρωσκεπτικισμού, ξεχνώντας και βάζοντας στην άκρη της μνήμης τις καταστροφικές συνέπειες που είχε ο εθνικισμός για την Ευρώπη κατά τον Β' ΠΠ.

Το γεγονός ότι από το 2004 και έπειτα το ευρωσκεπτικιστικό Κόμμα Ανεξαρτησίας του ΗΒ (UK Independence Party-UKIP) γνώρισε πολιτική ενδυνάμωση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με μεγάλη προσάρτηση ψηφοφόρων,

προκάλεσε πίεση από την πλευρά του ευρωσκεπτικιστικού «Συντηρητικού» κόμματος, με αποτέλεσμα να οδηγήσει τον «συντηρητικό» πρωθυπουργό Ντέιβιντ Κάμερον σε μια καθοριστική κίνηση. Η υπόσχεση του πρωθυπουργού το 2010 για αποχώρηση της Βρετανίας από το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και την επανάκτηση του κρατικού ελέγχου από τα χέρια της ΕΕ σχετικά με θέματα που αφορούσαν το κοινωνικό κράτος και το κράτος δικαίου, ήταν μόνο η αρχή. Επιπλέον υποσχέθηκε στους βρετανούς πολίτες τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για παραμονή ή όχι της χώρας στην ΕΕ⁸. Έτσι το Ηνωμένο Βασίλειο πιστό στην υποχρέωση και τηρώντας την υπόσχεση που είχε δώσει πριν αρκετά χρόνια ο πρωθυπουργός, οδηγήθηκε τελικά στον ορισμό της 23^{ης} Ιουνίου 2016 ως ημερομηνίας διεξαγωγής του δημοψηφίσματος με το μεγάλο ερώτημα παραμονής ή όχι του ΗΒ στην ΕΕ, το γνωστό σε όλους ερώτημα για το Brexit, με το επίσης γνωστό αποτέλεσμα.

Πέραν όμως των ιστορικών γεγονότων που προαναφέρθηκαν μέχρι το Brexit, στη συνέχεια θα γίνει μια προσέγγιση και θα αναφερθούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά των ορισμών της παγκόσμιας και περιφερειακής ολοκλήρωσης και του προστατευτισμού. Μέσω της ερμηνείας και της συγκριτικής ανάλυσης των υπόψη όρων θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τον τρόπο σκέψης των βρετανών πολιτών που τελικά τους οδήγησαν στην μεγάλη, αν και οριακή όπως προαναφέρθηκε, απόφαση για το Brexit.

1.5 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΟΡΦΩΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΥ⁹

Με τον όρο **παγκοσμιοποίηση** ή **διεθνοποίηση** εννοούμε την αυτονόμηση όλων εκείνων των παραμέτρων (οικονομία, επικοινωνία κλπ.), οι οποίες μέχρι πρόσφατα, πριν μερικές δεκαετίες δηλαδή, επεδίωκαν να έχουν σύνορα μέσα σε ένα κράτος - προστάτη. Οι παράμετροι που τείνουν να ελευθερώνονται και να διαχέονται, ακολουθώντας την παγκοσμιοποίηση είναι το εμπόριο, η κοινωνική δομή, η τεχνολογία, η κουλτούρα, το πολιτικό σύστημα, η

⁸ Η στάση αυτή της κυβέρνησης των «Συντηρητικών» που εκμεταλλεύτηκε τον λαϊκισμό που επικρατούσε στο σύνολο σχεδόν της μεσαίας τάξης, ήταν που οδήγησε πιθανότατα και στην δεύτερη συνεχόμενη νίκη των «Συντηρητικών» το 2015.

⁹ Εκτενής αναφορά στο Μανώλη Π. και Μαρής Γ., «Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία», 2015.

γνώση κ.ά. Ο όρος αυτός συχνά χρησιμοποιείται στην επιχειρηματολόγηση για την ανάγκη μιας νέας ηγεμονίας καθολικού τύπου στον κόσμο. Η ορολογία χρησιμοποιείται τουλάχιστον από το 1944 με πρώτο που την χρησιμοποίησε σε οικονομικό πλαίσιο τον Θήοντορ Λέβιτ.

Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης προκύπτει ότι ταυτίζεται με διάφορες τάσεις οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους ή ενισχύθηκαν σημαντικά κυρίως μετά τον Β΄ΠΠ και την εμφάνιση και εξάπλωση των Πολυεθνικών Εταιρειών (ΠΕ). Αυτές περιλαμβάνουν την αυξημένη διεθνή κινητικότητα αγαθών, χρημάτων, πληροφοριών και ανθρώπων, καθώς και την ανάπτυξη της τεχνολογίας, των οργανισμών, των νομικών συστημάτων και των υποδομών που συνέβαλαν σε αυτή την κινητικότητα.

Πλέον μπορούμε να πούμε ότι μεταπολεμικά η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που έχουν σηματοδέψει την παγκόσμια πολιτική οικονομική σκηνή. Από τη δεκαετία του 1980 και μετά ιδιαίτερα οι τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες, καθώς και οι φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές επέτρεψαν έναν νέο τρόπο παραγωγής διεθνικό πέραν από τα γνωστά μέχρι τότε όρια του χώρου και του χρόνου. Τα επιχειρηματικά δίκτυα εξαπλώθηκαν και επεκτάθηκαν σε όλα μήκη και πλάτη της γεωγραφίας, ξεδιπλώνοντας έτσι νέους ορίζοντες και μεταβάλλοντας ριζικά την παραγωγική διαδικασία και την έννοια της αγοράς. Η παραγωγή και η ζήτηση απέκτησαν παγκόσμια χαρακτηριστικά ξεπερνώντας τα εθνικά όρια. Σύμφωνα με την S. Strange, η οποία αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι επιχειρήσεις άρχισαν να παράγουν «για μια παγκόσμια αγορά σύμφωνα με τις παγκόσμιες εταιρικές στρατηγικές» (Strange 1991, 246).

Αφετηρία της παγκοσμιοποίησης αποτέλεσε η εξάπλωση της διεθνικής παραγωγής των αμερικανικών επιχειρήσεων, πράγμα το οποίο υλοποιήθηκε μέσω των ΑΞΕ¹⁰ (Heywood 2013, 184). Οι εταιρείες των ΗΠΑ εξαπλώθηκαν στις ευρωπαϊκές, ασιατικές και άλλες οικονομίες, αποτελώντας τους πρώτους φορείς παγκοσμιοποίησης. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Αμερικής, που ιδρύθηκε μετά

¹⁰ Άμεσες Ξένες Επενδύσεις. Με το όρο Άμεση Ξένη Επένδυση (ΑΞΕ) εννοούμε τη μακροχρόνια, σημαντικού μεγέθους επένδυση κατά την οποία επενδυτής κάτοικος μιας χώρας (χώρα προέλευσης) αποκτά ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου επιχείρησης σε άλλη χώρα (χώρα υποδοχής). Ο επενδυτής αναφέρεται ως «άμεσος επενδυτής» και η επιχείρηση ως «επιχείρηση άμεσης επένδυσης» ή «συνδεδεμένη επιχείρηση» ή «συγγενική επιχείρηση».

τις συμφωνίες του Bretton Woods στο πλαίσιο της παγκόσμιας φιλελεύθερης τάξης, έδωσε σαφή προβάδισμα στη μεγέθυνση, ανάπτυξη και εξάπλωση των αμερικανικών εταιρειών. Είναι άξιο έρευνας κατά πόσο η παγκόσμια οικονομία θα είχε τη σημερινή της μορφή και τα χαρακτηριστικά, αν δεν υπήρχε το πολιτικό πλαίσιο της αμερικανικής ηγεμονίας στις εν λόγω συμφωνίες.

Μια διαφορετική προσέγγιση οικονομικής πολιτικής είναι ο **προστατευτισμός**, ο οποίος σαν οικονομικός όρος αναφέρεται στην εμπορική πολιτική που ασκεί μία χώρα, προκειμένου να παράσχει προστασία της εγχώριας παραγωγής αγαθών έναντι ξένου ανταγωνισμού. Τα μέτρα και τα μέσα που λαμβάνει μία χώρα με αντικείμενο τον προστατευτισμό χαρακτηρίζονται ως «προστατευτικά μέτρα».

Στο σύνολό τους τα προστατευτικά μέτρα στην ουσία αποτελούν οικονομικό μηχανισμό κυβερνητικής παρέμβασης στην αγορά και κατ' επέκταση στο καθορισμό των τιμών των διακινούμενων αγαθών. Αυτή η κυβερνητική παρέμβαση ονομάζεται επίσης «πολιτική προστατευτισμού» και όταν ασκείται τέτοια οι τιμές δεν διαμορφώνονται ελεύθερα, όπως ορίζει δηλαδή ο γενικός νόμος της προσφοράς και ζήτησης.

Προστατευτικά μέτρα που μπορεί να λάβει κυρίως μια χώρα είναι οι δασμοί, οι επιδοτήσεις, οι ποσοτώσεις εισαγωγών, τα διάφορα συναλλαγματικά μέτρα, οι ποσοτικοί περιορισμοί, ή διάφοροι άλλοι περιορισμοί, όπως π.χ. επιδοτήσεις ναύλων, ή το λεγόμενο καμποτάζ στις μεταφορές κ.λπ. Για την υπεράσπιση του προστατευτισμού έχουν αναπτυχθεί διάφορες θεωρίες, καθώς φυσικά ως επακόλουθο και θεωρίες με την αντίθετη άποψη. Ο προστατευτισμός δεν είναι οικονομική θεωρία, αλλά μια οικονομική αντίληψη/πρακτική ως εκδήλωση της κρατικής πολιτικής, που εκφράζεται μέσω αυτής και αποσκοπεί στην λήψη μέτρων για την τόνωση της εσωτερικής εγχώριας παραγωγής (Greelane 2018).

Ο προστατευτισμός στην πραγματικότητα, βλέποντας την αρνητική του πλευρά, βλάπτει τις οικονομίες των χωρών, θεωρία που αναφέρθηκε για πρώτη φορά στο έργο του Άνταμ Σμιθ που δημοσιεύθηκε το 1776 «Ο Πλούτος των Εθνών». Σε τελική ανάλυση, ο προστατευτισμός αποδυναμώνει τις εγχώριες βιομηχανίες, οι οποίες χωρίς ξένο ανταγωνισμό, δεν βλέπουν την ανάγκη για

καινοτομία, με αποτέλεσμα να μειώνεται σύντομα η ποιότητα των προϊόντων τους και να γίνονται ακριβότερα από τις ξένες, υψηλότερης ποιότητας, εναλλακτικές λύσεις.

Επιπρόσθετα η επιτυχία στον αυστηρό προστατευτισμό απαιτεί μη ρεαλιστική προσδοκία ότι η χώρα που τον εφαρμόζει θα είναι σε θέση να παράγει οτιδήποτε χρειάζεται και απαιτούν οι πολίτες. Με την υπόψη ερμηνεία, ο προστατευτισμός έρχεται σε άμεση αντίθεση με την πραγματικότητα, η οποία μας λέει ότι η οικονομία μιας χώρας θα ευημερήσει μόνο όταν οι εργαζόμενοί της θα είναι ελεύθεροι να εξειδικεύονται σε αυτό που ξέρουν να κάνουν καλύτερα, παρά να προσπαθούν να κάνουν τη χώρα να λειτουργεί με αυτάρκεια.

Η αμφίδρομη επίδραση που υπάρχει μεταξύ κράτους - προστατευτισμού και πολυεθνικών εταιριών - παγκοσμιοποίησης είναι ένα από τα διαχρονικά κεντρικά ζητήματα που απασχολούν τη διεθνή πολιτική οικονομία. Ενίοτε η σχέση μεταξύ τους χαρακτηρίζεται από ένταση, με το κράτος από τη μία μεριά, μέσω του ρυθμιστικού ρόλου που κατέχει να βοηθά στην ομαλή λειτουργία της οικονομίας και να υποβοηθά - υποστηρίζει τη δράση - λειτουργία των πολυεθνικών επιχειρήσεων και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις από την άλλη μεριά, να προσπαθούν να διευρύνουν την παρουσία τους, με την ανάγκη όσο το δυνατόν λιγότερων διασυνωριακών εμποδίων και περιορισμών. Το θέμα όσον αφορά τις σχέσεις κράτους - ΠΕ αναφέρεται συνήθως και ως σχέση κράτους - αγοράς και κράτους - παγκοσμιοποίησης, με την ερμηνεία ότι οι πολυεθνικές εταιρίες αποτελούν τους κύριους φορείς παγκοσμιοποίησης και πλέον τους βασικούς δρώντες της αγοράς.

Όσοι τάσσονται υπέρ της παγκοσμιοποίησης και αυτοί προέρχονται συνήθως από τη φιλελεύθερη προσέγγιση, πιστεύουν ότι τα κράτη και συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις τους, αδυνατούν να ελέγξουν τις δυνάμεις της διεθνούς οικονομίας, καθώς ο μεγάλος βαθμός αλληλεξάρτησης κράτους - ΠΕ, κάνει προσπελάσιμα τα εθνικά σύνορα ενώ ταυτόχρονα η πολυπλοκότητα, η ταχύτητα και ο όγκος που πραγματοποιούνται οι συναλλαγές κεφαλαίων και αγαθών περιλαμβάνουν αστάθμητους παράγοντες που δεν μπορούν να ρυθμιστούν από τις κυβερνήσεις. Ο Kenichi Ohmae, σύμβουλος διοίκησης, παρουσίασε το 1991 το βιβλίο του με τίτλο «The Borderless World» ορίζοντας την

έννοια ενός «κόσμου χωρίς σύνορα» και εκφράζοντας το σκεπτικό και το πνεύμα της παγκοσμιοποίησης με τα εθνικά σύνορα να παρακμάζουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται για αυτόν τον νέο και χωρίς σύνορα κόσμο «...εξακολουθεί να υπάρχει ένας νέος ρόλος έστω και περιορισμένος για την κυβέρνηση. Αυτός είναι να εκπαιδεύει το εργατικό δυναμικό, να μεριμνεί για την προστασία του περιβάλλοντος, και να οικοδομεί ασφαλείς και κατάλληλες κοινωνικές υποδομές» (Ohmae 1991, xvi).

Από την άλλη μεριά, οι διεθνείς επιχειρήσεις θέτουν τους όρους με τους οποίους λειτουργούν οι ίδιες και που εφαρμόζονται μέσα από διεθνή δίκτυα τα οποία αυτορυθμίζονται. Σύμφωνα με τους Stopford και Strange (1991) στο έργο τους «Rival States, Rival Firms», φαίνεται πως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις ασκούν τις περισσότερες φορές πιο μεγάλη επίδραση στην παγκόσμια οικονομία από όσο ασκούν τα ίδια τα κράτη. Στο πλαίσιο της «τριγωνικής διπλωματίας» που αναπτύχθηκε:

- κράτη – επιχειρήσεις
- επιχειρήσεις – επιχειρήσεις
- κράτη – κράτη

οι κυβερνήσεις οδηγούνται στο «παιχνίδι» των διαπραγματεύσεων ολοένα και πιο πολύ με τις πολυεθνικές εταιρίες, προκειμένου να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις (Strange 1994β).

Οι σκεπτικιστές, αντιθέτως, πιστεύουν πως τα εμπειρικά δεδομένα δεν επιβεβαιώνουν τις απόψεις των φιλελεύθερων σχετικά με την αποδυνάμωση του κράτους. Σύμφωνα με αυτούς (σκεπτικιστές) κάθε κράτος εξακολουθεί να αποτελείται από μοναδικά εσωτερικά χαρακτηριστικά, δομές και πολιτικές, που δεν είναι δυνατό να «ομογενοποιηθούν» μέσα από τις διεθνείς τεχνολογικές και οικονομικές δυνάμεις. Οι πολυεθνικές εταιρίες αποτελούν καθαρά οικονομικούς παράγοντες που δραστηριοποιούνται με εθνικά χαρακτηριστικά, αφού οι χώρες από τις οποίες προέρχονται παίζουν καθοριστικό ρόλο στην στρατηγική που ακολουθούν, καθώς και στο πως συμπεριφέρονται. Σχετική μελέτη με εμπειρικά δεδομένα συμπεριφοράς των αμερικανικών, ιαπωνικών και γερμανικών πολυεθνικών εταιριών, έχει πραγματοποιηθεί στο βιβλίο «Multinationals and the Myth of Globalization» (Doremus 1998). Συναφώς, οι Hirst & Thompson

αμφισβητώντας τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, υποστηρίζουν ότι πάντα υπάρχει εθνική βάση πολιτικής στήριξης και συσσώρευσης των ΠΕ (Hirst και Thompson 1999).

Ενώ υπάρχουν αποκλίσεις ανάμεσα στους θεωρητικούς σχετικά με τη βαρύτητα που έχουν οι ΠΕ στη διεθνή πολιτική οικονομία κάθε κράτους, είναι ευρέως γνωστό και αναγνωρίσιμο το γεγονός ότι κράτος και ΠΕ αποτελούν δύο βασικούς πυλώνες ισχύος και πλούτου στη ιστορία της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Dani Rodrik «κάθε εύρυθμη οικονομία της αγοράς αναμειγνύει το κράτος με την αγορά, το *laissez-faire* με την παρεμβατικότητα» (Rodrik 2012, 58).

Εν τέλει, η παγκοσμιοποίηση έχει υποδαυλίσει τη δυνατότητα κάθε κράτους να ρυθμίζει την εθνική του οικονομία, με αποτέλεσμα να γίνεται πιο εμφανής η αδυναμία του να διατηρήσει τον ρυθμιστικό ρόλο που κατείχε στο παρελθόν. Το κράτος κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980, μέσα από την επικράτηση των ορθόδοξων φιλελεύθερων πολιτικών που αναφέρθηκαν, πλέον αποδέχθηκε ένα περισσότερο θα λέγαμε ρυθμιστικό παρά περιοριστικό ρόλο όσον αφορά τις ΠΕ, τις ΑΞΕ και το εμπόριο.

Σύμφωνα με την θεωρία και πάντα υπό το πρίσμα της ρεαλιστικής θεώρησης, τα κράτη παραμένουν οι κυρίαρχοι δρώντες της παγκόσμιας οικονομίας, αφού είναι αυτά που ορίζουν τους κανόνες των οικονομικών συναλλαγών. Δεν πρέπει να ξεχνάμε παρόλα αυτά ότι, δεν έχουν όλα τα κράτη την ίδια οικονομική δύναμη και ότι τα ισχυρά είναι αυτά που τελικά επιβάλλουν τους όρους στην παγκόσμια οικονομία.

Μια σχετικά «νέα» μορφή πολιτικο-οικονομικής προσεγγίσης είναι η **περιφερειακή ολοκλήρωση**. Με τον όρο περιφερειακή ολοκλήρωση γίνεται περιγραφή πληθώρας διαφορετικών φαινομένων, η σημαντικότερη εκ των οποίων αφορά τη συνεργασία κρατών τα οποία συνδέονται μέσω γεωγραφικής γειτνίασης, καθώς και υψηλού βαθμού αλληλεξάρτησης. Μετέπειτα της δεκαετίας του 1980, η περιφερειοποίηση αποτέλεσε ταυτόχρονα με την παγκοσμιοποίηση, μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που σημειώθηκαν στη διεθνή πολιτική οικονομία μεταπολεμικά. Την χρονική περίοδο μεταξύ 1948 και 1994, η Γενική Συμφωνία

Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), καταχώρησε 123 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, ενώ λίγο αργότερα μετά το 1995 δημιουργήθηκαν 206 επιπλέον, με τη δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Στη σημερινή εποχή διακρίνουμε παραπάνω από 230 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, οι οποίες βρίσκονται σε ισχύ.

Δίνοντας μια έμφαση στην οικονομική διάσταση του εν λόγω φαινομένου, μπορούμε να δώσουμε ακόμη ένα ορισμό της περιφερειακής ολοκλήρωσης περιγράφοντας μεγαλύτερες οικονομικές οντότητες, οι οποίες δημιουργήθηκαν με την ολοκλήρωση ανεξάρτητων οικονομικών περιοχών. Η ολοκλήρωση μπορεί να περιγράψει είτε διαδικασία που έχει ως ανώτερο σκοπό την ενοποίηση (σταδιακή μείωση διακρίσεων μεταξύ οικονομικών μονάδων), είτε την ενοποίηση στην τελική της μορφή (κατάσταση που απουσιάζει κάθε μορφή διάκρισης) (Balassa 1962).

Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία θα βρούμε διαφορετικούς ορισμούς για να περιγράψουν διαφορετικές εκφάνσεις του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Ο συγγραφέας Ernst Haas τονίζει πως πρέπει να διαφοροποιηθεί η έννοια του περιφερειακού συστήματος, της περιφερειακής οργάνωσης, της περιφερειακής συνεργασίας, της περιφερειακής ολοκλήρωσης και της περιφερειοποίησης (Haas 1970, 607-610). Η εφαρμογή πολιτικής που ως σκοπό δεν έχει την ενσωμάτωση ή την ολοκλήρωση των κρατών μιας περιοχής ορίζεται ως περιφερειακή συνεργασία.

Με τον όρο οικονομική ολοκλήρωση, στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας, εννοούμε τη διαδικασία μεταξύ των συνεργαζόμενων χωρών, σύμφωνα με την οποία πραγματοποιείται σταδιακή εξάλειψη εμποδίων και περιορισμών που τυχόν υπάρχουν σε εμπόριο αγαθών - υπηρεσιών, ενώ στην όλη διαδικασία συμπεριλαμβάνεται και η μετακίνηση παραγωγικών συντελεστών. Η οικονομική περιφερειακή ολοκλήρωση λογίζεται είτε με αρνητικό είτε με θετικό πρόσημο, ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο υλοποιείται. Η αρνητική αναφέρεται στην εφαρμογή μέσω απομάκρυνσης εμποδίων για φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών, ενώ η θετική αφορά την περίπτωση που λαμβάνονται δράσεις παρεμβατικού περιεχομένου με στόχο τη δημιουργία μηχανισμών και θεσμών κοινών πολιτικών (Tinbergen 1954).

Η επίδραση στην παγκόσμια ευημερία είναι ένα από τα βασικά ζητήματα στη μελέτη των περιφερειακών συμφωνιών και οι απόψεις γενικά διαφοροποιούνται, με πιο επιφυλακτικούς τους οικονομολόγους έναντι των εμπορικών συμφωνιών που πιστεύουν ως καλύτερη λύση τον πολυμερισμό (Wyatt-Walter 1995, 80). Σύμφωνα με τον Jacob Viner παρουσιάστηκε μια ολοκληρωμένη ανάλυση, για πρώτη φορά, με τις επιδράσεις των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών και έγινε αναφορά στην εκτροπή και την δημιουργία του εμπορίου που επιφέρουν οι περιφερειακές συμφωνίες (Viner 1950, 50-55).

Συγκριτικά και αναλύοντας την έννοια της περιφερειακής ολοκλήρωσης συνάγεται το συμπέρασμα ότι λειτουργεί ενισχυτικά της παγκοσμιοποίησης, με βασικά χαρακτηριστικά συμφωνίες πολυδιάστατου χαρακτήρα, οι οποίες καλύπτουν πολλαπλά επίπεδα και τομείς της πολιτικής, οδηγώντας έτσι στην εξάπλωση του εμπορίου (ανοικτός περιφερισμός) (Hettne 2005 και Telo 2012, 339). Ο πρωταγωνιστικός ρόλος που διατηρούν τα κράτη στην περιφερειακή ολοκλήρωση με τις πρωτοβουλίες συνεργασίας, σε αντίθεση με τον προστατευτισμό, οφείλεται κυρίως σε μη κρατικούς δρώντες, οι οποίοι δρουν ανεξάρτητα αλλά εντός ενός καλά καθορισμένου πλαισίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΒΡΕΧΙΤ

2.1 ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ

«Άνευ αιτίου ουδέν εστιν»

Αριστοτέλης

Προκειμένου να εξεταστούν οι αιτίες που οδήγησαν το Ηνωμένο Βασίλειο στο Brexit, θα πρέπει πρώτα να κατανοηθεί ο τρόπος σκέψης των βρετανών πολιτών, καθώς και οι αφορμές που καθορίζουν την εξέλιξη ενός φαινομένου, μέσα από το πρίσμα διεθνών οικονομικών θεωριών. Στο άρθρο του καθηγητή Δημήτριου Κυρκιλή και του καθηγητή Γεώργιου Μακρή με τίτλο «Ο μύθος περί εργασιακού κόστους»¹¹ παρουσιάζονται οι επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης που δημιουργήθηκε από την πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του '70 υπό μια νέα και ενδιαφέρουσα οπτική. Αναφορικά με την ανάλυση που παρουσιάζεται στο υπόψη άρθρο οι δύο καθηγητές θέτουν υπό αναθεώρηση τις νεοκλασικές θεωρίες της κεϋνσιανής σχολής θέτοντας υπό σκέψη το θέμα της πολιτικής οικονομικής διαχείρισης της ενεργούς ζήτησης και της πλήρους απασχόλησης (Κυρκιλής και Μακρής 2016).

Την εν λόγω περίοδο τα βαθύτερα αίτια της κρίσης θα πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός ότι μειώθηκαν τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες, καθώς επίσης και στον μεγάλο ανταγωνισμό που εμφανίστηκε από τα αναπτυσσόμενα κράτη. Παρόλα αυτά η μεγαλύτερη αιτία της κρίσης του στασιμοπληθωρισμού χρεώθηκε στην πολιτική της πλήρους απασχόλησης (κεϋνσιανισμός) με την άνοδο του πληθωρισμού μέσω της ταυτόχρονης ανόδου του μισθολογικού κόστους. Παράλληλα, η παγκοσμιοποίηση ως κυρίαρχη τάση της εποχής η οποία υιοθετήθηκε με την

¹¹ Εκτενής αναφορά στους Κυρκιλή Δημήτριο και Μακρή Γεώργιο, «Ο μύθος περί εργασιακού κόστους». Foreign Affairs the Hellenic Edition, τεύχος Φεβρουαρίου - Μαρτίου 2016.

πτώση του καθεστώτος του Bretton Woods¹², συνέβαλε στην πλήρη απελευθέρωση της διεθνούς κίνησης των κεφαλαίων.

Η υιοθέτηση της παγκοσμιοποίησης από την διεθνή οικονομία οδήγησε στην άνοδο των ασιατικών χωρών και ειδικότερα της Κίνας. Η πλήρης απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης οδήγησε σε μια διαφορετική κρίση, η οποία ενισχύει την θέση των συγγραφέων, αυτή της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2000 με την κατάρρευση της Lehman Brothers. Η πλήρης απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος με την έκρηξη των διεθνών χρηματοπιστωτικών συναλλαγών δημιούργησαν την τέλεια βάση πάνω στην οποία η κρίση αγοράς ακινήτων στην Αμερική μετατράπηκε σε μια διεθνής κρίση, τέτοιας μορφής που κάποιοι την θεώρησαν ως την πρώτη κρίση που γνώρισε η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση¹³ και που μετατράπηκε σε κρίση χρέους, η οποία επεκτάθηκε στην ευρωζώνη. Η κρίση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να βγούν στην επιφάνεια δομικά και διαρθρωτικά προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η ευρωζώνη, η δημιουργία της οποίας δεν βασίσθηκε στη θεωρία των άριστων νομισματικών περιοχών, όπως αρχικά είχε θεωρηθεί, αλλά σε μία ουτοπία μακροοικονομικής σύγκλισης, αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο την διαρθρωτική ή πραγματική σύγκλιση πριν και μετά τον σχηματισμό της.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η ορολογία «σύγκλιση» ήρθε αρχικά να ορίσει την επίτευξη μεγάλης κλίμακας σύγκλισης των οικονομικών πολιτικών των κρατών - μελών στοχεύοντας να συντονίσει τις δημοσιονομικές πολιτικές τους. Με την πάροδο του χρόνου όμως, η έννοια της λέξης έδωσε την θέση της στην επιδίωξη προοδευτικής σύγκλισης οικονομικών αποτελεσμάτων μεταξύ των χωρών - μελών, δηλαδή στη σταθερότητα των τιμών, στις νομισματικές συνθήκες και στα ισοζύγια, στα υγιή δημόσια οικονομικά, στο άνοιγμα των αγορών και στις ανταγωνιστικές συνθήκες λειτουργίας τους.

Η φιλοσοφία της ΕΕ και γενικότερα της ευρωζώνης με την επικράτηση των ονομαστικών κριτηρίων, έδωσε αφορμή σε ένα πλήθος επικρίσεων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία διένεξη που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, όσον αφορά τη σχέση μεταξύ πραγματικής και ονομαστικής σύγκλισης, χωρίς κοινή

¹² Αντικαταστάθηκε από το καθεστώς των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών.

¹³ Συγκρινόμενη με την κρίση του 1929.

λύση φυσικά τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο. Υπάρχει η άποψη από αρκετούς οικονομολόγους ότι η νομισματική σύγκλιση είναι το τελικό στάδιο μιας διαδικασίας πραγματικής ή διαρθρωτικής σύγκλισης. Αντίθετα οι μονεταριστές θεωρούν την νομισματική σύγκλιση ως προαπαιτούμενο στάδιο για να ξεκινήσει η διαρθρωτική σύγκλιση. Φυσικά τα εν λόγω κριτήρια σύγκλισης δημιουργήθηκαν και σχεδιάστηκαν από χώρες με διαφορετικά χαρακτηριστικά από εκείνων στις οποίες αφορούσαν οι μετέπειτα εφαρμοστικές λύσεις και μέτρα, ως προς την ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα, το επίπεδο ευημερίας, τη διάρθρωση των οικονομιών κ.ά. (Halpern και Wyplosz 2001).

Κατά την περίοδο του τέλους της δεκαετίας του '80 έγινε μια προσπάθεια συμβιβασμού των δύο αυτών θέσεων από πλευράς ΕΕ, χωρίς όμως ουσιαστικό αποτέλεσμα, αφού η διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης δεν πραγματοποιήθηκε. Εμπειρικά αποτελέσματα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, όπως των E. Hein and A. Truger έδειξαν πως η λειτουργία της ευρωζώνης βασίστηκε σε μία συσταλτική μακροοικονομική πολιτική που δεν πέτυχε τους αρχικούς στόχους που είχαν τεθεί για οικονομική μεγέθυνση και πραγματική σύγκλιση (Hein και Truger 2002).

Ανάλογα εμπειρικά αποτελέσματα μας καταδεικνύουν ότι η μετα-Maastricht περίοδος έχει ως βασικό χαρακτηριστικό της, την μείωση του ρυθμού σύγκλισης στο κατά κεφαλή εισόδημα (Soukiazis και Castro 2005). Ταυτόχρονα, παρατηρήθηκε άνοδος στον τομέα της παραγωγής, σε μικρό όμως βαθμό. Όσον αφορά τις επενδύσεις και την ανεργία το εν λόγω χρονικό διάστημα εντοπίζεται μια ελαφριά μείωση. Κατά γενική παρατήρηση, το φαινόμενο της σύγκλισης επηρέασε κυρίως χώρες που είχαν κοινά χαρακτηριστικά, πλην όμως η κοινή πορεία που αναμένονταν προς το ενιαίο νόμισμα δεν ευοδώθηκε από τα κράτη. Σύμφωνα με τον Χριστοδουλάκη παρατηρήθηκε σε αντίθεση με πριν την ενιαία νομισματική τάση, σύγκλιση στο κατά κεφαλήν προϊόν, σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις που φάνηκε να τείνουν προς αυτή την κατεύθυνση κατόπιν δημιουργίας της ευροζώνης (Christodoulakis 2009).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 ανέδειξε την δυσκολία των στόχων και τους κινδύνους που εγκυμονούσε η προσπάθεια και οι ενέργειες που απαιτούνταν από τις χώρες στη σύγκλιση και στην προσαρμογή στα νέα δεδομένα

του ενιαίου νομίσματος. Αυτό οφείλονταν κατά βάση στις διαφορετικές οικονομίες, στις αντιλήψεις και στις διαρθρωτικές συμπεριφορές των κρατών - μελών της ΕΕ. Φάνηκε ότι η ένωση για να αντιμετωπίσει αυτά τα φαινόμενα επέλεξε την προσαρμογή των τιμών, παρά την προσαρμογή των ποσοτήτων, με το σκεπτικό ότι ο ρυθμός και η αγορά εργασίας δεν είναι ιδιαίτερης βαρύτητας, πράγμα που θεωρητικά σημαίνει ότι η περικοπή του μισθού και ο αποσυντονισμός στην αγορά εργασίας είναι η μόνη σωστή κατεύθυνση ως λύση του προβλήματος. Ταυτόχρονα όμως για την εξισορρόπηση της οικονομίας σε σύντομο χρόνο και για μεγάλο διάστημα πρέπει οι κυβερνήσεις των κρατών να ασκήσουν μια δημοσιονομική πολιτική, πράγμα που έχει ως επακόλουθο την επιπλέον μείωση της ζήτησης και της ανάπτυξης. Μια τέτοια πολιτική ιδίως για τις χώρες της ΕΕ με τις πιο ευάλωτες οικονομίες, αποτελεί επικίνδυνο κομβικό σημείο σε περίοδο κρίσεων (Barro και Sala-i-Martin 1990,1991 και Eichengreen 1992).

Οι χώρες της νότιας ευροζώνης βίωσαν έντονα την κρίση, γεγονός που οφείλεται τόσο στο έλλειμα που υπήρχε στον ανταγωνισμό στη διεθνή αγορά, όσο και στα προβλήματα και τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν οι οικονομίες τους. Η ήπια δημοσιονομική πολιτική σε συνδιασμό με τα χαλαρά ή και σκληρά θα λέγαμε οικονομικά μέτρα που εφάρμοσαν, βασίστηκε σε πολιτικές αποφάσεις που τελικά αποδείχθηκαν λανθασμένες.

Καθόσον εξετάζονται χώρες της ευροζώνης όπου δεν ήταν δυνατό να εφαρμοστεί η πολιτική της εξωτερικής υποτίμησης του νομίσματος σαν λύση αποτελεσματική για την εξισορρόπηση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ακολουθήθηκε ως μονόδρομος η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης του νομίσματος που βασίζεται στη σημαντική πτώση του εγχώριου Μοναδιαίου Κόστους Εργασίας (ΜΚΕ)¹⁴

Το ΜΚΕ διαμορφώνεται ανάλογα σε σχέση με τους μισθούς, δηλαδή μείωση των μισθών συνεπάγεται μείωση του ΜΚΕ και αντιστρόφως, ανάλογα με την παραγωγικότητα εργασίας. Η πτώση του ΜΚΕ επιφέρει πτώσεις στις τιμές των εγχώριων προϊόντων, πράγμα που τα καθιστά πιο ανταγωνιστικά σε σχέση με τα εισαγόμενα προϊόντα. Αποτέλεσμα, μείωση των εισαγωγών, αύξηση των

¹⁴ Υπολογίζεται ως ο λόγος του συνολικού εισοδήματος από μισθούς σε μια χώρα προς το συνολικό εγχώριο προϊόν, σε σχέση με το αντίστοιχο των εμπορικών εταίρων της.

εξαγωγών και έτσι η ζήτηση του εγχώριου προϊόντος αυξάνεται. Όμως στην οικονομία μιας χώρας η μείωση των μισθών έχει ως επακόλουθο με μαθηματική ακρίβεια την αύξηση της ανεργίας, που σημαίνει ότι το αγοραστικό κοινό χάνει τη δύναμη αναλογικά να ανταπεξέλθει στην αγορά του προϊόντος, ακόμα κι αν αυτό έχει πτώση τιμής, καθόσον η πτώση του μισθού του δεν συμβαδίζει αναλογικά με την αντίστοιχη του προϊόντος. Δεδομένου επίσης ότι οι εξαγωγές του προϊόντος στη διεθνή αγορά θα αυξηθούν σημαντικά σε βάθος χρόνου ώστε να επιφέρουν ουσιαστικά αποτελέσματα στην οικονομία της χώρας, οδηγούμαστε έτσι δυνητικά στην ύφεση.

Τα κράτη που εφαρμόζουν την παραπάνω πολιτική, δηλαδή της εσωτερικής υποτίμησης του νομίσματος, δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα και σημασία στο ΜΚΕ και το θεωρούν τον βασικότερο παράγοντα που επηρεάζει την ανταγωνιστικότητά τους στη διεθνή αγορά. Σύμφωνα εξάλλου με τον A. Marshall, ενώ η προσφορά και η ζήτηση ενός προϊόντος καθορίζουν τις τιμές, το εργασιακό κόστος αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση των τιμών, μέσω της προσφοράς, επηρεάζοντας άμεσα την ανταγωνιστικότητα του προϊόντος στο διεθνές εμπόριο.

Τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής στις επιχειρήσεις έχουν σχετικά άμεσα αποτελέσματα, παρόλα αυτά στο επίπεδο της κρατικής οικονομίας οι εξαγωγές έχουν να κάνουν με το συγκριτικό πλεονέκτημα, το οποίο δεν μεταφράζεται μόνο από τη δυνατότητα πώλησης του προϊόντος σε χαμηλή τιμή. Το ίδιο ισχύει ακόμη κι αν λάβουμε υπόψη τη θεωρία του A. Smith για το απόλυτο πλεονέκτημα (Smith 1994).

Σύμφωνα με τον D. Ricardo σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν το συγκριτικό πλεονέκτημα, η εργασία θεωρείται ο παραγωγικός συντελεστής που του δίνει αξία. Η εργασία σε συνάρτηση με την παραγωγή μεταφράζονται σε διαφορετικές παραγωγικότητες σε κάθε χώρα και κατά συνέπεια σε διαφορετικές τεχνολογικές διαφορές.

Η συνάρτηση στην παραγωγή και στην τεχνολογία κάθε χώρας είναι αυτές που καθορίζουν τον τομέα στον οποίο είναι περισσότερο ανταγωνιστική και άρα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Επομένως εκεί το κράτος θα πρέπει να διοχετεύει τους πόρους του ώστε να είναι αποτελεσματικό ως προς τις εξαγωγές και τις

εισαγωγές. Ως συμπέρασμα, επομένως, η παραγωγικότητα της εργασίας αποτελεί το βασικό θεμέλιο για το συγκριτικό πλεονέκτημα και την ανταγωνιστικότητα στην αγορά, τα οποία όμως με την σειρά τους προϋποθέτουν επενδύσεις και χρηματοδοτήσεις για να ευοδοθούν.

Στην περίπτωση της ΕΕ αυτήν η πολιτική δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί, λόγω των διαφορετικών οικονομικών δεδομένων των χωρών που την απαρτίζουν, με κάποιες να παρουσιάζουν σταθερά αρνητικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Οι διαρκείς διαφωνίες στους κόλπους της Ένωσης, οι οποίες καταγράφονταν στα εκάστοτε όργανα αποφάσεων για την ακολουθούμενη οικονομική πολιτική, αποτέλεσε την θρυαλλίδα των εξελίξεων που ακολούθησαν.

2.2 ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ¹⁵

Για να μπορέσει να γίνει κατανοητή η βασική αιτία που οδήγησε τον λαό του Ηνωμένου Βασιλείου στο Brexit, θα πρέπει να γίνει απόλυτα κατανοητή η λέξη που κρύβεται πίσω από την μεγάλη αυτή απόφαση και δεν είναι άλλη από τον φόβο της φτωχοποίησης των βρετανικών νοικοκυριών. Η έννοια της φτωχοποίησης που αναλύεται παρακάτω σε συνδιασμό με τους παράγοντες που μπορούν να την επηρεάσουν (παγκοσμιοποίηση, μεταναστευτικές ροές κ.ά.) αποτελούν τα θεμέλια του βασικού ενστίκτου αυτοσυντήρησης του ανθρώπου και είναι αυτά που καθορίζουν αποφάσεις, όπως είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση το Brexit.

Φτωχοποίηση, λοιπόν, σημαίνει η διαρκής στέρηση των αναγκαίων αγαθών για να παραμείνει κάποιος εν ζωή και σε αυτά συγκαταλέγονται η τροφή, η στέγη, η ένδυση και οι πρώτες ύλες. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, φαίνεται ότι η φτωχοποίηση απουσιάζει από το σύνολο σχεδόν του αναπτυγμένου κόσμου όπως στις ΗΠΑ, τον Καναδά, το Ηνωμένο Βασίλειο και άλλες χώρες, αφού ακόμα και τα πιο χαμηλά κοινωνικά στρώματα βιώνουν καλύτερα σε σχέση με ένα μεγάλο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού. Η φτώχεια, αναλόγως του είδους των

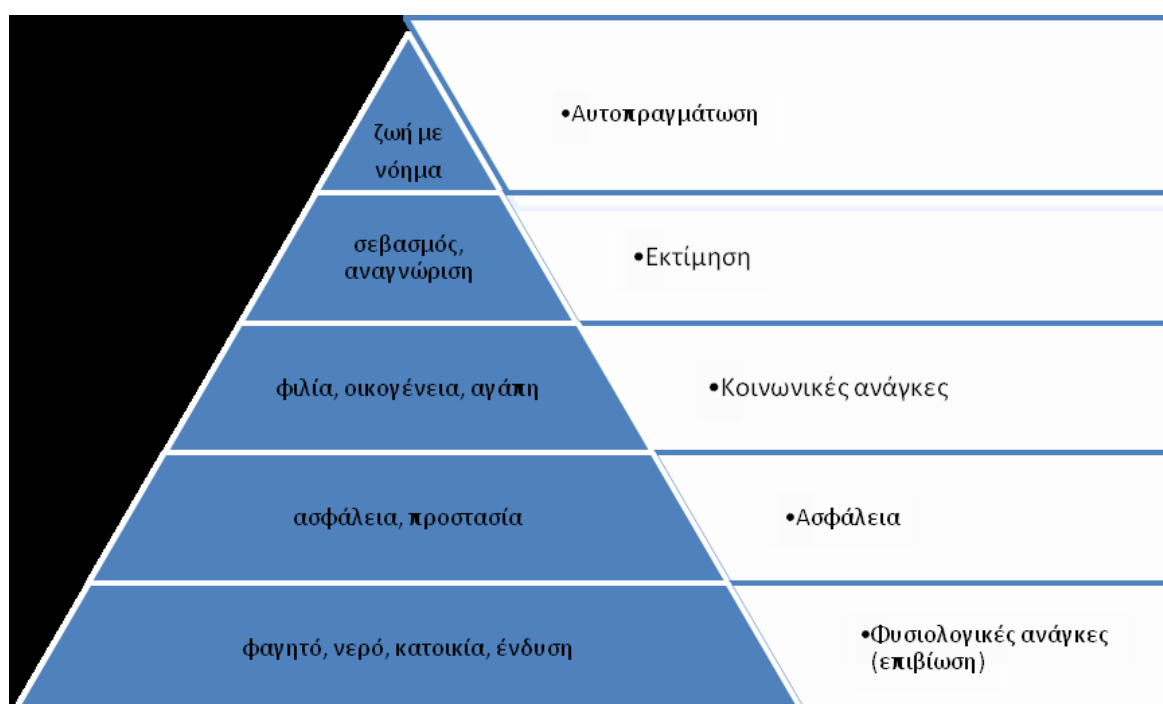
¹⁵ Εκτενής αναφορά στο Μανώλη Π. και Μαρής Γ., «Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία», 2015.

αναγκών που δεν μπορεί να καλύψει, διακρίνεται σε **απόλυτη** και **σχετική** (Μανώλη και Μαρής 2015).

Η έννοια της **απόλυτης φτώχειας** έχει ως θεμέλιο την ιδέα των «βασικών αναγκών», που έχουν να κάνουν με τις φυσιολογικές ανάγκες του ανθρώπου σύμφωνα με την «ιεραρχία αναγκών» του A. Maslow (1943). Η πυραμίδα των αναγκών ή διαφορετικά η πυραμίδα του Maslow, ξεχωρίζει τις ανθρώπινες ανάγκες σε πέντε επίπεδα:

- Φυσιολογικές/βασικές ανάγκες. Ανάγκες επιβίωσης που αφορούν τον κάθε άνθρωπο (φαγητό, αέρας, νερό).
- Ανάγκες ασφάλειας. Ανάγκες που αφορούν τη στέγη, την υγεία και την προστασία.
- Ανάγκες κοινωνικής αποδοχής. Αναφέρονται στις κοινωνικές μας σχέσεις, όπως η ανάγκη για φιλία και κοινωνική αποδοχή.
- Ανάγκες αυτοεκτίμησης, που αναφέρονται στην ανάγκη του ανθρώπου να προβάλει την ατομικότητά του, τις αξίες και τις αρχές του.
- Ανάγκες αυτοπραγμάτωσης, που καλύπτουν τις ανάγκες που κάνουν έναν άνθρωπο να αισθάνεται πλήρης και ευτυχισμένος.

Εικόνα 1: Σχήμα με την ιεραρχία των αναγκών κατά τον A. Maslow

Η φτώχεια αποτελεί ένα κοινωνικό γεγονός που έχει ως βάση τη συγκριτική θέση και την ιεραρχία των ανθρώπων στις κοινωνικές τάξεις και δεν είναι απλώς ένα «φυσικό» φαινόμενο, όπως για παράδειγμα η στέρηση υλικών αγαθών για την ικανοποίηση βασικών αναγκών.

Η έννοια της **σχετικής φτώχειας** θεωρεί ότι, οι λιγότερο ευημερούντες είναι οι φτωχοί και όχι οι άποροι. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ¹⁶ και την Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποιείται ως όριο μια συγκεκριμένη γραμμή που ορίζει τη φτώχεια. Η γραμμή αυτή καθορίζεται με ένα όριο σχετικής φτώχειας που είναι το 50% του εισοδήματος του μέσου νοικοκυριού της κοινωνίας. Επομένως, φτωχοί θεωρούνται οι άνθρωποι που το εισόδημά τους είναι χαμηλότερο από το 50% του εισοδήματος του μέσου νοικοκυριού μιας ευρωπαϊκής οικονομίας.

Φαίνεται λοιπόν ότι ενώ ο ορισμός της σχετικής φτώχειας έχει να κάνει με μια υποκειμενική εκτίμηση, που στηρίζεται σε απορρέοντα αισθήματα στέρησης και μειονεξίας του χάσματος ανάμεσα σε πλούσιους και της υπόλοιπης κοινωνίας, από την άλλη ο ορισμός της απόλυτης φτώχειας καθορίζεται ξεκάθαρα με αντικειμενικά κριτήρια.

Επειδή όμως η μέτρηση της φτώχειας στην κοινωνία των απλών πολιτών της μεσαίας τάξης πραγματοποιείται κυρίως με βάση το εισόδημα, εστιάζει μόνο στις υλικές ανάγκες, αγνοώντας τις μη υλικές ανάγκες. Σύμφωνα με τον Amartya Sen οι λιμοί δεν ξεσπούν λόγω έλλειψης τροφής αλλά εξαιτίας μιας σειράς κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, όπως η αύξηση των τιμών, το ελλειπές σύστημα διανομής τροφίμων και η αναποτελεσματικότητα της κυβέρνησης. Φτώχεια δεν σημαίνει μόνο η απουσία πόρων αλλά και οι περιορισμένες ευκαιρίες και η απουσία της ελευθερίας ενός ατόμου να κάνει κάτι ή να γίνει κάτι (αυτοπραγμάτωση). Με αυτόν τον τρόπο, αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα η έννοια της ανθρώπινης ανάπτυξης, που αποτυπώνει εξάλλου και ο ΟΗΕ στις ετήσιες εκθέσεις για την ανθρώπινη ανάπτυξη.

¹⁶ Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη.

Συναφής και εξίσου σημαντική έννοια που έχει να κάνει με το φαινόμενο της φτώχειας είναι αυτή της υπανάπτυξης¹⁷, με τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Μη επίτευξη ορισμένων αντικειμενικών σκοπών ή μεγεθών, όπως π.χ. ορισμένο κατά κεφαλήν εισόδημα ή μέσο ετήσιο ποσοστό ανάπτυξης κ.λπ.
- Μη κάλυψη ορισμένων αντικειμενικών ουσιωδών αναγκών, όπως π.χ. επίπεδο διατροφής, αναλφαβητισμός, κοινωνική προστασία κ.λπ.
- Μη αξιοποίηση ή ανεπαρκής αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων μιας χώρας.
- Καθυστέρηση στην κατάκτηση ορισμένων προκαθορισμένων οικονομικών ή κοινωνικών παραμέτρων.

Σύμφωνα με την επιτροπή του ΟΗΕ που ασχολήθηκε το 1950 με το πρόβλημα της υπανάπτυξης συμπέρανε ότι το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό της υπανάπτυξης¹⁸. Σύμφωνα με τον Γάλλο δημοσιογράφο και οικονομολόγο Alfred Sauvy, ο πληθυσμός αυτός χαρακτηρίστηκε ως «Τρίτος Κόσμος» (Sauvy 1952). Η υιοθέτηση του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως κύριου κριτηρίου της υπανάπτυξης έχει επικριθεί έντονα, καθόσον, δεν απεικονίζει πάντα το πραγματικό επίπεδο,

Οι αναπτυσσόμενες χώρες αντιμετωπίζουν ορισμένα οικονομικά και κοινωνικά κοινά προβλήματα, σε διαφορετικό βέβαια βαθμό η καθεμία. Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους είναι τα εξής (Βαβούρας 2008, 77-128):

- Χαμηλό βιοτικό επίπεδο και χαμηλή ποιότητα ζωής.
- Υψηλοί ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού και ιδιαίτερα του αστικού.
- Σημαντική συμμετοχή του αγροτικού τομέα και περιορισμένη συμμετοχή των υπηρεσιών στο συνολικό προϊόν και την απασχόληση¹⁹.
- Χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας.

¹⁷ Ο όρος «υπανάπτυκτος», μετά το 1970, άρχισε να υποκαθίσταται στη διεθνή βιβλιογραφία και ορολογία από τον όρο «αναπτυσσόμενος» διότι θεωρήθηκε υποτιμητικός για τις χώρες στις οποίες αναφερόταν.

¹⁸ Με γνώμονα ότι το 1950-55 το ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα των ΗΠΑ ήταν περίπου 2.000 δολάρια και ο παγκόσμιος μέσος όρος 500 δολάρια, θεωρήθηκε ότι όσες χώρες βρίσκονται κάτω από το όριο αυτό είναι υπανάπτυκτες.

¹⁹ Στις χώρες υψηλού εισοδήματος, ο αγροτικός τομέας συνιστά ένα πολύ μικρό ποσοστό του ΑΕΠ που δεν υπερβαίνει το 4%, ενώ σε πολλές χώρες έχει συρρικνωθεί στο 1% (π.χ. Βέλγιο, Γερμανία, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ) με εξαίρεση την Ελλάδα, που ο αγροτικός τομέας αποτελεί το 7% του ΑΕΠ.

- Εκτεταμένη παιδική εργασία.
 - Σχετικά μικρή συμμετοχή των άμεσων φόρων, σχετικά μεγάλη συμμετοχή των φόρων στο διεθνές εμπόριο και σχετικά μικρή συμμετοχή εισφορών κοινωνικής ασφάλισης στα συνολικά φορολογικά έσοδα.
 - Μεγαλύτερη ανισοδιανομή του εισοδήματος και συγκεκριμένα μεγαλύτερη συγκέντρωσή του στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια.
 - Ασυμμετρίες στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις²⁰.
 - Υψηλή υποαπασχόληση της εργασίας, δηλαδή ανεπαρκής και αναποτελεσματική χρησιμοποίηση του εργατικού δυναμικού, η οποία εκδηλώνεται με τη μορφή ανοικτής ανεργίας και υποαπασχόλησης.
 - Διευρυνόμενη απόκλιση του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος από το αντίστοιχο των αναπτυσσόμενων χωρών²¹.
 - Οικονομικός δυαδισμός²².
- Από μια άλλη παρεμφερή ερμηνεία, τα χαρακτηριστικά του αναπτυσσόμενου κόσμου, έχουν όπως παρακάτω (Αγγελόπουλος 1989, 41-43):

- Οικονομικά
 - ✓ Πολύ υψηλό ποσοστό του πληθυσμού απασχολείται στη γεωργία.
 - ✓ Η γεωργία πάσχει από «απόλυτο υπερπληθυσμό», με την έννοια ότι είναι δυνατή η μείωση των αγροτών χωρίς μείωση της γεωργικής παραγωγής.
 - ✓ Ύπαρξη σημαντικού βαθμού υποαπασχολήσεως εκτός του γεωργικού τομέα.
 - ✓ Ελάχιστο κεφάλαιο και χαμηλό εισόδημα - διαβίωση κατώτερου επιπέδου.

²⁰ Παρατηρείται άνιση κατανομή της οικονομικής ισχύος μεταξύ των αναπτυσσόμενων και των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι πρώτες καθορίζουν τους όρους του διεθνούς εμπορίου, της μεταφοράς τεχνολογίας και κεφαλαίων. Δημιουργούνται έτσι σχέσεις οικονομικής εξάρτησης.

²¹ Κατά την περίοδο 1977-2005, το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ των χωρών χαμηλού εισοδήματος αυξήθηκε από 170\$ σε 580\$, ενώ το αντίστοιχο των χωρών μέσου εισοδήματος από 1.140\$ σε 2.640\$ και των χωρών υψηλού εισοδήματος από 6.980\$ σε 35.131\$.

²² Δυαδικές οικονομίες είναι εκείνες οι οικονομίες που αποτελούνται από δύο τμήματα, τα οποία συνυπάρχουν, παρόλο που χαρακτηρίζονται από χρόνιες αντίθετες συνθήκες. Το ένα τμήμα της οικονομίας είναι ο παραδοσιακός αγροτικός τομέας, η παραγωγή του οποίου χρησιμοποιείται κυρίως για την επιβίωση της οικογένειας. Το άλλο τμήμα της οικονομίας, το μικρότερο, είναι ο σύγχρονος βιομηχανικός τομέας.

✓ Ανύπαρκτη ή πολύ περιορισμένη αποταμίευση για τον μεγάλο όγκο του πληθυσμού.

- Δημογραφικά

✓ Υψηλός συντελεστής γονιμότητας.

✓ Υψηλός συντελεστής θνησιμότητας και χαμηλό προσδόκιμο επιβίωσης.

✓ Ανεπαρκής διατροφή και ποικίλες ελλείψεις διατροφής.

✓ Στοιχειώδης υγιεινή, δημόσια υγεία και πρόνοια.

- Κοινωνικά και πολιτικά

✓ Υποτυπώδης εκπαίδευση και υψηλό ποσοστό αναλφαριθμισμού.

✓ Ευρεία χρησιμοποίηση παιδικής εργασίας.

✓ Γενική αδυναμία ή απουσία μεσαίας τάξης .

✓ Κατώτερη κοινωνική και επαγγελματική θέση της γυναίκας.

✓ Η συμπεριφορά της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού διέπεται από παραδοσιακούς κανόνες και κριτήρια.

✓ Έλλειψη ή ανεπάρκεια μέσων εκπαίδευσεως ειδικευμένων εργατών, τεχνικών, μηχανικών κ.λπ.

✓ Ανεπαρκές και χαμηλής αποδοτικότητας σύστημα επικοινωνίας και δίκτυο μεταφορών, ειδικά στις αγροτικές περιοχές.

✓ Χαμηλής στάθμης τεχνική και τεχνολογία.

Στην περίπτωση του ΗΒ που εξετάζεται στην παρούσα περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω ορισμούς, υπό το πρίσμα του «φόβου» που κυριέψε των βρετανικό λαό, τίθεται το μεγάλο ερώτημα «τι είναι αυτό εν τέλει που προκαλεί την μείωση της ανάπτυξης της οικονομίας και εμποδίζει την εξέλιξη της ευημερίας σε μια κοινωνία;». Η απάντηση έρχεται με την αναζήτηση των παραγόντων, τόσο στο εσωτερικό περιβάλλον μιας κοινωνίας, όσο και στο εξωτερικό της (Βαβούρας 2008, 133-172 και Gillis 2011, 45-71). Φυσικά τον πρώτο λόγο έχουν οι εγχώριοι παράγοντες που εξηγούν και ερμηνεύουν τις αιτίες που οικονομίες της ίδιας γεωγραφικής περιοχής, με ιστορικά κοινό υπόβαθρο και κοινό διεθνές περιβάλλον, παρουσιάζουν διαφορετικές πορείες ανάπτυξης.

Ο φόβος λοιπόν μείωσης της οικονομικής ανάπτυξης και της ευημερίας των βρετανών πολιτών, φαίνεται να είναι αυτός που τους οδήγησε στη μεγάλη, αν και

οριακή, απόφαση για το Brexit. Τυποποιώντας στη συνέχεια τους εγχώριους παράγοντες που προαναφέρθηκαν, αυτοί διακρίνονται σε κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς. Από μια κλασική, ορθόδοξη προσέγγιση, η υπανάπτυξη ερμηνεύεται ως η αποτυχία της αγοράς, με τους αδύναμους θεσμούς της αγοράς, την αναποτελεσματική χρήση των συντελεστών παραγωγής, τις μονοπωλιακές συνθήκες κ.λπ. Έτσι η υπανάπτυξη δεν επιτρέπει την βέλτιστη κατανομή των διαθέσιμων πόρων και εμποδίζει τη ορθή λειτουργία της οικονομίας. Ως επακόλουθο, η μείωση του κεφαλαίου των επενδύσεων και των αποταμιεύσεων, είναι άλλος ένας εγχώριος οικονομικός παράγοντας με ανασταλτική λειτουργία στην πορεία της οικονομίας της χώρας (Nurkse 1960).

Όταν η συσσώρευση κεφαλαίου στην οικονομία μιας χώρας αντιμετωπίζει δυσκολίες, είτε λόγω μικρής εισροής ξένων κεφαλαίων λόγω αρνητικού επενδυτικού περιβάλλοντος, είτε λόγω χαμηλού εισοδήματος, δημιουργείται τότε ένας «φαύλος κύκλος» της φτώχειας, που στερεί τις προϋποθέσεις μεγέθυνσης και αύξησης της παραγωγής από την οικονομία. Ιδιαίτερης σημασίας είναι εξίσου και οι πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες, που εκφράζουν και τη μοναδική, ιστορική εμπειρία κάθε κοινωνίας. Υπάρχει φυσικά και ο παράγοντας της πολιτικής αστάθειας, όπου παρατηρούνται συχνές κυβερνητικές αλλαγές, αναταραχές και χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης, όπως υψηλή διαφθορά, ανεπάρκεια δημόσιων πολιτικών, τα οποία αυξάνουν την αβεβαιότητα και απομακρύνουν τις επενδύσεις, οδηγώντας σε ανορθολογική και αντιπαραγωγική χρήση των συντελεστών παραγωγής. Ένας τέτοιος παράγοντας όμως δεν φαίνεται να υφίσταται στην περίπτωση του ΗΒ.

Ο πλέον καθοριστικός παράγοντας για την αύξηση του εισοδήματος και τη βελτίωση της παραγωγικότητας εμπειρικά φαίνεται να είναι η διακυβέρνηση, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα μεταρρύθμισης της οικονομίας. Η ικανότητα της οικονομίας μιας χώρας να εκσυγχρονίζεται και να μεταρρυθμίζεται καταδεικνύει τη σημασία και τον ρόλο του κοινωνικού περιβάλλοντος στην οικονομική ανάπτυξη. Επομένως, κοινωνικοί παράγοντες όπως τα πρότυπα και η στάση των ατόμων ως προς την επιχειρηματικότητα είναι προσδιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης. Αυτό εξάλλου αναφέρουν και οι Acemoglu και Robinson στο έργο τους «Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη», όπου υποστηρίζουν ότι για την υπανάπτυξη δεν φέρουν μερίδιο ευθύνης ούτε η κουλτούρα, ούτε παράγοντες, όπως είναι το κλίμα και η

γεωγραφία, καθώς βέβαια ούτε και η άγνοια πολιτικής. Καθοριστικός παράγοντας για την πορεία ευημερίας είναι η λειτουργία πολιτικών και οικονομικών θεσμών (Acemoglu και Robinson 2012).

Οι πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου, προκειμένου να στηρίξουν την βρετανική οικονομία και ευημερία, φάνηκε να δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στους παρακάτω παράμετρους οικονομικής ανάπτυξης:

- **Ανθρώπινο κεφάλαιο:** Θεωρείται ο σημαντικότερος παραγωγικός συντελεστής που συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Σημαντικό είναι το μέγεθος αλλά κυρίως η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού, όπως το επίπεδο εκπαίδευσής του, οι ικανότητες και δεξιότητες που μπορεί να αναπτύξει (όπως το ερευνητικό δυναμικό μιας χώρας κ.λπ.).

- **Φυσικοί πόροι:** Η αφθονία, η ποιότητα και η ευκολία εκμετάλλευσης φυσικών πόρων (όπως αποθέματα ορυκτών, καλλιεργήσιμη γη κ.λπ.) δημιουργούν καλύτερες προϋποθέσεις ανάπτυξης μιας χώρας. Η χρήση των φυσικών πόρων ωστόσο σήμερα πρέπει να γίνεται με βιώσιμο τρόπο, καθώς η κατασπατάληση φυσικών πόρων και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος περιορίζει την ανάπτυξη.

- **Υποδομές ή υλικό κεφάλαιο:** Οι υποδομές που επιτρέπουν την επικοινωνία και τη διασύνδεση αποτελούν προϋπόθεση για τη βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας και την ένταξη στις παγκόσμιες αγορές.

- **Επενδύσεις:** Για την ανάπτυξη του υλικού κεφαλαίου (εργοστάσια, δρόμοι, αεροδρόμια, τηλεπικοινωνίες κ.λπ.) είναι αναγκαίες οι επενδύσεις. Οι επενδύσεις προέρχονται είτε από τις εγχώριες αποταμιεύσεις, είτε από ξένα κεφάλαια και δανεισμό.

- **Καινοτομία και τεχνολογία:** Μία από τις πλέον σημαντικές παραμέτρους στην ανάπτυξη μιας εθνικής οικονομίας είναι η ικανότητά της να αναπτύσσει νέα προϊόντα, υπηρεσίες και παραγωγικές διαδικασίες, που είναι σε θέση να εισάγει με επιτυχία στις διεθνείς αγορές.

Επιπλέον, δευτερεύοντες παράγοντες που λήφθησαν σοβαρά υπόψη από τους Βρετανούς είναι:

- Πολιτικές παράμετροι, όπως η σταθερότητα του πολιτικού συστήματος.

- Κοινωνικοί παράγοντες, όπως η συμμετοχή και των δύο φύλων στην παραγωγική διαδικασία.
- Η επιχειρηματικότητα και ο αποτελεσματικός συνδυασμός παραγωγικών συντελεστών συμπεριλαμβανομένου του καταμερισμού εργασίας.
- Η ποιότητα της αγοράς (και ειδικότερα της ζήτησης).

2.3 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ²³

Το δημοψήφισμα που καθόρισε το αν η Μεγάλη Βρετανία θα παραμείνει στην Ευρωπαϊκή Ένωση πραγματοποιήθηκε στις 23 Ιουνίου 2016 και οδήγησε σε ένα οριακό, υπέρ της εξόδου, αποτέλεσμα με ποσοστό 51,9%. Ο τότε πρωθυπουργός David Cameron παραιτήθηκε την ίδια ημέρα και η Theresa May αναδείχθηκε η νέα πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία ανέλαβε να οδηγήσει τη χώρα εκτός της Ένωσης. Στις 29 Μαρτίου 2017, το Άρθρο 50 της Συνθήκης της Λισαβόνας ενεργοποιήθηκε από την βρετανική κυβέρνηση, δίνοντας το έναυσμα για την εκκίνηση των διετών διαπραγματεύσεων που έθεσαν τις βάσεις της σχέσης της Μεγάλης Βρετανίας με την Ευρώπη για το προσεχές μέλλον (Σερέτη 2019).

Η διαπραγμάτευση των δύο πλευρών υπήρξε απαιτητική όλο αυτό το διάστημα. Στις 8 Δεκεμβρίου 2017, δημοσιεύτηκε μία κοινή αναφορά 15 σελίδων σχετικά με την πρόοδο της πρώτης φάσης των διαπραγματεύσεων, κατά την οποία συζητήθηκαν τρία βασικά θέματα:

- Τα δικαιώματα των ευρωπαϊών πολιτών στη Βρετανία και αντίστοιχα των Άγγλων πολιτών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Ο οικονομικός διακανονισμός και το κόστος της εξόδου.
- Το θέμα των ιρλανδικών συνόρων.

Σχετικά με το κόστος της εξόδου και σύμφωνα με την πρώτη Κοινή Αναφορά, τόσο η Μεγάλη Βρετανία όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση συναίνεσαν σε ένα σύστημα υπολογισμού του τελικού οικονομικού διακανονισμού, χωρίς να γίνει βέβαια αναφορά στο ακριβές ποσό. Οι οικονομικές υποχρεώσεις της Βρετανία

²³ Εκτενής αναφορά άρθρο Σερέτη Χαρά, «Brexit και Ευρωπαϊκή Ένωση: Οι πιθανές συνέπειες στις εξωτερικές σχέσεις και την πολιτική», 2019.

προς την Ευρωπαϊκή Ένωση βάσει των παλαιών της δεσμεύσεων εικάζεται ότι έφταναν στο σύνολό τους τα 40 έως 45 δισεκατομμύρια ευρώ. Η Theresa May θεώρησε ότι ακόμα και τότε η πληρωμή ενός τέτοιου ποσού θα εξασφάλιζε μία επιτυχή εμπορική συμφωνία, παρόλα αυτά όμως οι Βρυξέλλες δεν φάνηκαν να έχουν την ίδια άποψη, καθώς μάλιστα περισσότερες ανεπίλυτες διαφωνίες εμφανίστηκαν στην πορεία των διαπραγματεύσεων.

Σχετικά με τα δικαιώματα των πολιτών, αναιρέθηκε η πιθανότητα μιας μαζικής απέλασης ευρωπαίων πολιτών από την Μεγάλη Βρετανία, ένα εξαρχής παρατραβηγμένο σενάριο. Παρόλα αυτά δεν έγινε καθόλου μνεία και δεν αναφέρθηκε το είδος του μεταναστευτικού συστήματος που θα εφαρμοστεί μετά από την προκαθορισμένη μεταβατική περίοδο των δύο ετών για τη χώρα. Το περισσότερο επίμαχο θέμα αυτής της κοινής αναφοράς, το οποίο δεν είχε ακόμα επιλυθεί, ήταν βέβαια τα ιρλανδικά σύνορα. Η συμφωνία του Μπέλφαστ²⁴, καθόριζε το θεσμικό καθεστώς της Βόρειας Ιρλανδίας ως κομμάτι της Μεγάλης Βρετανίας, καθώς και τις επιμέρους σχέσεις τους με τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας. Η μέχρι τότε συνεργασία όμως μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ιρλανδίας βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο κοινό ευρωπαϊκό νομικό τους πλαίσιο, συνεπώς η επικείμενη έξοδος της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτούσε τη συμφωνία και την εφαρμογή νέων διασυνοριακών μέτρων.

Η πρωθυπουργός Theresa May είχε επιμείνει όλο αυτό το διάστημα σε δύο αντιφατικές επιδιώξεις όσον αφορά το θέμα την Ιρλανδίας: πρώτον στην αποφυγή επιβολής σκληρών συνοριακών ελέγχων (hard borders) εντός του νησιού και δεύτερον στην έξοδο της Βόρειας Ιρλανδίας όπως και ολόκληρης της Βρετανίας, τόσο από την Κοινή Αγορά όσο και από την Τελωνειακή Ένωση. Παρά τη συμφωνία που επιτεύχθηκε κατά τον πρώτο γύρο των διαπραγματεύσεων, τη Λευκή Βίβλο και τις σχετικές με το θέμα προτάσεις της βρετανικής κυβέρνησης, τις συστάσεις που παρουσίασε η Ευρωπαϊκή Ένωση στο προσχέδιο της Συμφωνίας Αποχώρησης τον Μάρτιο του 2018, καθώς και την ίδια τη Συμφωνία Αποχώρησης, το καθεστώς ελέγχου που τελικά θα εφαρμοζόταν στα ιρλανδικά σύνορα παρέμενε ασαφές.

²⁴ Ιστορική συμφωνία των δύο μεγαλύτερων κομμάτων της επαρχίας για τη μεταβίβαση των αστυνομικών και δικαστικών εξουσιών από το Λονδίνο στο Μπέλφαστ, προκειμένου να αρθούν και τα τελευταία εμπόδια για την πλήρη εφαρμογή των ειρηνευτικών συμφωνιών του 1998.

Η Συμφωνία Αποχώρησης βέβαια παρείχε μία νομική δικλίδα ασφαλείας για να αποφευχθεί η επιβολή σκληρών συνόρων στην Ιρλανδία με κάθε τρόπο, ειδικότερα στην περίπτωση που η Μεγάλη Βρετανία και η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν κατόρθωναν να συμφωνήσουν από κοινού σε μία εφ' όλης της ύλης συμφωνία κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Παρόλα αυτά, η υπόψη δικλίδα ασφαλείας είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο η Συμφωνία Αποχώρησης κινδύνεψε να καταψηφιστεί από τη Βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων και παραλίγο η χώρα να οδηγηθεί τελικά σε ένα «No Deal» σενάριο εξόδου.

Στις 14 Νοεμβρίου 2018, το δεύτερο στάδιο των διαπραγματεύσεων ολοκληρώθηκε με την επίτευξη της Συμφωνίας Αποχώρησης της Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία δημοσιοποιήθηκε μαζί με Πολιτική Διακήρυξη που σκιαγραφεί το περίγραμμα της μελλοντικής σχέσης και εμπορικής συνεργασίας των δύο μερών. Οι ηγέτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 προσυπέγραψαν τη συμφωνία αποχώρησης και ενέκριναν την πολιτική διακήρυξη στις 25 Νοεμβρίου 2018. Αντίθετα η Βρετανική Κυβέρνηση δεν ήταν ακόμα σε θέση να επικυρώσει τη συμφωνία μέχρι αυτή να εγκριθεί από τη Βουλή των Κοινοτήτων. Μετά από κάποιες ημέρες έντονων συζητήσεων και ενώ αρκετοί από τους υπουργούς της Theresa May παραιτήθηκαν σε ένδειξη διαμαρτυρίας, η Πρωθυπουργός ανέβαλε τη ψηφοφορία έγκρισης της Συμφωνίας για την τρίτη εβδομάδα του Ιανουαρίου 2019, σε μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί χρόνος που θα της επέτρεπε να κερδίσει την υποστήριξη των βρετανών βουλευτών. Κατά την επακόλουθη σύνοδο κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις 13 και 14 Δεκεμβρίου 2018, ο Donald Tusk διαβεβαίωσε την Theresa May ότι η Συμφωνία Αποχώρησης σε καμία περίπτωση δεν θα επαναδιαπραγματευόταν για να ικανοποιηθούν οι βρετανοί βουλευτές, την ίδια ώρα που το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάνθηκε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα μπορούσε να ακυρώσει την επικείμενη έξοδό της από την Ένωση χωρίς την άδεια των υπόλοιπων κρατών - μελών, καταργώντας το βασικό διαπραγματευτικό χαρτί της Πρωθυπουργού, δηλαδή την αναγκαιότητα της συμφωνίας για να μην οδηγηθεί η Βρετανία σε ένα αναπόφευκτο «No Deal» σενάριο. Τα κύρια στοιχεία αυτής της Συμφωνίας Αποχώρησης των 585 σελίδων, ήταν τα παρακάτω:

Η Συμφωνία Αποχώρησης έπρεπε να τεθεί σε ισχύ στις 29 Μαρτίου 2019 και να παραμείνει μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2020, κατά τη λεγόμενη δηλαδή

μεταβατική περίοδο. Για τα δύο αυτά έτη, η ευρωπαϊκή νομοθεσία με κάποιες εξαιρέσεις θα εξακολουθούσε να ισχύει στην Βρετανία στο σύνολό της, όπως και η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας, καθώς και η Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας. Παρόλα αυτά, η Μεγάλη Βρετανία θα βρισκόταν ήδη από τις 29 Μαρτίου εκτός των ευρωπαϊκών πολιτικών θεσμών, χωρίς όμως να σταματούσε να εξαρτάται από αυτούς τουλάχιστον για τους επόμενους 24 μήνες.

Επίσης, η Συμφωνία Αποχώρησης έδινε τη δυνατότητα παράτασης της μεταβατικής περιόδου, εφόσον αυτό αποφασιζόταν πριν την 1^η Ιουλίου 2020. Η εκτέλεση της Συμφωνίας Αποχώρησης θα γινόταν σύμφωνα με τις αρχές του Ευρωπαϊκού Δικαίου, ενώ οι διεθνείς συμφωνίες της Ένωσης θα εξακολουθούσαν να είναι δεσμευτικές για τη Μεγάλη Βρετανία κατά τη μεταβατική περίοδο. Παρόλα αυτά, η Βρετανική Κυβέρνηση θα μπορούσε σε αυτό το διάστημα των δύο χρόνων να διαπραγματευτεί, υπογράψει ή επικυρώσει αντίστοιχες διεθνείς συμφωνίες με την προϋπόθεση ότι αυτές δεν θα τίθονταν σε ισχύ μέχρι το τέλος της περιόδου μετάβασης.

Σχετικά με τον Οικονομικό Διακανονισμό, αποφασίστηκε ότι η Βρετανία θα μπορούσε να συμμετάσχει στον Προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα έτη 2019 και 2020 και να συνεισφέρει στις αντίστοιχες οικονομικές υποχρεώσεις αυτής της περιόδου. Για μια ακόμα φορά όμως δεν αναφέρθηκε το ακριβές και συνολικό ποσό που η Βρετανία θα κληθεί να πληρώσει τα επόμενα χρόνια. Είναι γεγονός βέβαια ότι το μέγεθος του «Λογαριασμού» του πρωτοφανούς αυτού Διαζυγίου έπαψε από πολύ νωρίς να αποτελεί σημείο ρήξης των δύο πλευρών.

Στην περίπτωση που η περίοδος μετάβασης παρατεινόταν, η Μεγάλη Βρετανία θα έπαυε να συμβάλλει στον Προϋπολογισμό ως κράτος μέλος της Ένωσης, αλλά θα εξακολουθούσε να συνεισφέρει χρηματικά ως «Τρίτη χώρα». Η Μεγάλη Βρετανία κρίθηκε ότι έπρεπε να παραμείνει υπό τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την περίοδο μετάβασης. Επίσης, προβλέφθηκε η διαμόρφωση Μεικτής Επιτροπής, η οποία θα περιλάμβανε αντιπροσώπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Αγγλίας και θα ήταν υπεύθυνη για την επίλυση διαφωνιών σχετικών με την ερμηνεία και εφαρμογή της Συμφωνίας. Σε περίπτωση που οι διαβουλεύσεις με τη Μεικτή Επιτροπή δεν οδηγούσαν σε μια κοινώς αποδεκτή λύση, τα εκάστοτε μέρη της διαφωνίας θα

είχαν το δικαίωμα να επικαλεστούν τη διαμόρφωση μιας ειδικής ομάδας διαιτησίας, της οποίας η απόφαση όμως θα ήταν δεσμευτική. Αν από την άλλη το θέμα είχε να κάνει με την ερμηνεία του Ευρωπαϊκού Δικαίου, τότε η ομάδα διαιτησίας όφειλε να παραπέμψει το θέμα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το Δεύτερο Μέρος της Συμφωνίας Αποχώρησης αναφερόταν στα Δικαιώματα των Πολιτών. Κάθε ευρωπαίος πολίτης και βρετανός υπήκοος, καθώς και τα μέλη της οικογένειάς τους, μπορούσαν να συνεχίσουν να ζουν, να εργάζονται ή να σπουδάζουν στη χώρα που τη δεδομένη στιγμή κατοικούσαν, ενώ αυτοί που θα αποφάσιζαν να ξεκινήσουν εργασία σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα (συμπεριλαμβανομένου της Βρετανίας) τα επόμενα δύο χρόνια θα διατηρούσαν το δικαίωμα να μείνουν σε αυτή και μετά το τέλος της μεταβατικής περιόδου. Μάλιστα, οι ευρωπαίοι πολίτες που θα παρέμειναν στη Βρετανία, διατηρούσαν και μετά την αποχώρηση αυτής το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης χωρίς κανενός είδους πρόσθετες απαιτήσεις, όπως θα ήταν ένα ελάχιστο εισόδημα ή οι γλωσσικές εξετάσεις. Εφόσον συμπληρωνόταν πέντε χρόνια παραμονής στο κράτος υποδοχής, ο κάθε πολίτης θα είχε τη δυνατότητα να κάνει αίτηση για το δικαίωμα μόνιμης διαμονής, ενώ μέχρι να συμπληρωθεί αυτό το απαιτούμενο χρονικό διάστημα το δικαίωμα παραμονής του στη χώρα θα μπορούσε να προστατεύεται από τη Συμφωνία Αποχώρησης.

Τέλος, τα Βρετανικά Δικαστήρια θα μπορούν για 8 χρόνια μετά το τέλος της περιόδου μετάβασης να υποβάλλουν προδικαστικές παραπομπές στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ερμηνεία του σχετικού με τα δικαιώματα των πολιτών μέρους της Συμφωνίας. Δυστυχώς, εικάζεται ότι τα μελλοντικά μέτρα περιορισμού της μετανάστευσης στη Βρετανία θα είναι αρκετά ανασταλτικά με στόχο τη μείωση της μετανάστευσης από την Ευρώπη κατά 80%, κάτι το οποίο ενισχύει την εικόνα της Βρετανίας ως μιας ξενόφοβης χώρας, παρ' όλα αυτά η Συμφωνία Αποχώρησης κατάφερε προς το παρόν να προφυλάξει συνολικά τις ζωές τεσσάρων εκατομμυρίων ευρωπαίων πολιτών.

Το Πρωτόκολλο σχετικά με τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας και τη Βόρεια Ιρλανδία ήταν αδιαμφισβήτητο το περισσότερο αμφισβητήσιμο κομμάτι της Συμφωνίας Αποχώρησης. Με το τέλος της περιόδου μετάβασης, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να έχουν ολοκληρώσει μια νέα

συμφωνία, η οποία θα αντικαταστούσε αυτό το πρωτόκολλο και θα διατηρούσε τις εμπορικές σχέσεις εντός του νησιού όσο το δυνατόν αναλλοίωτες. Αν όμως εντός αυτών των δύο ετών μια τέτοια συμφωνία δεν είχε επιτευχθεί, η Μεγάλη Βρετανία θα δεσμευόταν να διατηρήσει ένα ενιαίο τελωνειακό έδαφος με την Ευρώπη, έτσι ώστε να αποφευχθεί πάση θυσία η επιβολή σκληρών συνόρων μεταξύ της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας και της Βόρειας Ιρλανδίας. Σε αυτή την περίπτωση, η Βόρεια Ιρλανδία θα ευθυγραμμιζόταν σε μεγαλύτερο βαθμό με τους κανόνες της Ευρωπαϊκής Τελωνειακής Ένωσης και Κοινής Αγοράς απ' ό,τι η υπόλοιπη χώρα.

Το Πρωτόκολλο για την Ιρλανδία ήταν ο κύριος λόγος για τον οποίο η Βουλή των Κοινοτήτων προβλέπονταν πως θα καταψηφίσει τη Συμφωνία Αποχώρησης, καθώς σύμφωνα με τους επικριτές της, υπήρχαν κάποια σημαντικά προβλήματα με αυτό. Πρώτον, η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσε να αποχωρήσει μονομερώς, χωρίς δηλαδή τη σύμφωνη γνώμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιπροσθέτως στο ίδιο το πρωτόκολλο δεν αναφερόταν κάποιος χρονικός περιορισμός για την εφαρμογή του. Δημιουργήθηκε έτσι ο φόβος ότι η Βρετανία θα υποχρεωνόταν να παραμείνει επ' αόριστον εντός μίας τελωνειακής ένωσης με την Ευρώπη, αδυνατώντας να συνάψει νέες εμπορικές συμφωνίες με τρίτες χώρες τα επόμενα χρόνια.

Τέλος, το Δημοκρατικό Ενωτικό Κόμμα (DUP) της Βόρειας Ιρλανδίας αρνήθηκε κατηγορηματικά την επιβολή οποιουδήποτε ρυθμιστικού ελέγχου προϊόντων που μετακινούνταν μεταξύ Βόρειας Ιρλανδίας και Μεγάλης Βρετανίας. Ενισχύθηκαν έτσι συνεχώς οι εικασίες για πιθανή αποχώρηση της Βρετανίας από την Ένωση χωρίς Συμφωνία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήδη προέτρεπε τους πολίτες, τις επιχειρήσεις και τα κράτη - μέλη να προετοιμαστούν για την πιθανότητα ενός «No Deal» Brexit, παρέχοντας μάλιστα κατάλληλες οδηγίες ετοιμότητας. Η ίδια η Αγγλία προετοιμάστηκε για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, καθώς υπήρχε πλέον μεγάλη πιθανότητα να μην υπάρξει πραγματικά συμφωνία.

Οι συνέπειες ενός «No Deal» σεναρίου για την έξοδο της Βρετανίας από την Ένωση θα ήταν δριμύτατες για τη χώρα. Κάθε είδους σχέση της με την Ευρώπη θα ήταν αδύνατον να συνεχιστεί, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα, ενώ η απουσία μιας διμερούς εμπορικής συμφωνίας μετά το τέλος των διαπραγματεύσεων θα εμπόδιζε τον άμεσο επαναπροσδιορισμό των εμπορικών

σχέσεων της Βρετανίας με τρίτες χώρες. Ουσιαστικά οι οικονομικές βάσεις της θα κατέρρεαν ενώ η αξιοπιστία της και η διεθνή της υπόληψη θα είχε υποτιμηθεί εξίσου, ειδικότερα αν επωμιζόταν η ίδια την ευθύνη της αποτυχίας των διαπραγματεύσεων.

Ακόμα κι αν ο φόβος του «No Deal» δεν επαληθεύοταν, σε όλη τη διάρκεια του μέχρι τότε διαλόγου, οι Βρυξέλες είχαν επανειλημμένα τονίσει την έλλειψη προετοιμασίας των βρετανών αντιπροσώπων, καθώς και την ασάφεια των προτάσεών τους. Χαρακτηριστικά, η Λευκή Βίβλος της Αγγλίας για το Brexit δημοσιεύτηκε ενάμιση χρόνο μετά την έναρξη των συζητήσεων, χωρίς μάλιστα να επιλύει κανένα ουσιαστικό ζήτημα. Επιπλέον, η βρετανική κυβέρνηση δεν κατάφερε ποτέ να υιοθετήσει μία κοινή προσέγγιση προς το Brexit, κάτι το οποίο επαληθεύτηκε και από τις συνεχείς παραιτήσεις ανώτατων κυβερνητικών αξιωματούχων, όπως για παράδειγμα του David Davis, βασικού διαπραγματευτή της Αγγλίας για το Brexit, ο οποίος λέγεται μάλιστα ότι δεν είχε παρευρεθεί στις Βρυξέλλες τους δύο τελευταίους μήνες πριν την αποχώρησή του. Συνεπώς, η έκδηλη αδυναμία των Βρετανών να ανταπεξέλθουν αποτελεσματικά στις απαιτήσεις της κρίσης που οι ίδιοι προκάλεσαν είχε ήδη πλήξει σημαντικά και ανεπανόρθωτα το διεθνές κύρος της χώρας, μη προσμετρώντας μέχρι τότε, τις συνέπειες που θα είχε για τη Βρετανία η τελική της έξοδο το Δεκέμβριο του 2020.

Συνολικά, η έκβαση των μέχρι τότε διαπραγματεύσεων ήταν δυσοίωνη περισσότερο για τη Βρετανία παρά για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αν και η Theresa May φάνηκε αρχικά να κάνει σημαντικές παραχωρήσεις για να επιτευχθεί η συμφωνία, καθώς ένα διαπραγματευτικό αδιέξοδο θα είχε πολύ μεγαλύτερες πολιτικές συνέπειες, τόσο για την Βρετανία, όσο και για το κόμμα των Συντηρητικών, συζητήσεις για την πιθανότητα ενός «No Deal» και των επακόλουθων επιπτώσεων αυτού είχαν αρχίσει να εγείρονται συνεχώς και να κάνουν την εμφάνισή τους, ειδικότερα μετά την παρουσίαση της Συμφωνίας Αποχώρησης. Αυτό που ήταν πάντως από όλους κοινά αποδεκτό σε κάθε περίπτωση ήταν πως ακόμα και το πιο θετικό σενάριο εξόδου θα είχε αρνητικές συνέπειες, τόσο για το Ηνωμένο Βασίλειο, όσο και για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τελικά μετά από ένα θρίλερ 9 μηνών και ενώ όλα έδειχναν ότι δεν θα υπήρχε συμφωνία, Βρετανία και Ευρωπαϊκή Ένωση έδωσαν τα χέρια σε μια

ιστορική συμφωνία για το Brexit, παραμονή Χριστουγέννων στις 24 Δεκεμβρίου 2020, μόλις μια εβδομάδα πριν την επίσημη έξοδο της πρώτης από το μπλοκ. Αφού αποχώρησε από την ΕΕ την 31 Ιανουαρίου 2020, έπειτα από δημοψήφισμα, το Ηνωμένο Βασίλειο εισήλθε σε μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία ουσιαστικά ίσχυαν και ισχύουν όλοι οι κανόνες και κανονισμοί της ΕΕ. Η μεταβατική περίοδος ολοκληρώθηκε τα ξημερώματα της 31 Δεκεμβρίου 2020 προς την 01 Ιανουαρίου 2021. Η εμπορική συμφωνία έχει ένα άνευ προηγουμένου πεδίο εφαρμογής, η οποία περιέχει διατάξεις για θέματα που ποικίλλουν από την πολιτική πυρηνική συνεργασία και τις ενεργειακές διασυνδέσεις έως την αλιεία και την αεροπορία (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2020).

Σύμφωνα με την βρετανική κυβέρνηση υπογράφηκε η πρώτη εμπορική συμφωνία που πετυχαίνει η Ευρώπη και η οποία βασίζεται σε μηδενικούς δασμούς και μηδενικές ποσοτώσεις. Είναι η μεγαλύτερη διμερής συμφωνία που υπογράφηκε από την κάθε πλευρά, καλύπτοντας συναλλαγές αξίας 668 δισ. στερλινών που πραγματοποιήθηκαν το έτος 2019. Από την πλευρά της η πρόεδρος της Κομισιόν Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν έκανε λόγο για μια δίκαιη, ισορροπημένη και σωστή συμφωνία (Naftemporiki Greece 2020).

Χάρη στη συμφωνία το εμπόριο αγαθών μεταξύ της Βρετανίας και κρατών - μελών της ΕΕ συνεχίστηκε και μετά την 1^η Ιανουαρίου χωρίς την επιβολή δασμών. Ωστόσο η συμφωνία δεν καλύπτει τον τομέα των υπηρεσιών που περιλαμβάνει τον χρηματοπιστωτικό κλάδο και αποτελεί το 80% της βρετανικής οικονομίας. Η τελική σύγκλιση επιτεύχθηκε μετά από ημέρες αγωνιωδών διαπραγματεύσεων συμπεριλαμβανομένων πολλαπλών τηλεφωνικών επαφών μεταξύ του Βρετανού πρωθυπουργού Μπόρις Τζόνσον και της προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν. Το κύριο αντικείμενο των επαφών των τελευταίων ημερών ήταν τα αλιευτικά δικαιώματα των ευρωπαϊκών ψαράδων στα ύδατα του Ηνωμένου Βασιλείου από 1^η Ιανουαρίου 2021.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τις γενικές γραμμές της οικονομικής και εμπορικής εταιρικής σχέσης της με τη Βρετανία με βάση τη συμφωνία που επιτεύχθηκε στις 24 Δεκεμβρίου και η οποία όριζε το πλαίσιο των μελλοντικών σχέσεων των δύο πλευρών από την 1^η Ιανουαρίου 2021. Η πορεία της συμφωνίας

είναι δυναμική και οι λεπτομέρειές της αναμένονται να αποκαλυφθούν σε μεταγενέστερο χρόνο (Capital Greece 2020).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Ηνωμένο Βασίλειο κατέληξαν σε πρώτη φάση σε Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ τους. Η Συμφωνία αυτή συνοδεύεται και από Συμφωνία Ασφάλειας των Πληροφοριών και επιπλέον από Συμφωνία για την Ειρηνική Χρήση της Πυρηνικής Ενέργειας. Η έναρξη εφαρμογής των ανωτέρω Συμφωνιών ήταν επείγον ζήτημα, καθώς εάν δεν υπήρχε ισχύον ρυθμιστικό πλαίσιο οι σχέσεις της Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου μετά την 31 Δεκεμβρίου 2020 θα διαταράζοταν σημαντικά εις βάρος πολιτών, επιχειρήσεων και διοικήσεων της ΕΕ. Για τον λόγο αυτό η Επιτροπή πρότεινε την προσωρινή εφαρμογή των Συμφωνιών για περιορισμένο χρονικό διάστημα έως την 28 Φεβρουαρίου 2021. Για τις επιχειρήσεις η εμπορική συμφωνία ήρθε ως μια ανακούφιση, καθώς μετρίασε τις χειρότερες διαταραχές που είχαν αντιμετωπίσει ποτέ στη λειτουργία τους, πλην όμως δεν θα μπορέσει ποτέ στο μέλλον να υποκαταστήσει την πλήρη συμμετοχή τους στο μπλοκ της ΕΕ και στα προνόμια που πήγαζαν από αυτήν (ΤΑ ΝΕΑ 2020).

Τα κυριότερα σημεία της Συμφωνίας εστίασαν στα παρακάτω:

- **Αγαθά:** Η συμφωνία διασφάλισε τις εμπορικές συναλλαγές χωρίς τελωνειακούς δασμούς, ούτε ποσοστώσεις για όλα τα αγαθά που συμμορφώνονται με τους κανόνες καταγωγής, κάτι που συνέβει για πρώτη φορά σε εμπορική συμφωνία. Οι επιχειρήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου διατήρησαν έτσι την πρόσβασή τους σε μια τεράστια ενιαία αγορά 450 εκατομμυρίων καταναλωτών και οι αντίστοιχες ευρωπαϊκές σε μια αγορά 66 εκατομμυρίων Βρετανών καταναλωτών. Με τη διευθέτηση αυτή αποφεύχθηκε η διάσπαση στις αλυσίδες παραγωγής που θα προκαλούσε πολλά προβλήματα σε ορισμένους τομείς, όπως στην αυτοκινητοβιομηχανία.
- **Ανταγωνισμός:** Η Βρετανία και η ΕΕ δεσμεύτηκαν να τηρήσουν τους ίσους όρους ανταγωνισμού διατηρώντας τα υψηλά επίπεδα προστασίας σε τομείς όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η μάχη κατά της κλιματικής αλλαγής και η τιμολόγηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, τα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα, η φορολογική διαφάνεια και οι κρατικές επιδοτήσεις. Στην περίπτωση που η μία από τις δύο πλευρές δεν τηρήσει τις υποχρεώσεις της,

δίνεται η δυνατότητα λήψης διορθωτικών μέτρων, όπως είναι η επιβολή τελωνειακών δασμών.

- **Επίλυση διαφορών:** Εάν κάποια πλευρά δεν τηρήσει τη συμφωνία, θα αναλάβει να εξετάσει το πρόβλημα ένας μηχανισμός επίλυσης διαφορών, όπως γίνεται στις περισσότερες εμπορικές συμφωνίες. Λόγω της κατηγορηματικής άρνησης του Λονδίνου το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν θα έχει δικαίωμα παρέμβασης σε αυτή τη διαδικασία. Ένα «Κοινό Συμβούλιο» θα παρακολουθεί αν εφαρμόζεται και ερμηνεύεται ορθά η συνθήκη (CNN Greece 2020).

- **Αλιεία:** Η συμφωνία προβλέπει ότι οι ευρωπαίοι αλιείς θα έχουν πρόσβαση στα βρετανικά νερά για μια μεταβατική περίοδο 5,5 ετών, μέχρι τον Ιούνιο του 2026. Τα κρίσιμα σημεία στο τέλος των συνομιλιών ήταν η πρόσβαση της ΕΕ στα βρετανικά αλιευτικά ύδατα και η απαίτηση των Βρυξελλών για κανόνες που θα εξασφαλίζουν ότι καμία πλευρά δεν θα μπορούσε να αποκτήσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στο εμπόριο, καθώς το βιβλίο κανόνων τους αποκλίνει με την πάροδο του χρόνου. Τις τελευταίες ημέρες της συμφωνίας υπήρχε συζήτηση για μελλοντική πρόσβαση στην ΕΕ και ποσοτώσεις στα βρετανικά αλιευτικά ύδατα, ένα ζήτημα μικρού οικονομικού αντίκτυπου, αλλά με υψηλή πολιτική προεξοχή και για τις δύο πλευρές. Αυτή εξάλλου ήταν και η διαφορά μεταξύ μιας συμφωνίας και μιας διακοπής των συνομιλιών. Η ΕΕ είχε προτείνει μια εξαετή μεταβατική περίοδο για τη σταδιακή μείωση κατά 25% των αλιευμάτων από την αξία των ευρωπαϊκών στόλων στα βρετανικά ύδατα, με πρόσβαση εγγυημένη σε ζώνη 6 έως 12 ναυτικών μιλίων από τις βρετανικές ακτές (Naftemporiki Greece 2020).

- **Μεταφορές:** Η συμφωνία εξασφαλίζει την αεροπορική, οδική και σιδηροδρομική σύνδεση των βρετανικών νησιών με την ηπειρωτική Ευρώπη, αλλά η Βρετανία θα απολέσει ορισμένα από τα πλεονεκτήματα που απολάμβανε όταν ήταν μέλος της ενιαίας αγοράς. Ο στόχος ήταν να μην υπονομευθούν τα δικαιώματα των επιβατών, των εργαζομένων αλλά και η ασφάλεια των μεταφορών.

- **Προγράμματα:** Το Ηνωμένο Βασίλειο θα συνεχίσει να συμμετέχει σε ορισμένα προγράμματα της ΕΕ για την περίοδο 2021-27, όπως το πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας Horizon Europe, υπό την προϋπόθεση ότι θα συμβάλλει στον προϋπολογισμό τους.

- **Δικαστική συνεργασία:** Η συμφωνία καθόρισε ένα νέο πλαίσιο στην αστυνομική και δικαστική συνεργασία των δύο πλευρών, ιδίως για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του διασυνοριακού εγκλήματος. Η συνεργασία αυτή θα μπορεί να διακοπεί αν το Ηνωμένο Βασίλειο αναστείλει τη συμμετοχή του στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

- **Εξωτερική πολιτική:** Η συνεργασία σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική, την ασφάλεια και την άμυνα, δεν καλύπτεται από τη συμφωνία, γιατί το Ηνωμένο Βασίλειο δεν ήθελε να διαπραγματευτεί αυτά τα ζητήματα (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2020).

Προκειμένου να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις πλέον της διεθνής αγοράς, το Ηνωμένο Βασίλειο προέβει στη σύναψη εμπορικών συμφωνιών. Στο πλαίσιο των υπόψη δράσεων η Βρετανία και η Τουρκία υπέγραψαν στις 29 Δεκεμβρίου 2020 συμφωνία ελευθέρου εμπορίου. Η συμφωνία αυτή είναι η πέμπτη μεγαλύτερη που έχει διαπραγματευτεί το Λονδίνο με μεμονωμένες χώρες, μετά από εκείνες με την Ιαπωνία, τον Καναδά, την Ελβετία και τη Νορβηγία. Ενδεικτικά, μέχρι το τέλος του 2020 η Βρετανία είχε συνάψει συνολικά εμπορικές συμφωνίες με 62 χώρες (CNN Greece 2020). Παρόλα αυτά, μετά το τέλος της μεταβατικής περιόδου του Brexit, οι εμπορικές συμφωνίες που ισχύουν μεταξύ της ΕΕ και τρίτων χωρών θα παύσουν να ισχύουν στη Βρετανία, η οποία θα πρέπει να συνάψει νέες συμφωνίες για να αποφύγει τελωνειακούς φραγμούς (Naftemporiki Greece 2020).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΒΡΕΧΙΤ

3.1 ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΓΙΑ ΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ²⁵

Η συμμετοχή του ΗΒ στην ΕΕ ενίσχυσε την ισχύ του και του επέτρεψε να υπερβεί το ρόλο που μεμονωμένα θα κατείχε στη διεθνή πολιτική σκηνή. Οι συνέπειες του Brexit στην πολιτική και στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας είναι πολυάριθμες και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την τελική συμφωνία μεταξύ Βρετανίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αρκετοί ηγέτες παγκοσμίως πήραν θέση επίσημα προειδοποιώντας για τις επιπτώσεις του τότε ενδεχόμενου Brexit, προτρέποντας τον λαό του ΗΒ να επιλέξει την παραμονή στην ευροζώνη. Παρά τις προτροπές των διεθνών παραγόντων (πολιτικών και οικονομικών) και παρά την απαίτηση αρκετών για ένα δεύτερο δημοψήφισμα, οι πολυσυζητημένες συνέπειες της αποχώρησης της Βρετανίας και η οριστική ρήξη των δύο πλευρών έγινε πραγματικότητα και το μέλλον θα δείξει τελικά αν αυτές αποδειχθούν ασήμαντες ή ολέθριες για τη χώρα (Σερέτη 2019).

Το δημοψήφισμα, δεν έφερε μία άμεση οικονομική κρίση τελικά, όπως προλογούσε ο Ντέιβιντ Κάμερον και άλλοι πολλοί υποστηρικτές του «Bremain». Ο λόγος ήταν κυρίως η τεράστια υποτίμηση της λίρας τα έτη 2016 και 2017²⁶, πράγμα το οποίο προώθησε τις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, καθώς επίσης ανέβασε και τον δείκτη πληθωρισμού, οδηγώντας έτσι στη μείωση της ανεργίας, που είχε πτώση σε ένα πρωτοφανές ποσοστό 4,3%. Παρόλα αυτά, η εμπορική ισχύ, η διεθνή επιρροή και η οικονομική υπόσταση της Βρετανίας, εκ των πραγμάτων δεν γινόταν να παραμείνουν ανεπηρέαστα και ετοιμάστηκαν για το επικείμενο μελλοντικό πλήγμα. Τα πρώτα σοβαρά οικονομικά προβλήματα άρχισαν να γίνονται αισθητά μετά το 2019, όταν η πρόσβαση στις ευρωπαϊκές αγορές περιορίστηκε αισθητά. Το ΗΒ δεν ανήκε πλέον στη μεγαλύτερη εμπορική δύναμη παγκοσμίως και επιπλέον έπρεπε να την αποζημιώσει κατά 40-45 δισεκατομμύρια όπως προαναφέρθηκε. Η συνολική επίδραση του Brexit στην

²⁵ Εκτενής αναφορά άρθρο Σερέτη Χαρά, «Brexit και Ευρωπαϊκή Ένωση: Οι πιθανές συνέπειες στις εξωτερικές σχέσεις και την πολιτική», 2019.

²⁶ Συγκεκριμένα κατά 10% έναντι του δολαρίου και 15% έναντι του ευρώ.

οικονομία και στο εμπόριο του Ηνωμένου Βασιλείου εξαρτάται τόσο από την πορεία της ανεξάρτητης πλέον επενδυτικής και εμπορικής πολιτικής που θα ακολουθήσει, όσο και από το μοντέλο συνεργασίας που θα εφαρμόσει στο μέλλον στη σχέση της με την ΕΕ. Το Brexit φαίνεται ότι αποτελεί είτε κάλεσμα αφύπνισης για τη χώρα, είτε δρόμο που οδηγεί στη διάσπαση της πολιτικής ζωής, στην απομόνωση και τελικά σε ένα συνολικό αδιέξοδο.

Το ΗΒ θα μπορούσε να ενσωματωθεί στα μοντέλα συνεργασίας που ήδη αναφέρθηκαν και που αποτελούν πρότυπες επιλογές δομημένων σχέσεων που ήδη εφαρμόζονται μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τρίτων χωρών. Ένα από αυτά είναι και το Νορβηγικό Μοντέλο, που όμως επιβάλλει να διατηρηθούν οι τέσσερις ευρωπαϊκές ελευθερίες και η συνεισφορά στον Ευρωπαϊκό Προϋπολογισμό, πράγμα το οποίο δεν θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις του ΗΒ. Οι πιθανότητες επιβολής ενός τέτοιου μοντέλου είναι ελάχιστες, καθώς αρκετές χώρες - μέλη της ευροζώνης είναι ενάντια σε μια τέτοια προοπτική, η οποία για να εφαρμοστεί απαιτεί εξάλλου την ομοφωνία του Συμβουλίου της ΕΕ. Εναλλακτικά η επιλογή του Ελβετικού Μοντέλου απαιτεί υποχρεωτικά την ελεύθερη μετακίνηση και συνεισφορά της χώρας στον Ευρωπαϊκό Προϋπολογισμό και η εμπορική συνεργασία έχει ως βάση μια σειρά διμερών συμφωνιών μέσω των οποίων υλοποιούνται ορισμένα τμήματα της ευρωπαϊκής νομοθεσίας προκειμένου να επιτρέπεται η πρόσβαση στην ενιαία αγορά. Τέλος, η επιλογή που υπήρχε και τελικά εφαρμόστηκε, ήταν η σύναψη συμφωνίας ελεύθερων συναλλαγών μεταξύ ΗΒ και ΕΕ, παρόμοιας με αυτή του Καναδά (CETA), η οποία έδωσε ένα μεγάλο βαθμό αυτονομίας στη Βρετανία, από την άλλη όμως απέκλεισε τη δυνατότητα σύναψης μιας ευρείας εμπορικής συμφωνίας.

Αξίζει να σημειωθεί στα παραπάνω ότι, στην αντίστοιχη συμφωνία της ΕΕ με τον Καναδά δεν συμπεριλαμβάνει η διακίνηση υπηρεσιών, που στην περίπτωση του ΗΒ αποτελεί το 80% της οικονομίας, όπως προαναφέρθηκε. Αν το ΗΒ δεν κατάφερε να ενταχθεί σε ένα από τα παραπάνω μοντέλα, αναπόφευκτα θα οδηγούνταν στην εναλλακτική του λεγόμενου «hard Brexit» ή ακόμη χειρότερα θα αποχωρούσε από την ΕΕ χωρίς κανενός είδους συμφωνία (no deal scenario). Στο σενάριο του «hard Brexit», θα εφαρμοζόταν οι δείκτες του «μάλλον ευνοούμενου κράτους» στο εμπόριο, που ισχύουν για όλα τα μέλη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) και σίγουρα είναι υψηλοί (3% έως 40%)

σε σχέση με το σύστημα των μηδενικών δασμών που ίσχυε σε όλες τις εξαγωγές προς την ΕΕ. Επιπλέον, το ΗΒ θα αναγκαζόταν να διαπραγματευτεί εκ νέου εμπορικές συμφωνίες με τις 161 χώρες του ΠΟΕ, μια διαδικασία που πιθανόν να διαρκούσε μέχρι και 10 χρόνια για να ολοκληρωθεί. Οι συνέπειες στην οικονομία της χώρας σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν σίγουρα καταστροφικές με σίγουρη μείωση της ελκυστικότητας έναντι των επιχειρήσεων, επιβράδυνση της ανάπτυξης, φυγή επενδυτών και κονδυλίων, σε συνδυασμό με την αναπόφευκτη υποβάθμιση της επιρροής διεθνώς και της διαπραγματευτικής ισχύς που κατείχε ως μέλος της μεγαλύτερης εμπορικής δύναμης του κόσμου, της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κάθε ένα από τα σενάρια και τις επιλογές που προαναφέρθηκαν, σε κάθε περίπτωση στερούν από το ΗΒ την δυνατότητα να επηρεάσει τη διαμόρφωση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής, καθώς δεν θα συμπεριλαμβάνεται πλέον στις διαπραγματεύσεις, αδυνατώντας έτσι να υπερασπιστεί τα συμφέροντά του σε επίπεδο ευρωπαϊκό. Με την επιρροή της χώρας να είναι ήδη περιορισμένη πριν την έξοδο από την ευροζώνη και ενώ οι διαπραγματεύσεις ήταν ακόμα σε εξέλιξη, το ΗΒ αναπόφευκτα απέκτησε πλέον το ρόλο του εξωτερικού παράγοντα, ο οποίος προσπαθεί να προασπίσει τα ακόμη κοινά με την Ευρωπαϊκή Ένωση στρατηγικά του συμφέροντα, όπως τις ομαλές σχέσεις με τη Ρωσία και την καταπολέμηση του εξτρεμισμού, αναγκάζομενος να επενδύσει σημαντικό διπλωματικό κεφάλαιο και με δική του επιλογή να μετεξελιχθεί από στρατηγικός παίκτης σε απλό παρατηρητή. Εφεξής η επιρροή που θα ασκεί κάθε φορά θα είναι παρεμφερής με αυτό που έχει να προσφέρει στην ΕΕ, είτε αυτό λέγεται στρατιωτική και οικονομική στήριξη, είτε μυστικές πληροφορίες. Επιπλέον, η Μεγάλη Βρετανία απώλεσε την ικανότητα μέσω της εξωτερικής της πολιτικής να επηρεάζει τρίτες χώρες που έχουν επιδιώξεις ευρωπαϊκής ένταξης ή σύναψης εμπορικών συμφωνιών με την ΕΕ (Ουκρανία, Τουρκία κ.ά.).

Ακόμη, το ΗΒ έχασε την πρόσβαση που είχε στην Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ), στην Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ), καθώς επίσης και στους κοινούς αντίστοιχα πόρους που έχουν τα μέλη της ΕΕ (κονδύλια ανθρωπιστικής βοήθειας και ανάπτυξης). Δεν διαθέτει πλέον τη βαρύτητα που είχε ως χώρα της ευροζώνης και βρίσκεται εκτός «αγκαλιάς» της συλλογικής απόφασης της ενιαίας Ευρώπης, με την διπλωματική δύναμη που την διακατέχει και κυρίως την ήπια ισχύ της. Ταυτόχρονα, οι υπηρεσίες εξωτερικής

πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας της Μεγάλης Βρετανίας έρχονται αντιμέτωπες τα τελευταία χρόνια με μεγάλο περιορισμό στους πόρους τους και ιδιαίτερα το Υπουργείο Εξωτερικών και Κοινοπολιτείας (FCO). Για να μπορέσει όμως το ΗΒ να διατηρήσει τη διεθνή επιρροή και την ισχύ του, χωρίς πλέον να μπορεί να επικαλεστεί την Ευρωπαϊκή Εξωτερική Πολιτική, θα πρέπει να επενδύσει στην διπλωματία, στην ανάπτυξη και σίγουρα θα πρέπει να αυξήσει σημαντικά τις αμυντικές του δαπάνες. Παρόλες τις δηλώσεις που προηγήθηκαν από τον βρετανό υπουργό άμυνας σχετικά με την ασφάλεια και το μικρό βαθμό που αυτήν επηρεάζεται από το Brexit, υπό την ομπρέλα του NATO, το ΗΒ δεν πρέπει να ξεχνάει την εξάρτηση του υπόψη οργανισμού από τις ΗΠΑ και την πολιτική της κυβέρνησης, με τα προστατευτικά ένστικτα σε θέματα ασφαλείας.

Η εξωτερική πολιτική του ΗΒ τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζει μια καθοδική πορεία αφοσίωσης και αποδέσμευσης προς τη διεθνή κοινότητα. Η αποχή από στρατιωτικές συμμετοχές στη Συρία το 2013, η μικρή συμβολή στην αντιμετώπιση της επιθετικότητας της Ρωσίας και ειδικότερα στην κρίση της Ουκρανίας, σε συνδυασμό με την απόφαση αποχώρησης από την ευροζώνη, μειώνουν σταδιακά τις συμμαχικές της σχέσεις και τη διεθνή της επιρροή, απομονώνοντας τη χώρα από το διεθνές περιβάλλον. Φυσικά ο ισχυρισμός της βρετανικής κυβέρνησης ήταν ότι η επιλογή του Brexit δεν θα εξάλυφε τις υποχρεώσεις της χώρας προς τη διεθνή κοινότητα, με το δεδομένο ότι εξακολουθεί να παραμένει σημαντικό μέλος λοιπών διεθνών οργανισμών, όπως το NATO και τα Ηνωμένα Έθνη. Σίγουρα όμως η αποχώρηση της Μεγάλης Βρετανίας από την ΕΕ δεν γίνεται να περάσει απαρατήρητη και είναι δεδομένο ότι θα επηρεάσει στο μέλλον την ισχύ και τη θέση της χώρας εντός των Διεθνών Οργανισμών Ασφαλείας.

Στην περίπτωση του NATO, η Μεγάλη Βρετανία αναγκάζεται πλέον να παραχωρήσει την πολύτιμη θέση του Αναπληρωτή Ανώτατου Συμμαχικού Διοικητή Ευρώπης (DSACEUR), που κατέχει από το 1951, σε κράτος που θα είναι μέλος είτε του NATO, είτε της ΕΕ. Επιπλέον, η έλλειψη των ευρωπαϊκών συμμάχων και η μείωση της διεθνούς αξιοπιστίας ήδη αποδεικνύονται καταστροφικά και εντός του πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών, καθώς το καλοκαίρι του 2017, η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού αποφάσισε να παραπέμψει στο Διεθνές Δικαστήριο τη διαμάχη του ΗΒ και του Μαυρίκιου, σχετικά με τη νομιμότητα της βρετανικής

κυριαρχίας στα νησιά Chagos. Οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης απείχαν από την εν λόγω ψηφοφορία αρνούμενες να υποστηρίξουν τη Μεγάλη Βρετανία, γεγονός που μεταφράστηκε ως διπλωματική ήττα της χώρας και προφανές επακόλουθο της τότε επικείμενης αποχώρησής της από την ευροζώνη.

Το παραπάνω παράδειγμα προμηνύει στο μέλλον, την έλλειψη της ευρωπαϊκής υποστήριξης και των συμμαχιών εντός των Ηνωμένων Εθνών. Ακόμη, μετά από 71 χρόνια, για πρώτη φορά η Βρετανία απέτυχε την εκλογή του υποψήφιου Sir Christopher Greenwood, για δικαστή του Διεθνές Δικαστηρίου, πάλι λόγω έλλειψης υποστήριξης από την Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Αυτή η αποτυχία αποτέλεσε ηχηρό μήνυμα στο διεθνές γόητρο της χώρας και επιβεβαίωσε ουσιαστικά τη φθορά της πολιτικής της ισχύς σε διεθνές επίπεδο.

Η αμφισβήτηση της θέσης του ΗΒ στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ηνωμένων Εθνών είναι ένα θέμα που βρίσκεται προ των πυλών για τη χώρα. Το ζήτημα μεταρρύθμισης του Συμβουλίου Ασφαλείας είναι ένα θέμα που βρίσκεται υπό συζήτηση εδώ και κάποιες δεκαετίες, με τη Μεγάλη Βρετανία μάλιστα να το υποστηρίζει. Λόγω όμως του Brexit και της σταδιακής αλλά ουσιαστικής υποχώρησης της Μεγάλης Βρετανίας από τη διεθνή πραγματικότητα ελλοχεύει ο κίνδυνος της αμφισβήτησης για τη θέση της χώρας ως μόνιμο μέλος του συμβουλίου. Το Brexit εκτός από την οικονομική καταστροφή και τη διεθνή υποτίμηση που επιφέρει, έχει την ικανότητα κυριολεκτικά να συρρικνώσει γεωγραφικά τη χώρα, διαλύοντας την ένωση των τεσσάρων εθνών από τα οποία αποτελείται το Ηνωμένο Βασίλειο. Το σενάριο αυτό προλογίστηκε κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του δημοψηφίσματος του 2016, όπου ο πρώην πρωθυπουργός της Βρετανίας Τζον Μέιτζορ και ο Τόνι Μπλερ προειδοποιούσαν ότι στην περίπτωση που ο βρετανικός λαός αποφασίσει υπέρ της εξόδου από την ΕΕ, θα επικρατήσει αβεβαιότητα και αστάθεια τόσο στη Βόρεια Ιρλανδία όσο και στη Σκωτία.

Τα εν λόγω σενάρια σύγκρουσης εντός του ΗΒ, ενισχύθηκαν περισσότερο με την ολοκλήρωση του δημοψηφίσματος και τα σημαντικά αποτελέσματα πλειοψηφίας υπέρ της παραμονής της Μεγάλης Βρετανίας στην ευροζώνη, τόσο στη Σκωτία (62,0% - 38,0%), όσο και στη Βόρεια Ιρλανδία (55,5% - 44,6%). Η πιθανότητα να επιβληθούν δασμοί μεταξύ της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας και της

Βόρειας Ιρλανδίας αλλά και η υλοποίηση ελέγχων ασφαλείας μεταξύ τους, σίγουρα θα πλήξει την οικονομία τους και θα αποτελέσει μια διαρκής υπενθύμιση της βρετανικής κυριαρχίας επί της Βόρειας Ιρλανδίας, φέρνοντας ξανά στο προσκήνιο μνήμες και ιδέες για την επανένωση του νησιού. Σχετικά με την Σκωτία και την κυβέρνηση του Εθνικού Κόμματος (SNP), επανήλθαν σταδιακά συζητήσεις και σκέψεις για πραγματοποίηση νέου δημοψηφίσματος ανεξαρτησίας και αυτό ήταν αποτέλεσμα της κάθετης απόρριψης εξόδου από την ευροζώνη και την Κοινή Αγορά της ΕΕ. Βασική αιτία αποτέλεσε η αδυναμία της χώρας να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, καθώς και η δυσaréσκεια που υπήρξε για την ειδική μεταχείριση του ΗΒ έναντι της Βόρειας Ιρλανδίας, η οποία παρείχε στη Μεγάλη Βρετανία ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σχέση με τη Σκωτία.

3.2 ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΧΩΡΙΣ ΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ²⁷

Η απόφαση των Βρετανών για αποχώρηση από την ΕΕ αποτελεί το μεγαλύτερο πλήγμα που έχει δεχτεί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας το 1958 έως και σήμερα. Η έξοδος του ΗΒ ερμηνεύει την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση ως μια διαδικασία, που γνώρισε την αποκορύφωση και σταδιακά θα γνωρίσει και την παρακμή. Η ενότητα των χωρών της ευροζώνης απειλείται, δημιουργώντας σενάρια για περισσότερες μελλοντικές αποχωρήσεις από το Ευρωπαϊκό Εγχείρημα (Domino Effect) και ο λόγος της υπαρξιακής αυτής κρίσης, οφείλεται στην επικράτηση ενός αντιευρωπαϊκού συναισθήματος σε αρκετές χώρες - μέλη, όπως η Ολλανδία, η Γαλλία, η Αυστρία και η Ιταλία. Για την επίλυση του προβλήματος η Ένωση αναζητάει καινοτόμους συλλογικούς στόχους και νέα μοντέλα συνεργασίας, σαν αυτά που αποτυπώνονται στο White Paper του 2017 για το μέλλον της Ευρώπης²⁸, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν, εφόσον καταστεί απαραίτητο, σε μιας διαφορετικής μορφής ευρωπαϊκή σύμπραξη. Η Ένωση λοιπόν έχοντας ως αφορμή το Brexit, αναγκάστηκε να μπει σε μια εποχή

²⁷ Εκτενής αναφορά άρθρο Σερέτη Χαρά, «Brexit και Ευρωπαϊκή Ένωση: Οι πιθανές συνέπειες στις εξωτερικές σχέσεις και την πολιτική», 2019.

²⁸ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε την 1η Μαρτίου 2017 μια Λευκή Βίβλο για το Μέλλον της Ευρώπης, η οποία αποτελεί τη συμβολή της Επιτροπής στη Σύνοδο Κορυφής της Ρώμης της 25ης Μαρτίου 2017.

εξέλιξης και σε μια διαδικασία προσαρμογής σε νέα δεδομένα, που μπορεί τελικά όχι μόνο να την ευνοήσει αλλά και να την ενώσει περισσότερο (Σερέτη 2019).

Από το 1973 που η Μεγάλη Βρετανία έγινε και επίσημα μέλος της ΕΕ, έδειξε την αντίθεσή της στον περαιτέρω εμπλουτισμό της ευρωπαϊκής συνεργασίας και πολλές φορές επιχείρησε να την ανατρέψει. Στην πάροδο του χρόνου αρκετές ήταν οι βρετανικές κυβερνήσεις που επιχείρησαν να επιβάλουν την ιδέα της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης ως μια εμπορική και αποκλειστικά οικονομική συμμαχία, που σε καμία περίπτωση δεν θα απειλούσε τα κυριαρχικά δικαιώματα των χωρών - μελών της. Η μεγάλη ιδέα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος ήταν ένα φιλόδοξο σχέδιο εξαρχής, παρά την υφιστάμενη κρίση που βιώνει ο Οργανισμός την παρούσα περίοδο και η αποχώρηση του ΗΒ, που αποτελούσε για χρόνια τροχοπέδη στην εξέλιξή του, ενδέχεται τελικά να τον αναγκάσει να οδηγηθεί σε μία ενισχυμένη συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊών συμμάχων σε ένα ευρύτερο πολιτικό φάσμα.

Ειδικότερα, σχετικά με την Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας της ΕΕ, το Brexit μπορεί να εξελιχθεί σε ένα «αόρατο» ευτύχημα που θα επιτρέψει και θα οδηγήσει στην ανάπτυξη της αμυντικής ευρωπαϊκής δύναμης. Η εξήγηση στο παραπάνω έγκειται στο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια, το ΗΒ ήταν χαρακτηριστικά αντίθετο σε κάθε πρόταση αμυντικής ευρωπαϊκής συνεργασίας, τόσο στη δημιουργία στρατιωτικής μονάδας εκπαίδευσης (για αποστολές στο Μάλι και στη Σομαλία), όσο και στον πολυσυζητημένο Ευρωπαϊκό Στρατό²⁹.

Παρόλα αυτά όμως, όπως ήταν αναμενόμενο, η στάση του ΗΒ μετά το δημοψήφισμα άλλαξε ριζικά μετατρέποντας την κάθετη άρνηση σε υποστήριξη και αποδοχή σχεδίων, σαν αυτό της ανάπτυξης της ευρωπαϊκής στρατιωτικής τεχνολογίας, καθόσον πολιτικά δεν την επηρεάζει ενώ στρατηγικά διαφυλάττει τα συμφέροντα της χώρας μαζί με αυτά της υπόλοιπης Ευρώπης. Αυτή ήταν και η αιτία που το Συμβούλιο κατάφερε το 2017 και θεσμοθέτησε την PESCO, η οποία αποτελεί ένα πρόγραμμα Μόνιμης Διαρθρωμένης Στρατιωτικής Συνεργασίας με 25 συμμετέχοντα κράτη - μέλη, στα οποία φυσικά δεν συμπεριλαμβάνεται η Μεγάλη Βρετανία λόγω της αποχώρησής της από την ευροζώνη.

²⁹ Σύμφωνα με δηλώσεις που πραγματοποίησε ο Cameron, η εθνική ασφάλεια είναι και πρέπει να παραμείνει αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών - μελών.

Η αποχώρηση λοιπόν της Μεγάλης Βρετανίας από το τραπέζι των διαπραγματεύσεων της Ευρώπης, αποτελεί και τον βασικό λόγο της υλοποίησης της αμυντικής αυτής σύμπραξης, που προσπαθούσε επί χρόνια να εμποδίσει να γίνει πραγματικότητα. Η εικόνα της Ένωσης μέχρι στιγμής χωρίς το ΗΒ είναι αυτή ενός ενοποιημένου συνόλου, με τις οικονομικές συνέπειες να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την πορεία και την μορφή της συνεργασίας που θα ακολουθήσουν τελικά τα δύο μέρη, με την πλάστιγγα να γέρνει υπέρ της Ένωσης με σίγουρα λιγότερο επώδυνες επιπτώσεις στην οικονομία.

Όσον αφορά τους σημαντικούς εταίρους της Μεγάλης Βρετανίας, όπως η Γαλλία, η Γερμανία, το Βέλγιο, η Ολλανδία, η Ισπανία, η Ιταλία, αυτές σίγουρα ως επακόλουθο θα επηρεαστούν σε σημαντικό βαθμό, ενώ και η ίδια η ΕΕ ως ενιαίο σύνολο θα σταματήσει να είναι η μεγαλύτερη εμπορική δύναμη παγκοσμίως και να κατέχει το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ, παραδίδοντας την σκυτάλη στους οικονομικούς κολοσσούς των ΗΠΑ και της Κίνας. Επιπλέον θα χαθεί η οικονομική συνεισφορά της Μεγάλης Βρετανίας, που ετησίως ανέρχεται περίπου στο ποσό των 10 δισεκατομμυρίων. Η εν λόγω οικονομική απώλεια για την Ένωση δεν επηρεάζει σημαντικά μόνο τον Ευρωπαϊκό Προϋπολογισμό, που θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί, αλλά κυρίως την Ευρωπαϊκή Πολιτική Άμυνας, όπου το ΗΒ ενίσχυε χρηματικά περισσότερο από κάθε άλλη χώρα - μέλος. Δεδομένου λοιπόν ότι το 20% των συνολικών αμυντικών και στρατιωτικών ικανοτήτων της Ευρώπης οφείλονταν στη συνδρομή της Μεγάλης Βρετανίας, το Brexit τελικά θα μειώσει αισθητά τις δυνατότητες του Οργανισμού σε αυτό τον τομέα.

Τελικά, η έξοδος του ΗΒ, δρομολογεί ένα νέο μονοπάτι επανακαθορισμού των συμμαχιών εντός της ευροζώνης, ανοίγοντας τον δρόμο για μια γαλλογερμανική συμφωνία κυριαρχίας. Οι χώρες που βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό στην βρετανική βοήθεια για να προωθήσουν τις φιλελεύθερες οικονομικές και εμπορικές πολιτικές τους, όπως η Ιρλανδία, η Σουηδία, η Βουλγαρία και η Εσθονία χάνουν έδαφος και αποδυναμώνονται πλέον σε μεγάλο βαθμό. Ταυτόχρονα, όλα δείχνουν ότι η Ευρώπη περιμένει από τους «βασικούς παίχτες» των δύο χωρών την Merkel και τον Macron να προωθήσουν νέες συλλογικές πολιτικές και να προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις, ως οι δύο «δυνατοί» ηγέτες της Ένωσης. Είναι οξύμωρο το γεγονός ότι το 1973, ο λόγος που οι χώρες επέμεναν στην ένταξη της Μεγάλης Βρετανίας στην Ένωση ήταν ακριβώς για να

καταρρεύσει μια παρόμοια γαλλογερμανική κυριαρχία. Είναι υποχρέωση λοιπόν των υπόλοιπων κρατών - μελών να θυμηθούν ότι το ευρωπαϊκό οικοδόμημα είναι ένα έργο που χρειάζεται πάνω από δύο πρωταγωνιστές και για αυτό το λόγο θα πρέπει να δημιουργηθούν νέες και ευρύτερες συμμαχίες, έτσι ώστε να μπορούν όλα τα κράτη - μέλη να έχουν λόγο στις Βρυξέλλες³⁰.

³⁰ Ένα πρώιμο παράδειγμα τέτοιων συνεργασιών είναι η νέα Χανσεατική Ένωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

4.1 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας την εξέταση της περίπτωσης του Brexit εξάγεται το εμφανές συμπέρασμα ότι προκειται για ένα μοναδικό φαινόμενο αποχώρησης μιας χώρας από ένα Διεθνή Οργανισμό Ασφαλείας όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση. Σίγουρα πολλά είναι τα ερωτήματα που δημιουργούνται για τη βάση του δημοψηφίσματος, καθώς και στο γιατί συνέβη. Η απάντηση, μεταξύ των άλλων, κρύβεται πίσω από την αντίληψη που δημιουργήθηκε στους πολίτες του ΗΒ για το κλείσιμο της αγοράς και την απειλή των θέσεων εργασίας από το κύμα μεταναστών που μαστίζει ολόκληρη την Ευρώπη. Την άποψη αυτή ήρθε να εδραιώσει και η κινητικότητα που παρουσίασε η αγορά εργασίας την παρούσα χρονική περίοδο. Έτσι λοιπόν ξεκίνησε ως απειλή για τους πολίτες, με τον συντελεστή εργασίας να λείπει όχι στην κοινή αγορά.

Από την άλλη πλευρά βλέπουμε ότι Σκωτία και Ουαλία πήραν θέση κατά του Brexit. Τα Μίντλαντς (Midlands) ως το κεντρικό τμήμα της Αγγλίας και μια πολιτιστική περιοχή που αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στο Ηνωμένο Βασίλειο, δέχθηκαν καίριο πλήγμα στην ανεργία λόγω της μετανάστευσης. Τα Midlands ήταν σημαντικά στη βιομηχανική επανάσταση του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Δύο από τις εννέα επίσημες περιοχές της Αγγλίας είναι τα West Midlands και East Midlands . Το Μπέρμιγχαμ, στο West Midlands, είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη και μητροπολιτική περιοχή στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Εξετάζοντας ιστορικά προηγούμενα προκύπτει ότι δεν υπάρχει προηγούμενη θεωρία για το Brexit παρά μόνο ορισμένες ad-hoc συμφωνίες που προσομοιάζουν την κατάσταση. Οι βρετανοί πολίτες τάχθηκαν υπέρ του όχι στην ΕΕ λόγω της εισβολής του ξένου εργατικού δυναμικού, το οποίο είδαν ως απειλή. Από την άλλη τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια πήραν θέση ξεκάθαρα εναντίον του Brexit, το οποίο τελικά οδήγησε αρκετούς φοιτητές προερχόμενους από χώρες της ΕΕ να επιστρέψουν στις χώρες τους, εξαιτίας οικονομικών και διαδικαστικών

πλέον λόγων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα δυσλειτουργίας είναι το πρόγραμμα Erasmus, το οποίο πλέον δεν μπορεί να λειτουργήσει στη Μεγάλη Βρετανία.

Σίγουρα το φαινόμενο του Brexit έχει μια δυναμική εξέλιξη που μόνο ο χρόνος θα δείξει ποια θα είναι τελικά η κατάληξη για το ΗΒ και την ΕΕ. Όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι αν επαναλαμβανόταν σήμερα ξανά το δημοψήφισμα η απάντηση των Βρετανών θα ήταν αρνητική στο Brexit, αλλά μάλλον είναι πια αργά. Μένει πλέον να δούμε που θα οδηγήσει τους βρετανούς πολίτες η έκβαση των εξελίξεων μέσα από τον διχασμό που έχει δημιουργηθεί με το οριακό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και την επιλογή του δρόμου του απομονωτισμού - διαχωρισμού ή της παραμονής με διμερείς συμφωνίες στο παρασκήνιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι σχέσεις στην εξωτερική πολιτική της ΕΕ και των χωρών - μελών της, έχουν τη μορφή διαδικασίας ανάπτυξης και διαχείρισης με λοιπούς φορείς στο διεθνές σύστημα. Στο υπόψη πλαίσιο η οικοδόμηση των σχέσεων βασίζεται στην κοινή συνεργασία και σύμπραξη σε πολλαπλούς τομείς όπως η οικονομία, το εμπόριο, η κοινή αντιμετώπιση - διαχείριση της μεταναστευτικής κρίσης, η άμυνα και η ασφάλεια, ενώ παράγοντας βαρύτητας για την εξέλιξη και τη διατήρηση αυτών των σχέσεων αποτελεί η διεθνής παρουσία και δράση του κράτους, το οικονομικό του κύρος, η ισχύς και η ήπια εξουσία του.

Είναι σίγουρο ότι η έξοδος του ΗΒ από την ΕΕ θα επηρεάσει αναπόφευκτα την εξωτερική πολιτική εκατέρωθεν των δύο μερών. Αν και ακόμα τα μελλοντικά σενάρια θεωρούνται αβέβαια και είναι δύσκολο να εκτιμηθούν εκ των προτέρων οι πιθανές συνέπειες του Brexit, ήδη η ακαδημαϊκή κοινότητα εξετάζει σοβαρά το φαινόμενο και την εξέλιξή του. Η πρόβλεψη για την οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας εκτιμάται ότι θα έχει σημαντικές διαστάσεις και θα είναι δυσοίωνη, με την διαπραγματευτική ικανότητα της χώρας και τη διεθνή ισχύ της να διακυβεύονται και να περιορίζονται, με ισχυρό πλήγμα στην εμπορική δύναμη και την οικονομία της χώρας. Η απομάκρυνση από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και τα κέντρα αποφάσεων της Ευρώπης είναι άμεσα συνυφασμένη με τον περιορισμό της δυνατότητας διαμόρφωσης μιας ευρύτερης και πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, στοιχείο που εξακολουθεί να ενδιαφέρει το ΗΒ λόγω της μακράς παράδοσής του στην εξωτερική πολιτική της Ευρώπης. Η εικόνα που τελικά

παρουσιάζει το Ηνωμένο Βασίλειο είναι αυτή της αποξένωσης και της απομόνωσης από τη διεθνή πραγματικότητα, γεγονός που της στερεί τον ρόλο από τις κυρίαρχες δυνάμεις της εποχής. Συνολικά, οι συνέπειες του Brexit για τη Μεγάλη Βρετανία θα είναι πολυπλοκότερες και πιο σοβαρές, ενώ δύσκολα θα μπορέσει να τις αντιμετωπίσει.

Από την άλλη η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση δείχνει να μην κινδυνεύει τόσο, παρόλο που κι αυτή θα αντιμετωπίσει προβλήματα. Αναμφίβολα η Ευρωπαϊκή Ένωση θα επηρεαστεί από τα αποτελέσματα του Brexit, όμως οι όποιες επιπτώσεις εκτιμάται ότι θα έχουν ήπια επίδραση σε αυτήν. Θα ήταν εθελοτυφλισμός να μην αναφερθεί ότι η έξοδος της Μεγάλης Βρετανίας από την ευροζώνη αποτελεί αναμφίβολα παράδειγμα απόσχισης που μπορεί μελλοντικά να μιμηθούν κι άλλες χώρες, απειλώντας με αυτό τον τρόπο την ενότητα της ΕΕ. Η ισορροπία δυνάμεων τόσο εντός, όσο και εκτός της Ένωσης φαίνεται να ανατρέπεται με μία πιθανή αναμενόμενη κυριαρχία της Γαλλίας και της Γερμανίας (με ελεύθερο πλέον πεδίο και χωρίς σημαντικό ανταγωνιστή), ενώ από την άλλη η απουσία πλέον της οικονομικής συμβολής του ΗΒ σίγουρα επιβαρύνει τον προϋπολογισμό του Οργανισμού.

Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η Ελλάδα δεν θα παραμείνει στο απυρόβλητο των εξελίξεων και των συνεπειών του Brexit, καθόσον οι οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις που πρόκειται να επιφέρει στη διεθνή πολιτική σκηνή θα επηρεάσουν σίγουρα και την χώρα μας στις εξωτερικές σχέσεις και την πολιτική της, λόγω της στενής εξάρτησης που υπάρχει πλέον από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η θέση της Ελλάδας στην ευρύτερη περιοχή της Ευρώπης μπορεί να ισχυροποιηθεί ή να ασθενίσει, ανάλογα με το πως θα εξελιχθούν τα γεγονότα, τα οποία όμως η ίδια δεν έχει τη δυνατότητα να ελέγξει.

Είναι ξεκάθαρο πως η συνεργασία μετά το Brexit των «big three» δηλαδή Ηνωμένου Βασιλείου - Γερμανίας - Γαλλίας συνεχίζεται και κατόπιν της απόφασης αποχώρησης από την ΕΕ. Φαίνεται πως Γαλλία και Γερμανία επιθυμούν να κρατήσουν τους Βρετανούς δεσμευμένους ενώ από τη μεριά του το Λονδίνο θέλει να απογαλακτιστεί από τις θεσμικές υποχρεώσεις της Ένωσης. Όμως η πρόθεση του ΗΒ να συνεργαστεί με υπόλοιπα κράτη - μέλη της ευροζώνης έχει κατά περίεργο τρόπο εξαφανιστεί μετά από το έντονο καλοκαίρι του 2020.

Η υπόψη στάση του ΗΒ δίνει πρόσφορο έδαφος στη Ρωσία προσφέροντάς της τον απαραίτητο χώρο στην ευρωπαϊκή ήπειρο, θεωρώντας πλέον περισσότερο ευάλωτη την ΕΕ. Σίγουρα η αντίδραση της ΕΕ θα μπορούσε να είναι πιο δυναμική και μεγαλύτερης βαρύτητας εφόσον υπήρχε στο πλευρό της και η παρουσία του ΗΒ. Επιπρόσθετα η σχέση του ΗΒ - Ρωσίας δείχνει πιο απόμακρη από ποτέ, χωρίς να υπάρχουν κοινά σημεία στα μονοπάτια που ακολουθούν οι δύο χώρες. Φυσικά η απουσία της Μεγάλης Βρετανίας από την ευρωπαϊκή οικογένεια δίνει πρόσφορο έδαφος και στις ΗΠΑ, οι οποίες κάνουν την εμφάνισή τους κατά το δοκούν στην Ευρώπη αναλόγως συμφερόντων, προκειμένου να απλώσουν τα πλοκάμια τους ακόμα περισσότερο και να προσφέρουν την ασφάλεια που παρείχε το ΗΒ, καλύπτοντας το κενό που άφησε.

Όσον αφορά την Κίνα, η Μεγάλη Βρετανία με όπλο την υπεροχή στην άμυνα, έχοντας μία από τις πιο ισχυρές και αξιόπιστες στρατιωτικές δυνατότητες στην Ευρώπη, είχε κατ' επανάληψη ασκήσει πιέσεις στην Ένωση για να αντιδράσει ισχυρά στην καταστολή που προσπαθεί να επιβάλει η Κίνα στο Χονγκ Κονγκ. Δεν χωράει αμφιβολία λοιπόν ότι η προσπάθεια πλέον της Ευρωπαϊκής Ένωσης να επιβάλλει τις θέσεις της στην εξωτερική πολιτική και να τις διαμορφώσει όπως αυτή θέλει, τόσο με τη Ρωσία όσο και με την Κίνα, καθίσταται δυσμενέστερη χωρίς το Ηνωμένο Βασίλειο στο πλευρό της.

Στην μακρά ιστορία της η Μεγάλη Βρετανία υπήρξε καθοριστικός παράγοντας και διαμορφωτής της πολιτικής των λεγόμενων σήμερα «hot spots» της Ανατολικής Μεσογείου, της Μέσης Ανατολής, αλλά και της Ανατολικής Ευρώπης, όσον αφορά την Ρωσία και την Τουρκία. Τη σημερινή εποχή είναι χαρακτηριστική η απουσία της, η οποία δημιουργεί ερωτηματικά σε συνδυασμό με την απουσία της Αμερικής, καθόσον η επί δεκαετίες βρετανική δράση στην ευρωπαϊκή γειτονιά δεν δύναται να χαθεί εν ριπή νυχτός.

Ακόμη και αν το μέλλον επιφυλάσσει για το Ηνωμένο Βασίλειο μια θετική εξέλιξη στην πορεία προς την «Παγκόσμια Βρετανία», η οποία θα είναι ελεύθερη από τις δεσμεύσεις της αλυσίδας συνεργασίας με τους παλιούς εταίρους της ευρωζώνης, εξακολουθεί να χρειάζεται συμμάχους, εταίρους και φίλους για να πετύχει τη νέα της στοχοθεσία. Σίγουρα οι νέοι αυτοί στόχοι της Μεγάλης Βρετανίας σχετικά με τη Ρωσία θα ευοδωθούν καλύτερα με τη συνεργασία της

Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και της Αμερικής, τόσο στον τομέα της ανταλλαγής πληροφοριών, όσο και των κυρώσεων σε θέματα καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος, στο ξέπλυμα μαύρου χρήματος και στην αντιμετώπιση της ξένης παρεμβατικότητας στην εσωτερική πολιτική της Ευρώπης. Αυτό εξάλλου έρχεται να επιβεβαιώσει και η πρόσφατη αμυντική οικονομική συμφωνία AUKUS, η οποία καταδεικνύει πλέον ότι η Μεγάλη Βρετανία θεωρεί τον εαυτό της μεγάλο παγκόσμιο παίκτη της διεθνούς πολιτικής, όπως ήταν και παλιότερα πριν την είσοδό της στην ΕΕ. Η AUKUS (ακρωνύμιο των λέξεων Australia, United Kingdom, United States) είναι μια τριμερής συμφωνία ασφαλείας ανάμεσα στην Αυστραλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Η συμφωνία καλύπτει βασικούς τομείς όπως η τεχνητή νοημοσύνη, ο κυβερνοπόλεμος, οι υποβρύχιες δυνατότητες και οι ικανότητες κρούσης μεγάλου βεληνεκούς. Περιλαμβάνει επίσης ένα κεφάλαιο πυρηνικής άμυνας, το οποίο ενδεχομένως περιορίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο, όσον αφορά τις υποδομές. Η συμφωνία επικεντρώνεται στη στρατιωτική συνεργασία, κάτι που τη διαχωρίζει από την συμμαχία ανταλλαγής πληροφοριών «Five Eyes», που περιλαμβάνει επίσης τη Νέα Ζηλανδία και τον Καναδά.

Εν τέλει στο μεγάλο ερώτημα αν το Brexit καθοδηγήθηκε από την πίστη της υπεροχής της παγκόσμιας ολοκλήρωσης σε σχέση με την περιφερειακή ή από την πίστη στον προστατευτισμό, η ζυγαριά γέρνει μάλλον περισσότερο προς την μεριά του προστατευτισμού και της οικονομικής πολιτικής που επέλεξε να ασκήσει η χώρα, φοβούμενη τον ξένο ανταγωνισμό και προκειμένου να παράσχει προστασία στην εγχώρια παραγωγή αγαθών. Τα προστατευτικά μέτρα και τα μέσα που επέλεξε το Ηνωμένο Βασίλειο με φάρο τον προστατευτισμό φαίνεται πως οδήγησαν τους διχασμένους βρετανούς πολίτες στο οριακό αποτέλεσμα του Brexit.

4.2 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Για να μπορέσει να επιβιώσει στο διεθνές οικονομικό και όχι μόνο περιβάλλον, η Μεγάλη βρετανία θα πρέπει εφεξής να ακολουθήσει το μονοπάτι των διμερών συμφωνιών διεθνούς εμπορίου με τρίτες χώρες, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει απρόσμενα και να επαναδιαπραγματευτεί τις οικονομικές συναλλαγές

που βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη, αλλά και για να συνάψει νέες. Σίγουρα ο δρόμος αυτός μπορεί να φαίνεται εύκολος πλην όμως είναι γεμάτος εμπόδια και απρόσμενες εξελίξεις. Ο λόγος οφείλεται στην απουσία πλέον της ευρωπαϊκής «ομπρέλας» που προϋπήρχε και στον έντονο συναγωνισμό της αγοράς που είναι αμείλικτος.

Το Ηνωμένο Βασίλειο θα πρέπει να θωρακίσει την οικονομία της χώρας με τέτοιου είδους συμφωνίες, ώστε να μπορέσει να συνεχιστεί απρόσκοπτα και ομαλά για τις επιχειρήσεις η μεταβατική αυτή περίοδος. Δεν πρέπει όμως σε καμία περίπτωση να λησμονείται ο τομέας των υπηρεσιών που όπως προαναφέρθηκε περιλαμβάνει τον χρηματοπιστωτικό κλάδο και αποτελεί το 80% της βρετανικής οικονομίας. Επομένως οι διμερείς συμφωνίες αποτελούν προσωρινή λύση, με μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα.

Ίσως τελικά το ΗΒ θα πρέπει να στραφεί ξανά στην αγκαλιά του μεγαλύτερου οικονομικού Διεθνούς Οργανισμού, την ΕΕ και της οικονομικής συνεργασίας και βοήθειας που προσφέρει στα κράτη - μέλη της. Μόνο μια τέτοια κατεύθυνση εκτιμάται ότι μπορεί να προσφέρει σε ένα κράτος ασφάλεια οικονομική και εθνική σε βάθος χρόνου. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα υπάρχει αμείωτο το ενδιαφέρον αρκετών χωρών, μικρής και μεγάλης οικονομικής εμβέλειας που επιδιώκουν την ένταξή τους στην Ένωση³¹.

Η ευροζώνη είναι η μεγαλύτερη οικονομική ένωση που δημιουργήθηκε στην ιστορία του διεθνούς εμπορίου και οι δράσεις που διαδραματίζονται εντός και εκτός του Οργανισμού, δείχνουν πως θα παραμείνει και στο μέλλον η μεγαλύτερη «παγκόσμια επιχείρηση» και η μοναδική που μπορεί να προσφέρει στα κράτη - μέλη της ένα οικονομικό «μαξιλάρι» βοήθειας, όταν και εφόσον απαιτηθεί. Η οικονομική κρίση στο τέλος της δεκατίας του 2010, καθώς και η κρίση σε όλα τα επίπεδα της σχετικά πρόσφατης παγκόσμιας πανδημίας COVID-19, ήρθαν να αποδείξουν την μεγάλη αξία, την δύναμη και την ανάγκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

³¹ Χώρες τις Βαλκανικής Χερσονήσου, Ουκρανία, Τουρκία κ.ά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ιστορία έχει δείξει χωρίς αμφιβολία ότι οι Διεθνείς Οικονομικοί Οργανισμοί Ασφαλείας, με εξέχουσα θέση την Ευρωπαϊκή Ένωση που έπαιξε πρωταγωνιστικό οικονομικό και όχι μόνο ρόλο, έχουν πάντα ψηλά στην ατζέντα τους τη διαφύλαξη της σταθερότητας του Οργανισμού και κανένα σκοπό ή αρμοδιότητα να διευθετούν διενέξεις ή εντάσεις μεταξύ των μελών τους, τουλάχιστον όσο αυτές δεν απειλούν τη συνοχή και την αποτελεσματικότητά τους.

Οι Διεθνείς Οικονομικοί Οργανισμοί λειτουργούν και δρουν προστατευτικά όσο αφορά τις σχέσεις με τα μέλη τους, οι οποίες προς χάριν της εύρυθμης και απρόσκοπτης λειτουργίας τους, πρέπει να διατηρούνται σε καλό επίπεδο. Η απόφαση του Brexit αποτελεί ένα φαινόμενο μοναδικό ανάμεσα σε μια χώρα - μέλος και ένα τέτοιο θεσμό, με εξελίξεις που δεν μπορούν από τώρα να προβλεφθούν και με «μονοπάτια» που οδηγούν σε άγνωστους προορισμούς και για τις δύο πλευρές.

Στο μεγάλο ερώτημα αν ήταν σωστή ή όχι η οριακή απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια για τους δικούς της λόγους, μόνο ο χρόνος είναι αυτός που θα δώσει τελικά την σωστή απάντηση.

Ο αρχαίος Έλληνας ιστορικός και μελετητής του πολέμου Θουκυδίδης διατύπωσε προ αιώνων «Έχει αποδειχτεί ότι κανένα κράτος δεν μπορεί να παραμείνει ελεύθερο, αν δεν είναι εξίσου ισχυρό με τα γειτονικά του κράτη».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αγγελόπουλος, Α. Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρία και Πολιτική. Αθήνα: Πιτσιλός, 1989.
- Αλογοσκούφης, Γ. Διεθνής Οικονομική και Παγκόσμια Οικονομία. Αθήνα: Gutenberg, 2013.
- Βαβούρας, Ι. Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008.
- Βοσκόπουλος, Γ. «Ευρωπαϊκή Ένωση, θεσμοί, πολιτικές, προκλήσεις, προβληματισμοί» Εκδόσεις Επίκεντρο Θεσσαλονίκη, 2009.
- Θουκυδίδης, Ιστορίαι Β.63.
- Κυρκιλής, Δημήτριος και Μακρής, Γεώργιος. Ο μύθος περί εργασιακού κόστους. Foreign Affairs the Hellenic Edition, τεύχος Φεβρουαρίου-Μαρτίου 2016.
- Κυρκιλής, Δ. Παγκοσμιοποίηση, Μύθος και Πραγματικότητα. Στο Παγκοσμιοποίηση, Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα. Πολιτικές και Οικονομικές Όψεις, επιμέλεια Σιούσουρας Π. και Κ. Χαζάκη Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2009.
- Μανώλη, Παναγιώτα και Μαρής, Γεώργιος. «Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία», Αθήνα, ΣΕΑΒ, 2015.
- Μανώλη, Π. Υπο-περιφερειακή συνεργασία: Θεωρία και Πράξη. Στο Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.). Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2012β.
- Παπάζογλου, Χ. Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική. Αθήνα: Συμεών, 2010.
- Πισσαρίδης, Χ. Brexit: Implications for Europe. Λευκωσία: University of Cyprus, 2017.
- Σερέτη, Χαρά. Brexit και Ευρωπαϊκή Ένωση: Οι πιθανές συνέπειες στις εξωτερικές σχέσεις και την πολιτική, 2019.
- Χατζηβασιλείου, Ε. Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης, 2001.

Ξενόγλωσση

- Acemoglu, D. και Robinson. J. A. Γιατί Αποτυγχάνουν τα Έθνη. Οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη, 2012.
- Balassa, B. The Theory of Economic Integration. London: Allen and Unwin, 1962.
- Barro, R. and Sala-i-Martin, X. Convergence Across States and Regions. Brookings Papers on Economic Activity 1, 1991.

- Baun J. M. «The Maastricht Treaty as High Politics: Germany, France and European Integration». *Political Science Quarterly*, 1995.
- Berger, M. «Motives for the foundation of the ECSC», *The Poznan University of Economic Review*, 2012.
- Brinkley, Douglas. «Dean Acheson and the Special Relationship»: *The West Point Speech of*. 33 *The Historical Journal*, 1990.
- Cohn, T.H.. *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg, 2009.
- Doremus, P. et al. *Multinationals and the Myth of Globalization*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Eichengreen, B. *Should the Maastricht Treaty be Saved?* Princeton Studies in International Economics, 1992.
- Eichenberg, C. & Dalton, R. & Russell, J. *Post-Maastricht Blues: The Transformation of Citizen support for European Integration 1973-2004*, *Acta Politica*, 2007.
- Fawcett, L. *Regionalism in Historical Perspective*. Στο Fawcett, L., Hurrell, A. (Ed.). *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Forster, A. *Euroscepticism In Contemporary British Politics*. London: Routledge, 2002.
- Frieden, J. *The Backlash Against Globalisation And The Future Of The International Economic Order*. London: I.B. Tauris, 2019.
- Gillis, M., Perkins, D.H, Roemer, M. & Snodgrass. D.R. *Οικονομική της Ανάπτυξης*. Αθήνα: Δαρδανός, 2011.
- Gowland, David & Turner, Arthur & Wright, Alex. «Britain and European Integration since 1945: On the Sidelines», 2010.
- Haas, E.B. *The Study of Regional Integration*. *International Organization*, 1970.
- Henig, S. *The Uniting Of Europe. From Discord to Concord*. London: Routledge, 1997.
- Heywood, A. *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική, 2013.
- Hettne, B. (Ed.) *The Global Politics of New Regionalism*. Hampshire and London: Macmillan, UNU/WIDER, 2005.
- Hirst, P. & Thompson, G. *Globalization in Question. The international economy and the possibilities of Governance*. 2nd edition. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Hooghe, L. & Marks, G. *Calculations, Community and Cues: Public Opinion on European Integration*. In: *European Union Politics*, 2005.

- Kenny, M. *Shadows of Empire*. Cambridge, 2018.
- King, C. *The Black Sea. A History*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Lewis, P. D. «The road to Europe, history, institutions and prospects of European Integration 1945-1993» Peter Lang Publishing, 1993.
- Moravcsik, A. «Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community» International organization, 1991.
- Nairn, T. *The Left Against Europe?*, Harmondsworth, England: Penguin Books, in association with New Left Review, 1973.
- Nurkse, R. *Problems of Capital formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Blackwell, 1960.
- Nye, J. (Ed.). *International Regionalism: Readings*. Boston: Little Brown and Company, 1968.
- O'Brien, R. & Williams, M. *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Εξέλιξη και Δυναμικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2011.
- Ohmae, K. *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*. New York: Harper Collins, 1991.
- Patrick, David και David, Sanders. *Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy*. Palgrave: 2nd edn, 2017.
- Rodrik, D. *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική, 2012.
- Russett, B. *International Regions and the International System. A Study in Political Ecology*. Chicago: Rand McNally, 1967.
- Sauvy, A. *Trois mondes, une planete. L' observateur politique, economique et litteraire*, 1952.
- Smith, A. Imperfect competition and international trade, in Greenaway D. and Winters A. (eds.) *Surveys in international trade*. Oxford, UK: Blackwell, 1994.
- Soukiazis, E. and Castro, V. How the Maastricht rules affected the convergence process in the European Union. A panel data analysis. *Journal of Policy Modeling*, 2005.
- Strange, S. *Big Business and the State*. Millennium, 1991.
- Strange, S. *Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms and Diplomacy*. Στο Stubbs, R. & Underhill, G. (Ed.). *Political Economy and the Changing Global Order*. 2nd ed. Toronto: Oxford University Press, 1994β.
- Taylor, G. *Understanding Brexit: Why Britain Voted To Leave The European Union*. 1st ed. Bingley: Emerald Publishing Limited, 2017.

- Telo, M. Η Ευρωπαϊκή θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2012.
- Tinbergen, J. International economic integration. Amsterdam: Elsevier, 1954.
- Troitino, D. & Kerikmae, T. & Chochia, A. Brexit. History, Reasoning and Perspectives. Tallinn, Estonia: Springer, 2018.
- UNCTAD. World Investment Report. New York: United Nations, 2015.
- Vanthoor, W. «A chronological History of the European Union». Books, 1999.
- Viner J. The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.
- Wyatt-Walter, A. Regionalism, Globalization and World Economic Order. Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Ed.). Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Διαδικτυακές πηγές

- Alabrese, E. & Becker, S.O. & Fetzer, T.&Novy, D. Who Voted for Brexit? Individual and Regional Data Combined (August 23, 2018). CESifo Working Paper Series No. 7193, <https://ssrn.com/abstract=3274567> (πρόσβαση 17 Ιουλίου 2021).
- Bank, E. Πέντε Πράγματα Που Πρέπει Να Γνωρίζετε Για Τη Συνθήκη Του Μάαστριχτ. European Central Bank, 2020. https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-memore/html/25_years_maastricht.el.html (πρόσβαση 14 Σεπτεμβρίου 2021).
- Barro, R. and Sala-i-Martin, X. Economic Growth and Convergence across the United States. NBER Working Papers 3419. Αύγουστος 1990. Πρόσβαση: <https://www.nber.org/papers/w3419> (πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2021).
- Capital Greece. «ΕΕ: Οι κυβερνήσεις των "27" ενέκριναν την εμπορική συμφωνία για το Brexit». 29 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.capital.gr/diethni/3505691/ee-oi-kuberniseis-ton-27-enekrivan-tin-emporiki-sumfonia-gia-to-brexit> (πρόσβαση 14 Αυγούστου 2021).
- Capital Greece. «Brexit: Η συμφωνία που θα διέπει τις σχέσεις ΕΕ-Ην. Βασιλείου από τα μεσάνυκτα». 31 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.capital.gr/diethni/3506058/brexit-i-sumfonia-pou-tha-diepei-tis-sxesies-ee-in-basileiou-apo-ta-mesanukta> (πρόσβαση 14 Αυγούστου 2021).
- Christodoulakis, N. Ten years of EMU: convergence, divergence and new policy priorities. GreeSE Paper No 22, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. Ιανουάριος 2009.

http://eprints.lse.ac.uk/23192/1/GreeSE_No_22.pdf (πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2021).

CNN Greece. «Brexit: Τι περιλαμβάνει η συμφωνία για τη νέα εποχή στις σχέσεις ΕΕ - Βρετανίας». 24 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.cnn.gr/kosmos/story/248139/brexit-ti-perilamvanei-i-symfonia-gia-ti-nea-epoxi-stis-sxeseis-ee-vretanias> (πρόσβαση 19 Αυγούστου 2021).

CNN Greece. «Brexit: Κατέληξαν σε συμφωνία Ευρωπαϊκή Ένωση και Βρετανία». 24 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.cnn.gr/kosmos/story/248109/brexit-katelixan-se-symfonia-eyropaiki-enosi-kai-vretania> (πρόσβαση 19 Αυγούστου 2021).

CNN Greece. «Ιστορική στιγμή: Η Μεγάλη Βρετανία αποχαιρέτισε την Ευρωπαϊκή Ένωση». 01 Ιανουαρίου 2021. <https://www.cnn.gr/kosmos/story/248995/istoriki-stigma-h-megali-vretania-apoxairetise-tin-eyropaiki-enosi> (πρόσβαση 19 Αυγούστου 2021).

Consilium.europa.eu. Μια Ένωση Δικαίου: Από Το Παρίσι Στη Λισαβόνα – Ιστορική Αναδρομή Των Συνθηκών Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020. <https://www.consilium.europa.eu/el/documents-publications/publications/union-law-paris-lisbon-tracing-treaties-european-union/> (πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2021).

Goldsmith, P. & Farrell, J. How President de Gaulle's second veto of Britain's EC application fifty years ago led directly to the Leave vote in 2016. UK in a Changing Europe. 2017. <https://ukandeu.ac.uk/how-president-de-gaulles-second-veto-of-britains-ec-application-fifty-years-ago-led-directly-to-the-leave-vote-in-2016> /Lipsey, R. & Lancaster, K. (1956). The General Theory of Second Best. Review of Economic Studies. 24. 11-32. 10.2307/2296233 (πρόσβαση 11 Αυγούστου 2021).

Greelane. «Τι είναι ο προστατευτισμός; Ορισμός και παραδείγματα» (03 Δεκεμβρίου 2018). <https://www.greelane.com/el/%ce%b5%cf%80%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%ae%ce%bc%ce%b7-%cf%84%ce%b5%cf%87%ce%bd%ce%bf%ce%bb%ce%bf%ce%b3%ce%af%ce%b1-%ce%bc%ce%b1%ce%b8%ce%b7%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ac/%ce%ba%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ad%cf%82-%ce%b5%cf%80%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%ae%ce%bc%ce%b5%cf%82/protectionism-definition-and-examples-4571027/> (πρόσβαση 05 Νοεμβρίου 2021).

Halpern, L. and Wyplosz, C. Economic Transformation and Real Exchange Rates in the 2000s: The Balassa-Samuelson Connection. UNECE Discussion Paper No 2001.1. Geneva: United Nations Economic Commission for

- Europe. 2001. https://unece.org/fileadmin/DAM/ead/pub/011/011_c6.pdf (πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2021).
- Hein, E. and Truger, A. European Monetary Union: Nominal Convergence, Real Divergence and Slow Growth? An investigation into the effects of changing macroeconomic policy institutions associated with monetary union. 2002. https://www.boeckler.de/pdf/p_wsi_diskp_107.pdf (πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2021).
- Naftemporiki Greece. «Brexit μεν, αλλά εμπόριο χωρίς δασμούς δε - Τι προβλέπει η συμφωνία». 24 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1674092/brexit-men-alla-emporio-xoris-dasmous-de-ti-problepei-i-sumfonia> (πρόσβαση 11 Αυγούστου 2021).
- Naftemporiki Greece. «Ιστορική συμφωνία για το Brexit». 24 Δεκεμβρίου 2020. <https://m.naftemporiki.gr/story/1674040/istoriki-sumfonia-gia-to-brexit> (πρόσβαση 11 Αυγούστου 2021).
- Naftemporiki Greece. «Ο επίλογος του Brexit γράφεται σήμερα». 31 Δεκεμβρίου 2020. <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1675949/o-epilogos-tou-brexit-grafetai-simera> (πρόσβαση 11 Αυγούστου 2021).
- Wind, M. Why the British Conception of Sovereignty Was the Main Reason for Brexit – And Why the British «Leave-Vote» May End up Saving Rather Than Undermining the EU (June 29, 2017). CSF - SSSUP Working Paper No. 3/2017. <https://ssrn.com/abstract=2994854> και <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn> (πρόσβαση 17 Αυγούστου 2021).
- Κουσκουβέλης, Ηλίας. «Μετά το 1989: διεθνές σύστημα και ηγεμονία». Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 01 Νοεμβρίου 2009, σ. 26, 39. <http://www.kouskouvelis.gr/el/blog?start=180> (πρόσβαση 05 Ιουλίου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Φως στην άκρη του τούνελ για το Brexit». 23 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561204730/fos-stin-akri-toy-toynel-gia-to-brexit/> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Brexit: Το εμπόδιο που καθυστερεί την ανακοίνωση εμπορικής συμφωνίας». 24 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561206962/brexit-to-empodio-poy-kathysterei-tin-anakoinosi-emporikis-symfonias> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Ιστορική συμφωνία Λονδίνου – Ε.Ε. για το Brexit». 24 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561207445/epiteychthike-symfonia-gia-to-brexit> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).

- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Brexit: Το τίμημα της "κυριαρχίας" και η επόμενη μέρα». 24 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561207553/brexit-to-timima-tis-kyriarchias-kai-i-epomeni-mera> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «ΣΥΜΦΩΝΙΑ BREXIT. Όλα όσα αλλάζουν στις σχέσεις Ε.Ε. – Βρετανίας». 25 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561207781/symfonia-brexit-ola-osa-allazoun-stis-scheseis-e-e-vretanias> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Τα επόμενα βήματα μετά το Brexit». 29 Δεκέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561209641/ta-epomena-vimata-meta-to-brexit> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. «Παρελθόν η Βρετανία για την ενιαία ευρωπαϊκή αγορά». 01 Ιανουάριος 2021. <https://www.kathimerini.gr/world/561213283/parelthon-i-vretania-gia-eniaia-eyropaiki-agora> (πρόσβαση 08 Αυγούστου 2021).
- ΤΑ ΝΕΑ. «Brexit : Έκλεισε η συμφωνία μεταξύ ΕΕ και Βρετανίας». 24 Δεκέμβριος 2020. <https://www.tanea.gr/2020/12/24/world/brexit-ekleise-i-symfonia-metaksy-ee-kai-vretanias> (πρόσβαση 17 Αυγούστου 2021).
- ΤΑ ΝΕΑ. «Brexit: Τι περιλαμβάνει η συμφωνία». 24 Δεκέμβριος 2020. <https://www.tanea.gr/2020/12/24/world/brexit-ti-perilamvanei-i-symfonia> (πρόσβαση 17 Αυγούστου 2021).